

ИККИ МАҲАЛ ГУЛЛАЙДИГАН ОЛМАЛАР

Ҳикоялар
ва
қисса

Хужанд-2018
«Чашмаи умед» нашриёти

ББК-84 (5 узб) 7-44
И-35

*Таржимон
Авлиёхон Эшон*

ИККИ МАҲАЛ ГУЛЛАЙДИГАН ОЛМАЛАР. Ҳикоялар ва қисса. (Қирғиз ва рус тилидан таржималар). Хужанд, «Чашмаи умед» нашриёти, 2018. 136 бет.

Ушбу тўпلامга замонавий қирғиз ёзувчиларининг айрим ҳикоялари ва Нууман Саадининг «Ўзлигини унутма, Одам боласи!» номли қиссаси таржималари киритилди. Ҳаётнинг турли қирралари инъикос этган бу насрий асарлар китобхонлар эътиборига сазовор бўлади, деган умиддамиз.

ISBN 978-99975-57-13-8

© «Чашмаи умед», 2018.

БИР ТОТИМ ТУЗ

(Ҳикоя)

Дарё суви иккига айрилган жойдаги ботқоқликда ўсган қамишзорга яқин уйда ёлғиз бир қирғиз оиласи ҳаёт кечиради. Азал-азалдан бу ерда тубжой уйғур деҳқонлари яшаб келганди. Ҳозир харсанг тошга ёндош қурилган эски кулбалар харобасидан ташқари, тўрт уйғур оиласининг уйи сақланиб қолган. Уезд шахри бу ердан олисроқда жойлашганига қарамай, шаҳарга қатнайдиغان бозорчилар кўп ҳам қийналишмасди.

Одамларнинг айтишига қараганда, бир замонлар иссиққўллик қирғизлар бу томонларга кўчиб келиб, кейин қайтиб кетишибди. Ўшалардан бири Келгинбой исмли йигит оиласи билан бу ерни макон тутиб яшаб қолади. Ёши ўттиздан ошган Келгинбой давоси қийин бўлмиш юкумли терлама хасталигига чалинади. Унинг узоқ сафарга холи келмаслигини тушунган аёли Оймоқжон элдан ажраб, эрини тузатиб, кейин юртга қайтмоқни ният қилади. Келгинбойнинг қариндош-уруғлари ёш оиланинг рўзғорию қафанлигини тайёрлаб бериб:

– О-о, Оймоқжон! Эр деб, унинг этагидан тутиб қолдинг. Хор бўлмагайсан. Ота-боболаримизнинг арвоҳи қўллаб, эрингни ўз элига қўшгин! – дея қўл очиб дуо қилишади.

Келгинбойнинг тақдири Оймоқжонга топширилганидан кейин қайнотаси соқолига томган ёшни артиб, эл-улуснинг олдида шундай дейди:

– Ёруғ дунёда кўрган ёлғиз боламни сенга омонат қолдираман! Илойим, менга ўз юртимнинг тупроғи буюрсин. Қариб қолган чоғимда худо элдан айирмасин. Набирамни энангнинг этагига солиб бер, болам, иси димоғимдан кетмайдиган бўлсин...

Чақалоғини қайнотасига тутқазган Оймоқжоннинг кўзига ёш қалқиб чиқди.

– Манови тугунчани олиб қўй, – деди қайнотаси сафар ол-

дидан, – борди-ю, эринг оғирлашиб қолса, сувда эзиб, оғзига томиз. Тузалиб кетса, қўлига топширасан.

Қирғизлар бири отда, бири пиёда йўлга тушишди.

Юзи сарғайиб, лаблари гезариб, тирик мурдага айланган Келгинбой ёлғиз жонкуяри Оймоқжонинг қўлида қолди. Аёл азоб-уқубатларга чидаб, беморнинг атрофида парвона бўлди... Эрининг бошини қучоқлаб, қоп-қора кўзларидан ёш тўкиб, бир неча кун ухламай чиқди.

Ташвишли кунлар бошланди...

Бошидан сочи тўкилиб, қоқсуяк бўлиб қолганида Келгинбой бироз ўзига келгандай бўлди, лекин ҳар куни бир чойнак қайнатилган сув ичиб, томирлари бўртиб чиққан озғин қўлларига тикилиб тўшакда узоқ ётиб қолди. Оғриқлари озаёиб, томоғи таъм сезадиган бўлгунча икки ой ўтди. Обдон тузалиб юртига кетмоқчи бўлганида, кеч қолганини англади: сарҳад ёпилганди. Келгинбой қонунга бўйсуниб, ўша дарё айрилишида тўрт хонали уй солиб, узоқ йиллар яшади.

Орадан ўттиз йилга яқин вақт ўтиб, Келгинбой кексайиб қолганида, унинг бошига оғир мусибат тушди.

Гоминданлик золимлар ҳукмронлик қилиб турган оғир йилларда эл орасида терлама касали тарқалди. Ўлим-йитим кўп бўлди. Кўпгина уйларнинг мўрисида тугун чикмай қолди. Уезд шаҳри атрофидаги тепаликлар қабристонга айланди. Ўлим кўпайгани учун замбарга солинган мурдани икки киши кўтариб чиқиб, дуч келган ерни қазиб кўма бошлашди. Оқ кафанлик топилмай қолгани учун аввал чойшаблардан фойдаланишди, у ҳам етмай қолгач, баъзилар ўликни қамишдан тўқилган бўйрага, бошқа бировлар сомонга ўраб кўма бошлашди. Бу офат динга ҳам таъсирини кўрсатмай қолмади. Нарзниёз, кўнгил сўрашлар ҳам тамоман унутилди!

Ўша оғир йилларда Келгинбой кампирининг мурдасини кўтариб йўлга тушди. Уч киши – гўрков, қўшни эркак ва чолнинг ўзи Оймоқжонни чойшабга ўраб ерга қўйишди. Қабр устига тупроқ тортилгач, чол анча маҳалгача ўша жойда қимирламай унсиз ўтирди. Қирқ йил бир ёстикқа бош қўйган аёли билан мангу видолашув осонми? Турмуш ўртоғининг бут-

кул ҳаёти чолнинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтди. Бошқача айтганда, у кампири билангина эмас, балки ҳаётнинг илиқ бағри билан ҳам хайрлашгандай бўлди.

Чол қабр бошидан турганидан сўнг этак-енгини қоқиб, кўз ёшини кафти билан артиб, уйи томон юрди.

Қайтиб келгач, хонанинг тўрт бурчига назар ташлаб, қозикда илиниб турган кампирининг кўк кўйлагига нигоҳи тушди. «О, Худойим! Бу ёлғончи дунёда мендай шўрлик бормикан? Элни ямламай ютаётган терлама нима учун мендан ҳазар қилмоқда?» – деб ўйлади чол. Бу совуқ уйда ўзининг ёлғиз қолганини ўйлаб, бояқиш бўзлаб юборди:

– О, қудратли, омонатингни ол! Мени хор қилма!

Бўтаси ўлган туягина ана шундай бўзлайди.

Агар умид деган нарса бўлмаса, ҳар қандай киши ҳам тушкунлик қурбони бўлиши турган гап. Умид ва вақт олдида ҳар қандай қайғу билан ҳасрат ҳам чекинади. Келгинбой чол кўксини куйдирган дард-аламни кўз ёшлари билан ювиб ташлади: тақдирга тан бериб, ўзини-ўзи овута бошлади.

Ҳар қандай бахтсиз киши ҳам ўзининг турмуши борасида ўйга ботади. Келгинбой чол ҳам ўзининг арзимас рўзғорига назар ташлаб, уй ичида сочилиб ётган нарсаларни йиғиб, эски хуржунга солиб қўйди. Кейин нимадир ёдига тушгач, намат устида чордона қуриб ўтириб, чўнтагидан кичик тугунча олди-да, унинг ипини еча бошлади. Тугунча ичида бир ҳовуч туз бор эди. Келгинбой бир чимдим тузни кафтига солиб, унга бир неча марта тилини тегизиб, бол татигандай ютинди. Бошига қийинчилик тушган кезларда тугунчадаги туздан куч-мадор топарди. Ўз ерининг бир тотим тузи Келгинбой чолнинг ғам-ғуссаларини тарқатиб, унинг қалбида яшашга умид уйғотарди...

* * *

Йигит ўз элига қайта олмай, бегона юртда ёлғиз оиласи билан қолгач, Оймоқжон бир қиз ва икки ўғил таваллуд қилди. Икки фарзандини тупроққа қўйган ҳасратли чолга эрмак бўлсин деб, тақдир унинг бир ўғлини тирик қолдирди. Боланинг номи Эшбўл эди. У уезд шахрида ўқиб, ўқитувчи бўлганидан кейин

бошланғич мактабда ишлай бошлади. Лекин учинчи йили гоминданлик полиция томонидан ушланиб, қамоққа ташланди. Унинг гуноҳи ўзининг ота юрти тўғрисида икки марта ҳикоя қилиб бергани эди: «Шўролар юртида болалар Қрим деган жойга бориб дам олишади, бўйинларига қизил галстук тақиб юришади». Бу ёш ўқитувчининг журналда кўрган суратлардан олган таассуроти эди. Ўша кезларда гоминданлик жосуслар бундай сўзларни айтган кишилар борасида чақимчилик қилишни тирикчилик усулига айлантириб олишганди. Шўролар ҳақидаги «маърузаси»дан кейин беш кун ўтиб, зобитлар тунда Эшбўлни уйғотишди.

Ўша пайтларда майда элатларнинг энг илмлиси ўқитувчи эди. Гоминданлик хитойлар бу касбни уддалай олмагани учунгина, ана шу элат вакили бўлмиш ўқитувчиларга мактабда ишлаш учун рухсат беришга мажбур бўларди. «Молингизни боқиб, экинингизни экиб юраверинг. Сизларга мактабнинг нима кераги бор? Халқ маданиятсиз ҳам яшаб келган!» – деган ҳақоратомуз гапларни ошкора айтишдан ҳайиқишмасди.

Ўқитувчи учун ҳар қадамда тузоқ бор эди. Ҳаммаси бўлмаса ҳам, баъзилар бу қопқонга тушиб қоларди. Уларнинг ўрнига тажрибасиз, билимсиз кишиларни ёки мулла ва сўфиларни тайинлашарди. Гоминданчилар халқ саводхонлигини оширишни шу тариқа тескари тушунишарди. Ўқитувчининг уйини тунда қуролли кишилар босибди, деган гап тарқалса бас, ўша шўрлик ўқитувчи изсиз йўқолиб кетарди.

Зобитлар кириб келганида, Келгинбой чол боласидан тирик айриладиган фурсат етганини сезиб, уни ўқитгани учун ўзини лаънатлаб, тўшаги устида ғуссага ботиб ўтирарди.

Зобитлар атрофни каламушдай искаб, уйдаги бор қоғозларни йиғиштириб олишди. Кейин офицер қисқа буйруқ берди: – Тур, кийин!

Эшбўл шошилмади. Истар-истамас кийинди. Ўқитувчилиги туфайли «борса келмас»га кетиб бораётганини ички сезгиси билан тушуниб етди. «Ҳозирги соатдан бошлаб ёруғ дунё билан хайрлашиб, ота-онамни қайта кўролмайдиган жойга кетяпман!» – деб ўйлади у. Нима бўлса ҳам, кийимларини кийиб,

эшик томонга йўналди. Кўрпадан бошини чиқариб мурдадай ҳолсиз ётган шўрлик Оймоқжон дод солди.

– Эшон! – деди Келгинбой чол шошилиб, у боласини шундай эркалатарди. – Озгина кутиб тур!

Ҳозиргина чўчиб турган бечора аёл чолининг гапидан рухланиб, югуриб бориб қоқсуяк кўллари билан Эшбўлнинг бўйнига осилди. Уйнинг ичи инсон зоти чидай олмас оҳ-нолага тўлди. Чол тескари қараб, намланган кўзларини артди. Эшбўл кўрқмас, эсли йигит эди. Бундай пайтда нима қилиш кераклигини яхши биларди.

– Ўргилай, энажоним, йиғламанг, жоним омон бўлса, қайтиб келаман, – деб онасининг ёш ювиб тушаётган юз-кўзидан ўпди. Шўрлик аёлнинг кўнгли бироз тинчланди.

– Кўй, худо паноҳида сақласин десанг, ўғлингнинг омонлигини тилагин... Ҳалиги тугунча қаерда? Туздан ҳеч улуғ нарса йўқ. Туз тотиганнинг қайтиб келмоғи бор, – деди Келгинбой чол соқолини тутамлаб. Кейин ўзи бориб, яшириб қўйган жойидан тугунчани олди.

– Эшон, – деди қария кўли қалтираб, – мана бу тузни олиб, ундан тотиб юргин. Ота-бобомизнинг танглайи мана шу туз билан қотган. Ўз юртингнинг тузи!

Чол бу гапларни айтиб бир оз хотиржам бўлди. Эшбўл қаерда бўлса ҳам, бу хосиятли туз уни асраб, ўз уйига қайтариб келадигандай туюлди. Йигит айрилиқ арафасида отасининг эски ақидасини йўққа чиқаргиси келмади. Тузни кўлига олганидан сўнг бир чимдимини оғзига солди.

Шўрлик онанинг кўллари ҳали ҳам Эшбўлнинг бўйнида эди. Йигит онасининг жикқа ёшга тўлган кўзларини артиб, ўзидан бўшатди-да, гоминданчиларнинг олдига тушди. Оёғини зўрға кўтариб остона ҳатлади. Уй ичидан бўзлаган овозлар анчагача эшитилиб турди.

Бу воқеадан бир йил ўтиб, уездга қарашли ҳамма қишлоқларда юкумли терлама тарқалди.

Мана, энди бахтиқаро Келгинбой хасталикдан вафот этган кампири Оймоқжонни тупроққа қўйиб, бўм-бўш уйда ёлғиз қолди.

Чол хаёлга ботиб ўтиргани учун кампирининг маросимида иштирок этган уйғур кўшнисининг уйга кирганини сезмади. Кўшниси ҳам унинг ўзидай оқибатли киши эди.

– Аллоҳу акбар! – деди кўшниси чўкка тушиб ўтиргач. – Ўзингни кўлга ол, Келгинбой. Хорлик мол-давлатнинг эмас, балки бошнинг йўқлигида эканлигини ёдингдан чиқарма. Худо хоҳласа, Эшбўлни кўриш сенга насиб қилади. Дала-даштда ўсган бола, омон бўлса, фалокат ариб, кунларнинг бирида туйқусдан уйга кириб келади. Сабр қилиб, чойингни ичиб, белингни маҳкам боғлаб, ёлғизингнинг омонлигини худодан тилаб юравер. Кир-чиринг бўлса, менинг бола-чакам ювиб берар. Ўлганнинг ортидан ўлиб бўлмайди. Насиб қилса, элингга ҳам бориб кўшиласан.

Юраги ғусса билан лиммо-лим тўлган чол кўшнисининг сўзларини жимгина тинглади.

Бахтсизликнинг ҳам ниҳояси бўлади. Вақти етиб, у ҳам ўз эрки билан ўрнини бахтга бўшашиб беради. Ҳаётнинг азалий сир-асрори ҳам шунда. Келгинбойнинг кампири кўз юмганидан кейин замон ҳам ҳайратланарли даражада ўзгариб кетди. Зулм суякка бориб тақалгач, золимларга қарши кураш бошланди. Гоминданчилар девор остига кириб кетган илондай яширинишди. Тарихдан маълумки, халқнинг куч-қудратини ҳеч қандай кўрғон тўсиб қололмаган. Оёғида юриб, қурол кўтаришга ярайдиганларнинг ҳаммаси кўчага чиқди! Паншаха ва чўқмор кўтарган халқ замонавий қуроллар билан қуролланган Гоминдан армиясининг йўлини тўсиб, қурол-аслаҳа омборларини эгаллаб ҳужум бошлади. Бошланган ҳаракат тез қулоқ ёйиб, бир ойга етмай Или аймағи тўлиғи билан халқ кўшини ихтиёрига ўтди. Янги тузилган миллий армия Олтой, Тарбағатай томонларда эзилиб ётган қардош халқларни ҳам озодликка чиқариш учун жанг олиб борди. Бу воқеа ер юзида фашизм ўчоғи янчиб ташланган шавкатли қирқ бешинчи йилнинг бошларида содир бўлди.

Ёлғиз яшаса ҳам, кейинги ҳаёти Келгинбой чол учун жуда тез ўтгандай туюлади. Унинг юрагидан қайғу чекина бошлади. Кўксида қотиб қолган дард-алам гоминданчилар билан

кўшилиб кетгандай эди.

Шундай яхши кунларнинг бирида Келгинбой чол хурсандчиликдан ўзини йўқотаёзди. Пешин маҳали аскар кийимидаги бир йигит уйга кириб келди.

– Келгинбой оқсоқолнинг уйи шуми?

– Ҳа, айланай, – деди бояқиш чол ўрнидан кўзғалиб. Кейинги йилларда ҳеч ким уни шундай сўраб келмаганди. – Кексалик курсин, бўтам, сен кимсан?

– Жапаров бўламан.

– Қани, ичкарига киргин...

Йигит кўкрак чўнтагидан бир сурат чиқариб, чолга кўрсатди:

– Танийсизми?

Шўрлик чол уни кўрган заҳоти ёш боладай хўнграб юборди. Бу Эшбўлнинг сурати эди.

– Йиғламанг, ота. Майор Келгинбоев Эшбўл ҳозир комиссар. Гоминданчиларнинг адабини бериб юрибди. Мен шу томонга келаётганим учун мана шу суратни бериб, «Отам тирик бўлса, суратимни унинг қўлига топшир. Вафот этган бўлса, онам бордир, унга берасан», деб салом айтиб юборди, – деди Жапаров.

Боласига бўлган соғинчи туфайли чолнинг бошини қуюқ туман қоплаб ётган эди, энди хосиятли бир шамол эсиб, туманни тарқатиб, унинг юраги тубидаги соғинччи юзага чиқарди. Чол авваллари умидсиз эди, энди кўксида умид ва ишонч туғилди.

– Оқсоқол, – деди йигит унга тикилиб, – хавотир бўлманг. Ўғлингизнинг тирик эканига қувонинг. Мен ҳам Эшбўл сингари гоминданчилар томонидан қамалганларнинг бириман. Ўғлингизга ўхшаган ўн чоғли маҳбуснинг оёқ-қўлига кишан солиб ҳайдаб кетишаётганда, бизни кўриқлаб бораётган уч аскарни ўлдириб, кишанларни ечиб тоққа қочганмиз. Кейин бориб кўзғолончиларга кўшилдик. Ўша кундан буён гоминданчилардан ўч оляпмиз. Бизнинг тақдиримиз мана шундай... Энди яхши қолинг!

Шошиб қолган чол дарҳол Жапаровнинг қўлидан тутди:

– Овозингдан айланай, болам, уйимдан туз тотиб кетгин.

Қайтиб келишинг осон бўлади.

Эсанкираган мўйсафид нимадир егулик ахтариб юриб, саволлар бера бошлади:

– Эшон бир келиб-кетса бўлмайдими?

– Ҳозирча кела олмайди.

– Қайси уруғдансан, болам? Бизнинг кўлликка ўхшаб турибсан... Тириклик чоғимда Эшон бир келиб, кўриниб кетсин, – деди йигитга нон тутиб.

Боласининг кўнгли қаттиқ оғришини ўйлаб, кампири тўғрисида оғиз очмади:

– Ёлғизимга ота-онанг соғ-омон экан дегин...

Кейин йигитни кузатиб чиқди.

«О, хосиятли еримнинг тузи, Эшонимни кўллаб, тирик сақлаганинг учун миннатдорман! Қанийди, ўлганим тирилик, ўчганим қайта ёнгани рост бўлса! О, хосиятли еримнинг тузи, энди ёлғизимни фалокатлардан асрагин! Мендай шўрлик мўйсафиднинг манглайдаги юлдузи ёниб, бошидан қайғу-ҳасратнинг аригани ростмикин? Кўп йиллик умримнинг хорликда ўтган кунлари унутилармикан? О, ота еримнинг тузи, ёлғизимни ўз элига эсон-омон кўшгин!» – дея чол ерга тиз чўкиб, икки кўли билан ёқасини ушлаб, узоқ нола қилди...

Келгинбой ўрнидан турганидан кейин қайғусига шерик бўлиб юрган кўшниси билан қувончини баҳам кўргиси келиб, уйғур чолнинг уйи томон жўнади.

* * *

Орадан ойлар ўтди.

Озиқ-овқат, кийим-кечакка етишган элнинг ҳаёти ўнглана бошлади. Қора булутлар ёмғири тиниб, борлиқ ёришди. Эрка интилган оддий фуқаро кўлига қурол олиб майдонга чиқди. Бу йўлда не-не эр йигитларнинг қони тўкилди. Гоминданчилар мустаҳкам ўрнашиб олган Жинхи аймағида қаттиқ жанг бўлди. Миллий армия халқ озодлиги учун курашда бир қадам ҳам ортига чекинмади. Ниҳоят Урумчининг катта дарвозаси очилиб, Жинхи гоминданчилардан тозаланди. Ўша қирғинбаротда бизнинг Эшбўл ҳам қурбон бўлди. Эл-юрт озодлиги

учун курашиб, унинг чегарасини Жинхига қадар етказгач, ўзи ҳам ўша ерда мангу ором топди. Батальон ўнлаб милтиқлардан ўқ отиб, комиссарни сўнгги йўлга кузатиб кўйди.

Ўғлининг ҳалок бўлгани хабарини эшитгач, жабрдийда чол эсини йўкотди. Қўшниси юзига сув сепиб ўзига келтиргач, у кўрган кишини ташвишга соладиган аянчли аҳволда ўрнидан турди-да:

– Ёлғизим, кулуним! – деб ҳайқириб ерга кулади.

Бир умр манглайдан шўри аримаган банданинг ҳолига гувоҳ бўлганларнинг ҳам кўзига ёш келди. Ғам-ғуссадан ҳориган чол бир кун ичида ақл-ҳушидан айрилди. Сочи оқариб, юз-кўзи сўлиб, аввалгидан баттар оғир аҳволга тушиб ётиб қолди. Суянчиғидан айрилиб қолган қайғули қариянинг кўрган куни курсин!

Эртаси уйғур қўшниси мусофир чолни ўзининг уйига киритиб, хонасининг бурчидан жой берди. Кўрадиганини кўриб, бўладигани бўлган қариянинг аҳволига ачинмаган киши қолмади. Келгинбой гоҳ ўзига келар, гоҳ алахсирай бошларди, лекин шунда ҳам тутунчани кўлидан кўймасди.

– Кеча Эшоним келиб, бугун анча соғайиб қолдим. Элга қайтадиганга ўхшаймиз. Эшоним ёнимга келиб, «Ота, юринг, юртимизга қайтайлик, ғам-ғуссадан қутулайлик. Тузингизни бўлиб еб қўя қолайлик», деб айтди-ку, садағанг бўлайин.

У алахсираш билан бирга, ўзининг кўрган-кечирганлари, орзу умидлари ҳақида аввалгидай аниқ-тиниқ гапира бошлади:

– Менинг катта армоним Эшоннинг кўлидан тутиб, эл-юртимга қўшмоқ эди. Энди ўзимнинг киндик қоним тўкилиб, танам ювилган ерга боряпман. – Севиниб кўлидаги тузни кўрсатади. – Бу Иссиққўлнинг – мен туғилган ернинг тузи. О, айланай, уйғур қариндошлар, Эшоним билан мени кузатиб кўйинглар. Бизни ўз еримизнинг тузи тортяпти. Оч қолган пайтимда уни ялаб тўйганман, оғир кунларда ёнимда олиб юрганнимда, кўнглим таскин топиб, вужудимга куч-қувват оқиб кирган. Туз ёнимда бўлса, эл-юртимда, қариндош-уруғларимнинг ёнида юргандай бўламан. Еримни, ватанимни кўмсаб ғамга ботганимда, мана шу туздан тотиб, соғинчимни ёзганман. Мен

учун дунёда бундан қадрли нарса йўқ. Элдан, ердан ажраб, уни соғинишдан ортиқ азоб йўқ экан! Мен Иссиқкўлдан келиб, қисматнинг қамчисини едим, бойларнинг зўрлигини, йўқчиликнинг кўрлигини кўрдим. Ўшанда ўлиб қоламанми деб кўрқмадим, ўз еримни кўрмай қоламанми деб кўрқдим! Кўрган хўрлигим учун ўзимга ачинмадим, элдан, ердан айрилиб қолганимга ачиндим! О, қардошлар, бизни кузатиб қўйинглар, ўз еримизнинг тузи чорляпти...

Шундан сўнг Келгинбой тунлари киприк қоқмай чиқди, таом ҳам емади. Орадан уч кун ўтмай, қуруқ суякка айланди.

Бир куни эрта билан Келгинбойнинг тўшакда жонсиз ётганини кўришди. Узоқ йиллар мобайнида қайғу ва ҳасрат, соғинч ва армон ич-этини еб битирган мусофир чол азобли ҳаёт билан мангу хайрлашди. Марҳумни тупроққа қўйган савобталаб одамларнинг айтишича, чолнинг оғзида ўз ерининг бир тотим тузи бор экан!

САРАЛА ИТ*

(Ҳикоя)

Бир пайтлар мен кўрган ғалати феъл-атворли Сарала ит ҳозирга қадар ёдимдан чиқмай, турли мулоҳазаларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Жониворлар ичида бундай бўш-баёв ва боқибегам итни кўрмаганман. Бу дунёда яшашни «кураш» деб атаймиз. Балки унинг тирик юриши ҳам курашдан иборатдир, лекин ит ҳаёт кечиришнинг қурт-қумурсқаларга хос йўлини танлаб олганга ўхшайди.

Сарала итнинг тирик чоғида бир марта бўлса ҳам «ау» деб ҳурганини ёки уй бекаси кўрадан қувиб чиққанда, биқинига теккан муштумдай тошнинг зарбидан «қанк» деб қўйганини эшитмаганимиз, мени ҳам, бошқаларни ҳам ўйга толдиради. Итнинг бу қадар сабр-тоқатли бўлишининг сабабини билиш қийин. Одамларга кўпдан бери маълум бўлган хулосага таянсақ, Сарала ит яшаш учун курашдан қаттиқ чарчаганга ўхшайди. Ҳар қадамда учрайдиган қарама-қаршиликлар унинг ҳафсаласини пир қилиб, бошини кўтаролмайдиган аҳволга солиб қўйганди. Бечора ит ҳамманинг олдида ўзини гуноҳкор сезгандай, одам ва ҳайвонлар тугул, табиий ҳолда ўсиб ётган ўт-ўланларга ҳам ишончсизлик билан қарайди. Энг ўкинчлиси, боғловдаги тиши қичишган итлар ҳам уни кўриб, кўрмаганга солишади. Ҳар қандай ит адашган кўппакни кўрганда, жонжаҳди билан акиллаб ортидан етиб бориб, кейин унга зўрлик қилиб, қўйруғини кўрсатиб, у ер-бу ерини ҳидлаб кўришини эл яхши билади. Лекин дайди ит рўпара келиб қолса ҳам, Сарала ит унга тик қараб қўймайди. Доимо терлаб турувчи кичик малла-қизил бурнини ишга солиб, чиқинди ташланган жойларда, ўнқил-чўнқилларда шунчаки изғиб юраверади. Итнинг юриши ҳам ўзгача, бирор нимага алаҳсимамай, ниманидир кўзлаб тўғри кетиб бораётганини ҳеч ким кўрмаган. Бир жойда ётиб

*Сарала ит – сариқ ола ит, олапар

ҳам олмайди, уни гоҳ яйлов, гоҳ кўча, гоҳ кўрада кўриб қоламиз. Ҳаво ҳаддан ташқари қизиб кетган кунларда ҳам бирор дарахт остида соялаб ётганини кўрмадик.

Кўчамизнинг эркаклари бу ёруғ дунёда Сарала итнинг нари-бери босиб, топганини еб жон сақлаб юрганини хаёлларига ҳам келтиришмайди, лекин аёллар ундай эмас, уни «ўғри ит» деб ёмон кўришади. Уриб, кўрадан ҳайдаб чиқадиганлар ҳам ўшалар. Бечора Сарала ит калтак еб, кўрадан қувилиб чиққанидан кейин ҳам, орсизлиги туфайлими, бир зумда таҳқирланганини унутиб, тағин ҳеч нима бўлмагандай, бошини қуйи солиб ер босиб кетаётганини кўп кузатганман. У гуноҳсиз бўлса ҳам қувилаверади. Шунда ҳам ортига бир қайрилиб қарамайди. «Қараганим билан бирор нима ўзгариб қолармиди?» деб ўйлайдиганга ўхшайди. Ёки кимдир қувса ҳам, унинг урмаслигига қатъий ишонса керак. Чиндан ҳам, ҳеч ким уни олисроққа қувиб боргани йўқ. «Чиқ!» деган ўзига тегишли ҳукм шалпайган қулоғига етиши билан ҳеч кимдан норози бўлмай нарироқ кетади. Баъзан кўрага кириб, кир ювиб ўтирган хотинни кўрса, «хамир қоряптими?» дегандай тикилиб қолади. Агар хотин ўтин ёриб турган бўлса, «Бу хотин қачон «чиқ» дейди экан!» деган хаёлга боради. Бир нимани ўғирлаб емаса ҳам, зериккан итнинг шунчаки тикилиб туриши аёлларга ёқмайди.

У сонда бор, санокда йўқлиги туфайли итлар тўдасига ҳам, одамлар қавмига ҳам тирноқча наф келтирмади. Агар бошқа итларнинг ёнида шунчаки турганида ҳам, Сарала итнинг тўдага манфаати тегар экан, десак бўларди. Унинг одамга фойдасизлиги ҳақида умуман гапирмаса ҳам бўлади. Бир пайтлар уни қанчалик тўйдириб боқса ҳам, ит бирор марта ҳуриб, эгасини қувонтира олмабди. Ўлдириб юборишга кўзи қиймаган хўжайини «бор, кунингни кўр!» деб бўшатиб юборган экан. Соҳибининг уйини кўриқлаш у ёқда турсин, азбаройи зерикканидан овоз чиқариб қўйганида ҳам, у одамларнинг эътиборига лойиқ бўларди.

Сарала итнинг бор қилиқ-йўриғларидан хабардор киши унинг сандироқлаб тирик юрганидан кўра, тезроқ тупроққа

айланиб кетишини истаб қолиши табиий эди. Хуллас, у фойдасиз жон эди. Ҳатто ўсимликлар ҳам уруғ қолдириш учун қуёш нурини талашиб, бир-биридан баландроқ ўсишга интилганини ўйлаганимда, Сарала итнинг итлигини ҳеч кечира олмасдим.

Бир куни чол ва кампир яшаган чеккароқдаги қўрада «оқ рўмолли алвасти» кўрингани ҳақидаги гапни эшитиб, овулдагилар мириқиб кулишди. Ўтинлик учун қуриган новдаларни олмоқчи бўлиб қўрага кирган кампир ой ёруғида деворнинг туйнугидан «оқ алвасти» унга бир қараб, шошилмай бошини тортиб олганини кўриб қолади. Ўтин тугул, ўзини «олдириб» юборишига озгина қолган кампир қути ўчиб, қалтираб уйга қайтади. Чол «бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» деб, ўзи билган сурани ўқиб, унутган жойларини ўзидан қўшиб, қўранинг ортига ўтади. Қараса, у ерда Сарала ит турибди.

Ўшанда болага зор бўлиб юрган чол тушмагур: «Худого шукур, кампиримнинг бўйида бўлмагани яхши бўлди, акс ҳолда, кўрққанидан боласи тушиб қолиши турган гап эди!» – деб кулиб уйга киради. Уни чўчитган алвасти эмас, Сарала ит эканлигини билган кампир бор йиғиб-терган қаҳр-ғазабини итнинг бошига ағдаради.

Мана шу кезларда катаклардан тухум йўқолиб, ёрилган сузма халталарнинг ўт-ўлан орасида ётганини кўришади. Кимдир бу Сарала итнинг иши деб, овулда гап тарқатади.

«Алвасти»ни кўрган кампир атайин келиб, сузмасини йўқотган аёлга Сарала итнинг кўчада сузма халта кўтариб кетаётганини айтади. Аслида йўқолган сузмани отқулоқнинг остида бошқа ит еб турганида, Сарала ит ариқ бўйидаги чиқиндиларни искаб, тентираб юрган эди. Аёл отқулоқнинг остидан йиртиқ халтани топганида, Сарала ит қандайдир ҳидни сезиб шу ерга келиб қолади. Аёл уни узоқ қарғаб, ердан тош олиб отади. Сарала ит ўзининг ит эканлигини яхши билгани учун аёлга қараб ҳам қўймай, одатдагидай, кечиримли бўлиб ўз йўлига кетаверади.

Бу воқеадан кейин Сарала ит «ўғри» деган номга кўникиб, кўчадаги жониворлар ичида аввалгидан баттар сўхтаси совуқ махлуққа айланади. Ит ишнинг бунчалик ёмонлашиб бораёт-

гани ва унинг охири нима билан тугадини ўйламай, лоқайдлик билан ер босиб юраверди. Ўзига тик боқиб турган кўзлардаги нафратни ит қайдан ҳам англай олсин!

Бизнинг кўчада тухум ейдиган, бу ҳам озлик қилса, товуқнинг ўзини ҳам тутиб еб қўядиган итлар бор. Улар эгасининг бергани билан қониқмай, топганини ерга кўмиб, кейин емоқни яхши кўришади. Ўзининг бошқа итлардан эпни эканлигига қувониб, димоғдорлик билан қадам ташлайди. Бундай исковуч итлар дуч келган жойни ҳидлаб, танг қоларли тезлик билан егулик топганини кўрганингизда, кўнгилсиз ўйларга борасиз. «Шунинг учун ит дейишади-да!» деб, уларнинг шундай ном олганига ачинмайсиз.

Айбсиз Сарала итнинг манглайига босилган тамға ўша дайди итларнинг касофати туфайли эканлиги ойдайд равшан бўлса ҳам, хотинлар уларни ёмон демайди, аксинча, сийлаб суяк ташлашади.

Бир куни қайсидир ит ўша сузма йўқотган аёлнинг товуқхонаси катагидаги иккита тухумни еб кетибди. Бу пайтда аёлнинг эри катакдан тумшуғини ялаб чиқиб келаётган ўзларининг Тўрткўзини кўриб қолади. Хотин гумони Сарала итда эканлигини айтади, эри эса кўрганини гапиради. Сухбатга аралашган кўни-қўшилар аёлнинг фикрини маъқуллашади. Чунки Тўрткўз кўлда боқилган, дайди эмас. Ўғрилиқ қилганини ҳеч ким кўрмаган... Шунинг учун айбни Тўрткўз эмас, Сарала итга тўнкамоқ анча ўнғай ва ишонарли-да!

Шундай қилиб, эркак милтиғини ўқлаб, «кўпнинг тинчини бузган» итни отиб ташламоқчи бўлиб кўчага чиқади. Бу чоғда Сарала ит ҳеч нарсадан хабарсиз, овқатдан ўзга нарсанинг исини сезмайдиган бурнини ишга солиб, эринчоқлик билан чиқиндиларни тинтиб юрганди. Милтиқ эгаси ит ўралашиб юрадиган жойга бориб, Сарала итни нишонга олади. Ит унга ажабланиб қараб, «Бу киши нега менга милтиқ ўқталаяпти?» деб ўйланиб турганида, милтиқ «тирс!» этади. Сарала ит «қанг!» этиб кулаб тушади. У шу биргина «қанг!» этган товушни ўлар чоғигача сариқ мойдай асраганини биламан. Бир пайтлар биқинига тош текканида «қангкиллай» олганида, бал-

ки кейинги гал жонига ўқ ботганида «ау» деганини ўзи ҳам сезмай қолармиди? Шундай қилиб, бирда «канк» этиб, бирда «ау» деб хура билганида эди, эхтимол, унинг умри бунчалик қайғули тугамасди!

Тўғриси айтганда, «ау» деган товушнинг асоси «қанк» этиб ғингшимоқ эканини бечора Сарала ит тушунмай кетди! Милтиқ отилганда, тухум ўғирлаб еган Тўрткўз дарҳол етиб келди. Кейин жон талашиб, кўзлари олайиб типирчилаётган Сарала итни кўриб, оҳиста улиб қўйди.

Бу ҳодисадан қониқиш ҳосил қилган хотинлар итнинг ўлимига обдон қувонишди. Лекин эртасигаёқ бир халта сузма ва бир неча дона тухум йўқолди. Балки буни Сарала итнинг ғазабланган «арвоҳи» қилгандир...

БОЙЧЕЧАК

(Хикоя)

Телефон узоқ жиринглади.

Кияз унинг овозини анчагача эшитиб ётиб, аранг кўзини очди.

Хона ичи қоронғи. Қай маҳал бўлгани: кечкурунми, тун ўртасими, саҳарми, билинмайди. Аэропортдан самолётларнинг гуриллагани эшитилади. Улар кеча-кундуз учиб туришади...

«Бемаҳалда ким телефон қияпти экан? Шаҳардан эмаслиги аниқ: телефоннинг овози узун-узун жиринглапти».

– Эй, телефон жиринглаб ётибди, – деди аёлини туртиб.

Лекин аёли уйғонавермади. Туришга тўғри келди. Стол-стулларга туртиниб бориб, трубкани кўтарди.

– Алло...

– Бу Исоқовнинг уйими?

– Ҳа.

– Новқот билан гаплашинг.

Новқот туғилиб-ўсган тумани. У ёқда кўп қариндош-уруғлари яшайди: отаси, онаси, оға-инилари, амма-холалари, янгалари... энаси. Лекин уларнинг ҳеч қайси бири бундай бемаҳалда телефон қилишмасди. Нима бўлди экан?

Новқот томондан:

– Алло, – деган эркак кишининг овози эшитилди.

Кияз овоз эгасини танимади.

– Кимсиз? – деб сўради.

– Менман, Кияз, – деди новқотлик. – Йўлдошман.

– Қайси Йўлдош?

Киязнинг Новқотдан кетганига ўн саккиз йил бўлди. Ҳозир у ерга йилда бир бориб, икки-уч кун туриб, қайтиб келади. Бора-бора элдан, туғилган еридан узоқлашиб, баъзи юртдошларини унутиб ҳам кўйяпти.

– Қайси Йўлдош?

Ҳалиги одам унинг ҳаяллаб қолганининг сабабини тушунди шекилли:

– Йўлдош – почтачима, – деб кўшиб кўйди.

– А-а-а, Йўлдош ака... – деди Кияз буни эшитиб. Уларнинг қишлоғида шундай одам бор эди, лекин у кишининг буларга ҳеч қандай тегишли жойи, яқинлиги йўқ эди. Шунинг учун унинг телефон қилиши, айниқса, ярим тунда кўнғироқ қилиши яна ҳам ғалати туюлди

– Хў-ўш, нечун телефон қиляпсиз?

– Кияз, овулга бир келиб кетгин, ука. Энанг бетоб бўлиб қолди.

Энасининг авваллари ҳам тоби қочиб турарди, кексайиб қолган-да. Бироқ бу ҳақда бундай тарзда хабар бериб, унинг тинчини бузишмаганди. Демак, бир гап бўлганга ўхшайди...

– Нима бўлди, аҳволи оғирми? – деб сўради Кияз тўлиқроқ маълумот олмоқчи бўлиб.

– Анча оғир, – деди Йўлдош почтачи. – Келишинг керак.

Демак, бир ҳодиса бўлган деб ўйлади Кияз. Бироқ аниғини билиб олиши зарур: шунчаки тоби қочиб қолган бўлса, боролмайди – келгуси жумагача авторефератини топшириши керак, ойнинг охирида диссертациясини химоя қилади; тўсатдан кампирга бир нима бўлиб қолган бўлса, боришига тўғри келади. Лекин буни қандай аниқлайди. Тўғридан-тўғри «ўлдими?» деб сўрагани одамнинг тили бормайди. Ҳалиги одам «оғзи-бурнини қийшайтириб, бунинг сўраганини қара», деб ёмон кўриб қолиши мумкин. Қишлоқнинг одами-да.

– Нима қилсам экан? – Кияз ўйланиб қолди, лекин хаёлидан ўтгани оғзидан чиқиб кетди. – Ишларимни нима қиламан?

– Ишларингни икки-уч кунга қўя турасан-да, – деди почтачи. – Келмасанг, бўлмайди. Кампирнинг кўнгли оғрийди.

Киязнинг хаёли бўлинди. Йўқ, кампир анча ўсалга ўхшайди ёки унга нимадир бўлган. Очиғини айтиб қўявермайдими, гапни айлантирмай.

– Шундай қиламан, бошқа иложим йўқ.

– Тезроқ етиб кел, ука. Бандалик-да...

Оббо, бу одамнинг мулоҳазакорлиги ҳаддан ошди! Гапни

пардаламай, ўлган бўлса, ўлди демайсанми, мусурмон.

– Бораман. Тушгача етиб бораман...

Уйнинг ичи ёришиб, аёлининг юзи, яланғоч кўкраги оқариб кўрина бошлади. Эндигина турмуш қуриб, ҳали ўйин-кулги билан овора бўлиб юрган пайтлари эди. Шунинг учун хотинига бирпас суқланиб қараб туриб, шу заҳотиёқ унинг кўйнига кириб ётгиси келди, лекин самолётларнинг овози борадиган жойи олис эканлигини эслатгани учун ўзини тутди. Аёлини уйғотиб, телефонда эшитган гаплари ва ўзининг қарорини айтди.

– Мен ҳам бирга борайми? – деб эснаб қўйди хотини.

– Кераги йўқ, – деди Кияз, – кампир ҳали ўлгани йўқ. Бунинг устига, сен уни кўрмагансан ҳам. Ундан кўра, тинчгина ётиб ухлайвер, ойдиним.

– Яхши бориб кел. Чиқаётганингда эшикни қаттиқроқ ёпиб қўй...

Кияз унинг айтганини қилди.

Аэропортга етиб келса, тушгача бўладиган рейсларга чипта йўқ экан. Ёлғон гапиришига тўғри келди.

– Ўлик кўмгани боряпман, – деди мунғайиб.

Ёлғонни осонгина айта олганига ўзи ҳам ҳайрон бўлди, лекин шу заҳоти, балки бу ёлғон эмасдир, чиндан ҳам энам ўлиб қолгандир деб ўйлаб, ўзини оқлади.

– Гапингизни тасдиқлайдиган бирор нимангиз борми? – деб сўради кассир аёл.

Кияз бу қайғули хабарни телефон орқали эшитганини айтди. Кассир унга ишониб-ишонмай қараб турди-да, яқинда учадиган самолётга чипта ёзиб берди.

Самолёт бор-йўғи эллик дақиқа учиши керак. Кияз йўл бўйи ойнадан ташқарига қараб кетди. Бир йилдан бери Фрунзедан четга чикмади. Мана, энди шаҳар, ундаги ўзининг машаққатли ҳаётини ортда, ерда қолдириб, ўзини эркин ва енгил ҳис қила бошлади. Ёз манзаралари кайфиятини кўтарди. Айниқса, шимол билан жанубни ажратиб турган тоғлардан ўтаётганда юраги тўлқинланиб кетди.

Тоғлардан қор кетмабди. Яқин орада кетадиган ҳам эмас. Бир-бири билан туташган тоғлар паст-баландлиги ҳам билин-

май, оппоқ кенгликка айланиб, осойишта ялтирайди. Осмонда узук-юлук булутлар қалқиб юрибди...

Кияз самолётдан тушиб, таксига ўтирди. Машина уни тўғри қишлоғига етказиб қўйди. Энаси ўлибди. Отасининг эшигида тўпланган одамларни кўриб, буни тушунди. Кўпчилик ўгирилиб машинага қаради. Биров шошилиб уйга кириб кетди, шу заҳоти жимлик чўккан уйдан йиғи товуши эшитилди. Кимдир издиҳом орасидан ажралиб, Киязга пешвоз чиқди. Йўлдош почтачи экан.

– Келдингми, ука? – деди почтачи унга нари-бери қўл узатиб.

– Энди нима қилай? – Киязнинг тилига бошқа калима келмади.

У бирданига гангиб қолди. Бироқ куйганидан эмас, ҳали куймоқ нималигини билмасди, ёши ўттиз бешга чиқиб, ўлим-йитимни кўрмаганлиги учун эсанкираб қолди. Ахир, энаси ўлиб ётибди. Нима қилмоғи лозим?

– Йиғлаб, ортимдан эргаш, – деди почтачи.

Кияз унга эргашди, лекин йиғлашга ҳали тайёр эмас эди. Умрида ўлган одам учун йиғламаганди. Ўзига қараб турган одамларни чамалаб, шипиллаб бораётган почтачининг ортидан қадам ташлаб кетаверди.

– Йиғла, йиғламайсанми? – дея пичирлади почтачи ярим ўгирилиб. Унинг сўзлари таънага ўхшаб эшитилди.

Кияз таваккал қилиб:

– Энам-ей, энам-ей, – деб юборди.

Бу сўзларни шунчаки эмас, балки бироз оҳангга солиб, чўзиб, мунгли қилиб айтди. Лекин дийдасига ёш келмади. Одамлардан кўзини яшириш учун плашчининг чўнтагига кўлини суқиб, дастрўмолини излади. Қўл солган чўнтагида рўмолчаси йўқ экан. Унинг мақсадини тушундимиз, кимдир югуриб келиб, кўлидан портфелини олди. Кияз бўшаган кўли билан бошқа чўнтагидан дастрўмолни топиб, кўзига тутди...

Почтачига эргашиб йиғи эшитилаётган уйга кирди. Аввал даҳлиз, кейин тўрдаги хонага ўтишди. Хона ичи қоронғироқ экан. Кияз остонага тўқиниб, почтачининг елкасига туртиниб

кетди. Юз-кўзидан дастрўмолини олиб, йиғлаётганларни ғирашира кўриб қолди. Уларнинг ҳаммаси ўзининг қариндошлари бўлиб чиқди: отаси, онаси, оға-инилари, амма-холалари, янгалари... Улар бир кишилик ёғоч сўрининг атрофида тик турган ҳолда йиғлашмоқда. Сўрида энаси ётибди. Соғлигида букчайиб юрадиган жуссаси кичик қора кампир энди оёқларини узатиб, бўйи узайиб қолибди. Устига қора бахмал ёпилгани учун унинг ҳеч каери кўринмайди. Кияз энасининг юзини очиб кўриши керакми, йўқми, билолмай қолди. Урф-одат қандайлигини билмасди. Шунинг учун энасидан икки қадам берида тўхтаб, бошқаларнинг сафига қўшилиб:

– Энам-ей, энам-ей, – деб овоз солди.

Кўзига тағин ёш келмади. Уйнинг ичида уввос солиб турганлар ҳам, энасининг жонсиз ётиши ҳам, унинг юрагини эритолмади. Бунга ўзи ҳам ажабланди.

Бир пайт кимдир келиб кўксига бошини кўйди. Онаси экан. Онасининг оҳангга солиб айтаётган йўқловидаги сўзлар Киязга тегишлидай туюлди. У бир оз тўхтаб, онасининг нима деяётганига қизиқсинди. Лекин шовқин-сурон ичидан унинг «Энангдан айрилиб қолдик...» деган сўзларини зўрға илғай олди.

Ҳа, энамдан айрилдик, деди Кияз ҳам ичида. Мана, энаси ўлиб ётибди. Ҳар бир кишининг битта энаси бўлади. Эна дегани – онасининг онаси. Демак, жуда ҳам яқин. Албатта, Кияз буни билади, лекин ақли билан тушуниб турса ҳам, юрагига етказолмай турибди.

– Энам-ей, энам-ей...

Онасидан кейин бошқа қариндошлари ҳам бир-бир келиб, унинг бўйнига осилиб йиғлаб, ғам-аламларини у билан тенг баҳам кўрмоқ бўлишди. Лекин уларнинг ҳаммаси бир бўлиб ҳам, ғусса ва кўз ёшларини Киязга юқтира олишмади. Унинг ботини сувсиз қоронғи қудуққа ўхшаб қолгандай эди.

– Энам-ей, энам-ей...

Кияз бошқаларнинг назарида ўзини бўзлаётгандай кўрса-тиб, куриб қолган қудуғидан сув чиқаришга уринди. Атайлаб бўлса ҳам, қалбини юмшатгиси келиб, энасини, унинг феъл-атворини эслади. Энаси умрида бировга қаттиқ гапирмаган, ўзи

ҳам бошқалардан ёмон гап эшитмаган, жуда ақлли ва меҳрибон аёл эди. Болаларим, болаларимнинг болалари деб юриб, охири мана бундай қилиб, дунёдан ўтди. Киязни яхши кўрарди. Ҳар гал набираси қишлоққа келганида, уни кўзида ёш билан кутиб олиб, атрофидан айланиб-ўргиларди.

«Болаларингни бешигини тебратиб, кейин ўлсам армоним қолмасди», – дерди доимо...

Хотиралар ҳам Киязнинг юрагини илитмади. У аввалгидай кўз ёш тўкмай, овоз солиб тураверди.

– Энам-ей, энам-ей...

Кампирни ташқарига олиб чиқиб, ўртага қўйишди. Салла ўраган бир чол жаноза ўқиди. Кейин кампирни қабристонга олиб жўнашди.

Урф-одатга биноан, гўристонга фақат эркаклар боради. Хотин-халаж дод-фарёд уриб қолаверди. Албатта, ҳовлидан чиқишлари билан ўзини кампирга қариндош деб билган эркаклар ҳам йўл бўйи йиғлаб боришди. Бу ҳам Кияз учун катта синов бўлди, лекин у бундан ҳам ўта олмади. Кўксидаги қудуқ ҳали ҳам сувсиз эди.

Қабристонда кўп овора бўлишмади, жой тайёр экан, майитни дарров қабрга қўйишди. Кияз энасини охириги марта кўриб қолгиси келди, лекин армонда қолди: кампирни оқ кафанга ўраб, бош-оёғини боғлаб қўйишибди.

Кампирни қабрга туширишаётган пайтда бир ўспирин қаттиқ бўзлаб йиғлади. Қараса, акасининг кенжа ўғли. Бола шу қадар тўлиқиб, шу қадар куйиниб йиғладики, Кияз унга ҳайрат ва ҳавас билан тикилди.

Бу боланинг гўдаклигида у шаҳарга кетганди. Шундан буён ўн саккиз йил ўтибди. Агар энаси ўн саккиз йил илгари ўлганида, балки у ҳам шу болага ўхшаб йиғлармиди...

Гўрга тупроқ торта бошлашди. Бола баттар бақириб йиғлади.

Туйқусдан осмонда тўрғай сайраб юборди.

Кияз анчадан буён тўрғайнинг овозини эшитмаганди. Ялт этиб осмонга қаради. Ўзининг қаерда эканлиги ёдига тушгач, хижолат бўлди. Дарҳол бировнинг кетмонини олиб, энасининг

қабрига тупроқ торта бошлади...

Тўрғай сайрайверди.

Бола бўзлайверди.

Бир пайт Киязнинг кетмони бир бойчечакни узиб кетди. Бойчечак тупроққа аралашди. Кияз ўйланиб ўтирмай, уни қўлига олди-ю, бирор киши кўриб қолмадимикин деган хаёлда шошиб чўнтагига солди.

Бола бўзлайверди.

Тўрғай сайрайверди.

Кампирни кўмиб бўлган одамлар қабристондан чиқа бошлашди.

Янги қабр ёнида бўзлаётган болагина қолди.

Кияз ортига қайтиб, унинг қўлтиғидан тутди:

– Юр энди...

Энасини янги манзилга қўйиб қайтишди.

Қишлоққа қайтган эл бирин-кетин тарқалди.

Кечкурун уйда олис-яқин қариндошларгина қолишди.

Ўт ёқилган иссиқ ўчоқ ёнида кампир ҳақида гаплашиб ўтиришди.

– Бечора энам Киязни чақиринглар, уни бир кўриб ўлсам, армоним қолмасди деб жон берди, – деди отаси.

Онаси бир халтача ўрик мағзини олиб келиб, Киязнинг олдига тўқди.

– Ўзи йиғиб-териб, ўзи чақиб, келса бераман деб, сенга илиниб юрганди, – деди кўзига ёш олиб.

Кияз ҳамма гапларни жимгина эшитиб ўтирди.

Эртаси куни кампирнинг руҳ-арвоғига бағишлаб ош беришди.

Ошдан кейин Кияз ўзининг автореферати, диссертациясини тезроқ битказиши лозимлигини айтиб, ота-онасидан кетишга рухсат сради.

– Ўзинг биласан, – деди онаси чуқур хўрсиниб.

– Зарур бўлса, қайтавер, – деди отаси. – Барибир кампирни тирилтириб ололмаймиз...

У шаҳарга учиб кетди.

Икки кун ичида тоғларнинг кўриниши ҳеч ҳам ўзгармабди.

Пастда ҳали ҳам оппоқ ва кенг майдон жимирлаб ётибди...

Лекин бу гал тоғлар ҳам, дарёлар ҳам, булутлар ҳам Киязда қизиқиш уйғотмади. Бағри ғамга тўлиб, кўнгли чўкди. Бир нима ичгиси келди, лекин ичгани ҳеч нарса топилмади. Тамаки чеккиси келиб, чўнтагига қўлини суқди, лекин тамаки ўрнига юмшоқ, муздеккина бир нарса қўлига илинди. Олиб қараса, бойчечак экан. Бойчечак сўлиб қолибди.

Кияз уни истаб-истамай ушлаб туриб, ҳолсизланиб ўтирди. Қабристонни эслади. Бир зумда икки юзи қизариб, нафаси тиқилди. У жирканиб бошини чайқади.

– Қандай ёввойилик... – деб шивирлади ўзига-ўзи. – Қандай ёввойилик... Қандай ёввойилик...

Ўзининг шундай ҳолга тушиб қолганига ачинди. Ўзига-ўзи аянчли кўриниб, ўзига раҳми келди. Бирданига кўзига ёш қалқди. Кўз ёши оқиб, юзларини ювиб туша бошлади...

Кияз анчагача юм-юм йиғлади. Йиғлаган сайин қалби мулойимлашиб, кўксидаги туман тарқаб, ўзини енгил ҳис қила бошлади. Уч кун деганда зориқтириб келган бу кўз ёшидан ғоят севинди. Қуриб қолган қудуғи очилиб, унда яна сув пайдо бўлаётгандай эди.

Демак, ҳали кеч эмас экан.

ИККИ МАҲАЛ ГУЛЛАЙДИГАН ОЛМАЛАР

(Ҳикоя)

Уй ичи тор бўлгани учун, бола бутун қиш давомида печка остидаги бурчакда мушукдай ғужанак бўлиб, ранги унниққан полнинг устида ётиб чикди. Ҳаво илиб, очик осмон остида яшаса бўладиган пайт келиши билан, ёғоч омборидан яшириб олиб келган ва шахтадан чиққан чиқиндиларнинг орасидан топган яроқсиз тахталарни қураштириб, ўтинхонанинг ёнига кичкинагина сўри ясаб олди-да, шаҳардагилар орасида биринчи бўлиб ташқарида яшай бошлади. Устига соя тушмайдиган сўрида пешин маҳали ухлаб, дам олиш қийин бўлгани учун, ўгай отасидан ҳаддан ташқари кўрқса ҳам, унинг бутун соат учда келишини билса ҳам, онасининг зорланиб қаршилиқ кўрсатганига қарамай, таваккал қилиб, уйга кириб каравотга ётиб олди. Ётганда ҳам, кийим-пийими билан ётди.

Ўгай отаси унинг ориқ елкасидан туртиб уйғотди.

– Эй, ошга юк, бошга юк, яқин орада сен мени ўз уйимдан ҳам қувиб чиқарадиганга ўхшайсан-а?!

Ғижиниб турган отасининг жун қоплаган кенг кўкраги, йўл-йўл чизиқлар тушган дўнг пешонаси, қуюқ қошларининг остидан захар сочаётган кўзлари ва дўрдоқ лабларига нафрат билан бир сидра қараб чиққан бола каравотдан секин тушиб, ташқарига йўналди. Даҳлизга чиқадиган остонада ҳаммасини кўриб, эшитиб, йиғлагудай бўлиб лаблари титраб турган онаси ёнидан ўтиб бораётган боланинг орқа курагига шап этиб бир туширди. Бола йиғлаб қочишнинг ўрнига, онасининг ёш тўкишга тайёр турган кўзларига «Бу тағин нимаси?» дегандай тик қараб, индамай ташқарига чиқиб, ўзининг қуёшда қизиб ётган ёзги сўрисига борди. Девор остидаги примусга қўйилган кичик тунука товоқдаги сарғиш тусли шўрванинг билқиллаб қайнашига қараб, бир муддат ўйланиб ўтирди. Кейин ўрнидан илкис туриб, икки қадам наридаги торгина хиёбонга ўтди. Анчадан кейин ўнг томонга бурилиб, темир йўлни кесиб ўтиб, асфальт йўлга тушди. Кўп ўтмай шаҳар ҳудуди тугаб, буғдой экилган кенг дала бошланди. Бола буғдойзор ичини оралаб ўт-

ган йўлга бурилди.

Кўпдан бери ҳеч ким юрмаган овлоқ йўлда ёмғирли баҳор кунларини эслатувчи от-арава, сигир-бузоқ ва йўловчиларнинг лойга ботган эски излари кўринди. Изларнинг ҳар жой-ҳар жойида буғдой униб чиқиб, пишиб қолибди.

Бола бир зумда буғдойзорга кириб, кўздан ғойиб бўлди. Шу пайт орқа томондан онасининг таниш ва ёқимли овозини эшитди.

– Сар-да-ал! – Овоз бўғиқ ва аянчли эди. Бола ортига ўгирилиб, олисдан сап-сарик буғдойзорни оралаб келаётган онасининг қоп-қора бошини, юқори кўтарилган қўлида ҳилпираган рўмолни кўриб ўрнидан турди.

Онаси анча жойгача югуриб келди, лекин охири ўпкаси оғзига тикилиб, оғир-оғир нафас ола бошлади.

– Қайт, Сардал!

Бола онасининг ниятини тушуниб, ортига ўгирилмай қоча бошлади. Она билан бола ўртасида қувлашмачоқ бошланди.

– Сар-да-ал, қайт!

– Сар-да-ал!

Аёл ҳолсизланиб орқада қола бошлади.

– Сар-да-ал!..

Бу гал онасининг овози узоқдан эшитилганини билган бола тўхтаб, орқасига қаради.

Онаси анча олисда, йўлнинг ўртасида тўхтаб қолибди. Ўғлининг жойидан кўзгалмай турганини кўриб, бир оз ишониб-ишонмай, иккиланиб юра бошлади. Боланинг яна қочиб кетишини кутиб, ундан кўзини узмасдан қадамини тезлатди. Қаттиқ шошилганидан бир марта қоқилиб, ерга юзтубан йиқилди. Уст-боши, юз-кўзи чанг-тупроққа беланди, лекин эгини қоқмай, ҳурпайган сочларини тузатмасдан, гўрдан чиққандай ғалати аҳволда юриб бораверди.

Бу болага таъсир этди. Юраги ачишиб, томоғига нимадир тикилди. Ўзи сезмаган ҳолда аста-секин қадам ташлаб, онаси томон юрди. Онасининг тупроқ теккан қуюқ қошларининг остидан боқиб турган қоп-қора кўзларини кўргач:

– Опа! – деб қичқириб югурди. Аёл ҳам бор кучини йиғиб,

икки кўлини чўзиб, унга талпинди.

Кейин бошларидаги осмон сингари кенг буғдойзор ўртасидаги майса қоплаган эски йўлда она-бола бир-бировини маҳкам кучоқлаб, бир-бирининг қалб ҳарорати, ёқимли ва таниш ҳидидан ҳаяжонланиб, анчагача индамай туришди. Бир-биридан нигоҳларини яшириб, кўз ёш тўкишди.

– Энди... – деди бир маҳал онаси боланинг бошини кўксидан бўшатмай, – шундай аҳд қилган бўлсанг, майли... Лекин отангинг олдига боргач, мен ҳақимда гапирмай қўяқол, майлими?

– Йўқ, – деди ўғли онасининг кучоғидан чиқиб, – айтаман. Хаммасини айтаман. Ертўлага ўхшаган уйингни, камбағал ва ночорлигингни, турмушинг ёмонлигини, кийимларинг юпунлигини, ишинг оғирлигини, нон бўлмайд қолган пайтларда талабаларнинг кийимини ювиб пул топишингни, ёлғизлигингни, касалхонада бирга ишлайдиган кир ювувчи хотинлардан бошқа ҳеч ким сени танимаслигини, шу ҳолингга қарамай, эринг бор пулига ичиб келиб, раҳм қилмасдан сени савалашини – ҳамма-хаммасини айтаман.

Дийдагирён аёл ўзини хотиржам тутишга уринди.

– Бундай қилсанг, менга кўмагинг тегмайди-да, Сардал.

– Шундай бўлса ҳам...

– Полвоним, сен ҳали кўп нарсани тушунмайсан. Билсанг, катталар ҳам янглишади. Энг ёмони, уларнинг ҳар бир хатоси жуда қимматга тушади...

– Эҳ, опажон! – деди бола бошини қайтадан онасининг кўксига босиб. – Бир пайтлар қандай бахтли эдик... Ўз отам билан... Ўз уйимиз, кўрғонимиз, боғимиз бор эди... Икки туп олмамиз кузда қайта гулга кирарди. Эсингдами, опа?

– Албатта, – деди онаси беихтиёр жилмайиб, – лекин бу олмаларнинг меваси пишмай қоларди. Совуқ кузнинг ортидан қиш келиб...

Кўзидаги ёшни боласига кўрсатмаслик учун бошини баланд кўтариб, олис-олисларга қаради. Кипригида милтираган томчида куёш нурлари, оппоқ булутлар, сарғайган осмон акс этди.

– Опа, эсингдами, отам билан уччовимиз шаҳарга бориб, менга велосипед сотиб олгандик. У ҳозир ҳам отхонада турибди. Сенинг олдинга келсам, отамнинг олдига жўнатмай кўйишингни билганимда, велосипедимни шаҳарга олиб келган бўлардим. – Бола бир оз ўйга ботиб, жим бўлиб қолди. Кейин чуқур хўрсинди. – Опажон, ўшанда нимага жанжал қилдинглар?.. Ҳаммасини сен қилдинг... Кейин ярашиб олсангиз ҳам бўларди. Бечора отам сендан қайта-қайта кечирим сўради. Эрга текканингдан кейин ҳам келиб юрди. Шу йилнинг ўзида ҳам келиб кетди-ку! Сен бўлсанг...

– Сардал, юр, – деди аёл нафасини ростлаб, – сени кузатиб кўймоқчиман.

Иккиси бир-бирига суяниб, жимгина қадам босишди.

– Сардал... – деди аёл бир неча қадам юришгач, негадир қийналиб, – сен отанга айт... Эртага дам олиш куни... Сен билан шаҳарга келсин... Янги велосипединг фидирагига ел берган жойимизда, толнинг остидаги супада мени кутинглар, хўпми?

– Опа... – деди ўғли қувончини яширолмай.

– Бор, бор энди... – Онаси тўхтади.

Бола онасидан кўзини узолмасдан беш-олти қадам юриб, кейин ортига тез-тез қараб, ундан узоқлаша бошлади.

Аёл йўлнинг ўртасида довдираб, ўғли сап-сарик буғдойзорнинг орасига тамоман сингиб кетгунча ундан кўзини узмай қараб тураверди...

Бола онасининг боши қоп-қора нуқтага ўхшаб, унинг юраётгани ёки тўхтаб тургани билинмай қолгунча юриб, кейин ботинкаларини ечиб, уларни бир-бирига боғлаб елкасига илиб, шимининг почасини тиззасигача қайтариб олди-да, илдамлаб кетди.

Кўнгли ўсган бола йўл бўйи ирғишлаб ўйнаб, шаталоқ отиб югуриб, дам олган пайтларида чигирткаларни уриштириб, буғдой ичидан капалак ва чирилдоқ қувалаб, йўлдан адашиб қолгунча кетаверди. Кун ботар маҳали буғдойзор тугагач, бола ўзига таниш қиёқ-қамишлар ўсган ботқоқликка етди. Шу ерда буғдойзор ичидаги йўл бошқа томонга бурилди, бола

эса қамишзор яқинидаги ёлғизоёқ йўлга тушди. Қоронғилик туша бошлагач, қамишзор ичидаги ёввойи ўрдаклар қўноқ излаб, нари-бери уча бошлади. Бола уч-тўрт дақиқадан кейин ботқоқликдан ўтиб, колхозчиларнинг томорқаларига дуч келди. Аввал экинзорларни, кейин қишлоқ боғларини, уйларни оралаб юриб, ўзларининг кўрғонига етиб келди.

Негадир дарвоза ичидан берк экан. Бола тирқишдан қараб, олма остида ўтирган кампирни, ўчоққа ўт қалаётган ёшгина жувонни, велосипедининг ғилдирагига ел бераётган ўзига тенгдош болани кўрди. Умрида кўрмаган бегона кишилар уни ҳаддан ташқари ҳайрон қолдирди. Бир муддат нима қилишини билмай, гарангсиб турди-да, кейин шимининг почасини тушириб, ботинкаларини кийиб, кичик мушти билан дарвозани қоқди. Шу заҳоти кўрғон ичидан калишнинг «ширп-шурп» овози эшитилиб, кўп ўтмай дарвозанинг оғир занжири шалдираб, рўпарасида истараси иссиқ ёш жувон пайдо бўлди.

– Ҳормангиз... – деди бола аёлдан бир оз тортиниб.

– Бор бўл, кел.

– Келдим... Жақип ака уйдаими? – У негадир «отам» дегиси келмади.

– Йўқ. Экинларни суғоришга кетган. Нима ишинг бор эди?.. Айтавер, мен унинг хотиниман.

Бола жувонга анграйиб тикилиб қолди. Шу чоғ аёлнинг ёнига велосипедини етаклаган бола келди.

Сардал боланинг юзига қарамай туриб, велосипедга кўз қирини ташлади. Велосипеднинг бир оз майишган рулидан унинг ўзиники эканлигини билиб, қўй кўзларига тўлган ёшни етти ёт бегоналарга кўрсатмаслик учун ортига қайтди.

Уй эгалари ҳайрон бўлиб қараб қолишди.

Сардалнинг кайфияти бузилиб, кўрғондан узоқлаша бошлади. Муюлишга етганида кўча бошидан дупурлаб келаётган сигирларни, уларнинг ортидан тупроқ кўчани бошига кўтариб ўтаётган болаларни кўриб тўхтади. Сигирларни ҳам, уларнинг эгаларини ҳам таниб, шу заҳоти ўзини қоронғиликка уриб, девор панасида яшириниб турди. Ўзининг эски дўстлари олдида сувга ирғитилган кучукдай аянчли ҳолда шалвираб тургиси

келмади.

Ўтлоқдан тўйган қоринларини аранг кўтариб, сут иси келиб турган елинларини осилтириб, ўз турмушидан рози бўлиб, юрсамми-юрмасамми дегандай, сигирлар ўта бошлади. Болалар Сардални пайқашмади. Улар қуёш чиққанда кўзиқорин чиқиш-чиқмаслиги борасидаги баҳсга алаҳсиб ўтиб кетишди.

Болалар кўздан йўқолгунча, Сардал ўрнидан жилмади. Бирдан қулоғига булбулнинг «чик-ак» деган аянчли товуши эшитилди.

Бола юқорига қараб, ҳалидан бери эътибор бермаган, меваларининг оғирлигидан ерга эгилиб турган олма шохларини кўрди. Бу олмалар ўзгача, ҳар йили икки марта гуллайдиган икки туп олманинг шохлари эди... Бола олмаларнинг ҳар бир новдасини, ҳар бир япроғини соғинч билан кузатди. Туйқусдан бир неча шохда тонгги юлдузларга ўхшаган гуллар кўринди.

Боланинг кўзига қайтадан ёш тўлди. Энди бу гуллар булоқ остидан чиқиб, олис-олисларга учиб боргач, бир-бирига кўшилиб, булутга айланиб кетишди...

Бола кўзларини артиб йўлга тушди. У қишлоқ уйлари, боғларни, экинзорларни ортда қолдириб, қамиш ўсган ботқоқликка яқинлашди. Шу ерда унга бир ит йўликди. Ит йўлнинг четида ўсган ўтлар орасида югуриб, кўнғиз тутиб еб юрганди.

Сардал аввалига унчалик эътибор бермади, кейин таниб қолди: бу ўзларининг ити эди. Ит болани пайқамди. Бола уни чақириб, ўзининг кичиклик пайтидагидай бўйнидан қучоқлагиси келди, лекин эргашиб қолишидан чўчиб индамади, чунки боланинг ортидан борса, шаҳарда яшаши қийин бўлади.

Болага итнинг ҳеч нарсадан хабарсиз, эркин юриши ёқди. «Сен жуда ҳам бахтлисан...» – деди итдан кўзини узмай бораётиб.

Бирданига ит уни сезиб қолди. Ўша заҳоти югуриб келиб суйкалиб, боланинг юз-кўзи, қўлларини искаб, атрофида айланди.

Буни кўриб боланинг юраги ҳаприкиб кетди. Бирпас ит-

нинг манглайини силаб туриб:

– Мен билан кетасанми-а? Кетасанми? – деб сўради.

Ит унинг кўлини ялаб, думини қимирлатди.

– Ундай бўлса, юр!

Ит болага эргашди. Иккиси қамишзор ичига киришди. Бу ер кенг, ғор сингари қоронғи ва тинч экан.

Бола оёғи билан тусмоллаб йўлни топиб, юз-кўзини қиёқ-қамишлардан тўсиб, кўлларини юқори кўтариб, буғдойзор ёнидан чиқди. Шошмасдан шимининг почасини қайириб, ботинкасини елкасига илди. Қаршисидаги денгиз сингари ястанган далага бир қараб кўйди-да, чарчокдан зирқираб оғрий бошлаган оёқларини аранг кўтариб, буғдойзорнинг ичига кириб кетди.

Ит унинг ортидан қолмади. Шу пайт боланинг рўпарасидаги олис тоғлар ёришиб, чакмоқ чақилди. Қорайган осмондан буғдойзордаги чигирткалардай товуш чиқариб, дастлабки томчилар тома бошлади.

МИНГ

(Хикоя)

Акмат билан қизи тонг-сахардан йўлга ҳозирлик кўра бош-лашди. Улар шаҳарга боришмоқчи. Акмат аввалига унамади: «Бир марта бўлса ҳам кўрмаган бўлсам, уят-да...» Буни эшитиб хотинининг авзойи бузилди:

– Касал-пасал эмасмисан?! Нимадан уяласан, бегона одамнинг боласини етаклаб боряпсанми? Ойжонни ҳалиги ётоқхонага жойлаштиргин-да, изингга қайтавер. Бошқалар шаҳарни кўролмай юрса-ю...

Ниҳоят, Акмат кўнди. «Отасининг гўри, – деди ўзига-ўзи, – бунинг қистови билан шаҳарни ҳам кўриб келаман. Нимасидан чўчийман, ўрис тилида нон сўрашни ҳам биламан». Тайёргарлик узоқ чўзилди. Хотини пулни қайси чўнтакка солиш ва уни қандай асраб-авайлаш ҳақида кўп гапирди: «Кулиб қараганлардан эҳтиёт бўл, авраб туриб, шипириб кетишмасин. Бозорга кирсанг, оғзингни очиб анграйма. Четдан келганларни дарров билиб олишади, деб эшитганман. Лўлиларга яқинлашма!..» Унинг гапларига индамай кулоқ тутиб турган Акмат ўзича гудраниб кўйди: «Қизим деб куярмиш, қизи тўғрисида ўйлаб ҳам кўргани йўқ, худди отаси пулдан ўлгандай...»

Шундай қилиб, улар жўнашди. Акматнинг кўлида катта қора жомадон.

Уйдан кўп ҳам узоқлашмай кўшниси Қурманга йўлиқишди. У билса ҳам, ўзини билмасликка солиб, гап қотди:

– Эй, тонг-сахардан қаерга отландинглар?

– Минг билан боряпман, Куке, – деди Акмат унинг саволини эшитмагандай, – отасининг гўри, ўзинг биласан-ку!..

– Минг билан дейдими? – деди Қурман ўзига-ўзи. – Эй, минг деганинг нимаси?

– Нима бўлиши мумкин! – деди Акмат яхши кайфиятда, – Ҳаммангиз биласиз, лекин... – Яна такрорлади. – Минг билан боряпман!..

Қизи юрмайсанми, дегандай отасига қаради. Акмат жомадонни кўтариб, йўлга тушди. Қурман Акматнинг гапларига бироздан кейин тушунди-да, уни кузата туриб: «Афанди деса!..» – деб кулиб юборди.

Акмат бироз юргач, ўзи билан бирга ишлайдиган Карипга дуч келди. Қочиб кетсамми, деб ўйлади-ю, юзи чидамади. У яқинлашиб қолганида жилмайиб:

– Қочиб кетяпман, бригадирга айтма, – деди.

– Қаерга? – деди Карип хавотирланиб.

– Шаҳарга! – Қўли билан қизини кўрсатди. – Ўқишга.

– Аа-ай, ота! – Карип норози бўлиб қўлини силтади. – Далани бир ўзим суғорар эканман-да. Ўзини ёлғиз юборсанг, бўри емаса керак?

Акмат хафа бўлди. Карипнинг ўрнига ишлаб қолган кунлари кўп бўлган. Ўшанда ҳам индамаган, бригадирга ҳам оғиз очмаган. Бу эса... Акмат ўшаларнинг ҳаммасини айтаман деб йўлидан тўхтади, лекин тагин жаҳлини чиқариб юбормай деган андишага бор.

– Ҳеч қанақа ер қолгани йўқ, – деди жовдираб, – анови ерни суғоришга ҳали барвақт, қайтишим билан кечасими, кундузимми, суғориб қўяман. – Сўнгра бироз ўйланиб турди. – Ўзини юборсам ҳам бўларди, ўрис тилини мендан яхшироқ билади. Бироқ... – бир оз овозини пасайтирди, – минг билан юборсак, бир нима бўлмасин деб...

– Минг билан?!

– Ҳа-да! – деди Акмат қувончини яширмай. – Минг билан боряпман, отасининг гўри!..

Карип тушунмади. У индамай турди-да, «бўпти» дегандай, тушкун ҳолатда ўз йўлига кетди. Гапини тўлиқ тушунтира олмагани учун Акматнинг таъби тирриқ бўлди.

– Учрагандан суюнчи олаверасанми? – деди қизи норози бўлиб.

– Нима?

– Минг билан боряпман! Минг билан боряпман, дейсан!

– Айтсам, нима бўпти?

– Уят-да!

– Нимаси уят! – Акмат аччиқланди. – Ўғирлаб олган бўлма-сам. Ўзимнинг пулим. Кигиз, суғориш... – деб қизига ўтирилди, – тагин уч юз қўшганида бўлармиди?

– Нима учун?

– Етмайдим, дейман-да.

– Нега етмайди? Менга кераги йўқ. – Қизининг қовоғи уюлди. – Ўзинглар қўймай...

– Сен бир илож қилиб ўтиб кетсанг, бўлди, – деди Акмат қизини юпатиб. Хотинидан аччиқланди. – Яна уч юз қўш деса, отаси пулдан ўлгандай, шунинг ўзи етади деди! – Яна юмшадди. – Пул ўлсин, топилади!.. Сен эплаб ўтиб кетсанг..

Отасига қараб қизнинг раҳми келди, негадир ичи ачишди. Иккиси индамай йўлда давом этишди.

Йўл ёқасига келишди. Бу ерда кўк дўкон бор. Машиналар дўкон олдида кўп тўхтади. Шунинг учун кўпчилик шу ерда машина кутади. Ҳеч ким йўқ экан. «Яхши бўлди, шаҳарга ёруғда етарканмиз», – деб ўйлади Акмат суюниб. Шу пайт нариги томонда Асқар пайдо бўлди. Кийимлари кир, кўлида ёмон халта.

– Қаерга боряпсиз? – деди у гуноҳкордай кулимсираб.

– Шаҳарга! – дея жавоб берди Акмат ёқинқирамай.

– Ўқишгами?

– Ҳа.

– Қайси ўқишга? – Қизга тикилди. У жавоб бермади.

– Сўтликка! – деди Акмат ранжиб. – Ҳозир қизларнинг ҳам сўт бўлгиси келади. Шунинг учун мелисада икки йил юрди-да, ҳалигини чиқиллатиб.

Қизи унга норози бўлиб қараб, минғирлади: «Чиқиллатиб... чиқиллатиб...» Акмат қизининг ўқийман деганига қарши бўлмади. Аксинча, қувонди: «Ўқиб олсин! Бўлмаса, хор бўлади, бунинг устига, бирорта арақхўрга тушиб қолса... Ўғил болага нима, кетмон чопиб бўлса ҳам, бир кунини кўради. Мен ҳам кетмон билан ўлмай юрибман-ку! Лекин нега бунчалик сўтликка бораман деб...»

Акмат қизи ўнинчини битириши биланок тушунтирганди: «Сўтликни нима қиласан! Ундан кўра, муаллим бўл, хотинларга шу ярашади. Ана, Айтқулнинг қизини кўр, кечагина

келиб, бугун директор бўлиб, савлат тўкиб юрибди... Сўтлик нима, турган-битгани – ёмонлик!..» «Ёмонлик! Бир нима бўлса, дарров ёмонлик. Нима ёмонлик қиляпти?!» – деганди қизи йиғламсираб. Акматнинг жони ачишганди: «Ҳой, сенингча, одамни қамаш яхшилиқми?» «Қамалгиси келмаса, гуноҳ қилишмасин!» – дея қизи унинг оғзини ёпганди. У айтганида туриб олиб, икки йил давомида судда машинистка бўлиб ишлади. Буни эслаган чоғида Акматнинг тили тутилади, қизим элнинг қаҳрига қолмасин, деб чўчийди. Унингча, ҳамма судя билан милицияни ёмон кўрадигандай эди. Шунинг учун қизи тўғрисида сўраганларга: «Юрибди-да, ҳалигини чиқиллатиб», – дерди кайфияти тушиб...

– Бизни сўт қилар экан-да! – деди Асқар ўзича хулоса чиқариб.

– Ия! – Акмат сакраб тушди. – Нимага сўт қилади, жинни бўлдингми?

– Мен шунчаки... – Асқар гуноҳкордай ерга қаради.

– А-а... – гапни бошқа томонга бурди, – бугун ҳам ўша ерда тунадингми?

– Йўқ! – деди Асқар чўчиб, қўлидаги халтани кўрсатиб... – Мен буни...

– Сени биладан... Уялсанг бўларди... Ишласанг бўлмай-дими? Ёшсан. Сенга нима етишмайди? Уйинг бор, хотининг бор, болаларинг ўйнаб юрибди. Арақ нима? Эҳ!.. – Қўлини силтади.

Асқар индамай кулиб тураверди.

– Ота, автобус! – деди қизи шошилиб.

Акмат яхши қол дегандай, Асқарга қараб қўйди-да, қизи турган томонга юрди.

– Яхши боринглар! Ўтиб кетсин!..

Акмат ортига ўгирилди:

– Нима дейсан?

– Ўқишга ўтиб олсин дейман. Яна... қизингиз... – деди Асқар аланглаб. Қўрққанини яширмоқчи бўлиб кулди. – Яхши сўт бўлсин...

Акмат Асқар томон юрди. «Бир нимадан умидвор бўляпти».

Асқар кетмоқчи бұлди. Акмат унга яқинлашиб:

– Ҳозир кутиб тур! – деди-да, дўконга кириб кетди.

Автобус келиб тўхтади. Қизи дўконга югуриб кирди-да, навбатда турган отасига:

– Ота, автобус?.. – деди.

– Ия?! – Акмат шошилди. Югуриб чиқмоқчи бұлди-ю, ёдига нимадир тушиб, тўхтаб, қўлини силтади. – Майли, кейингиси билан... Машина...

Қизи тўлиқиб чиқиб кетди. Бироздан кейин Акмат ҳам дўкондан чиқиб, Асқарга шиша узатди:

– Ма, ичгин, бу қариндошининг тортиғи.

– Оо-ой, оға, жимгина...

– Ола бер... Берганда, жон дегин...

– Вино...

– Нима винодан бошқасини ичмайсанми?

– Йўқ-йўқ! – деди Асқар шошиб. – Вино олсангиз ҳам бўларди, дейман-да...

– Бу тоза-да! Ма, энди ол.

Асқарга тутқазди. Унинг қўли қалтираб кетди.

– Оғиз тегизиб кетинг, оға. – деди у.

– Йўқ, ўзинг ич! Атайлаб сенга... – Акмат тўхтади. – Майли, отасининг гўри, яхшилик бўлсин. – Шисанинг қопқоғини очиб, ичиб, бошини чайқаб қўйди-да, Асқарга узатди. – Ма, қолганини ўзинг ич.

Асқар нима дейишини билмай кулди.

– Бор! – деди Акмат. – Бор энди, бундоқ одамга ўхшаб ичгин. Уйингга бориб ичиб, дамнингни ол. Ёт...

Асқар маъқул дегандай, бош ирғади. Акмат қизи томонга юрди.

– Қолиб кетдик-ку! – деди қизи.

– Майли, тағин келади-да.

– Арақ ичиб олиб... – Қизи йиғламсираб минғирлади.

– Ким?!

– Сен-да!

– Менми? Мен озгина оғиз тегиздим, холос, бир қошиқ ҳам келмайди. Кўнгли оғриб қолмасин деб...

– Нега кўнгли оғрийди? Ўзинг олиб бериб, яна...
– Кўнгли оғримасин, одам-да!
– Одам?!.. – Қизи жирканиб юзини буриштирди.
Акмат ранжиди:
– Сенинг одамларинг қимлар ўзи?! Ҳалигиларми?
– Қайсилар?
– Карип билан ҳалиги... – Талмовсиради. – Яхши бор де-
йишгани ҳам йўқ. Бу эса...
– Айтади-да! – Қизи масхараомуз кулди. – Ичкиси келиб
турса!
Акмат чидай олмасдан қичқириб юборди:
– Сен қаердан биласан ичгиси келиб турганини! Қаердан?!
Қизи индамади, унинг гапини ёқтирмагандай нари кетди.
Акмат ўйланиб қолди. Асқарни эслади. Ёмон бола эмас, сало-
мини канда қилмайди. Лекин ичади, йиқилиб қолгунча ичади.
Эҳ!.. Умидвор бўлса, бўлгандир, нима бўпти! Ҳалигилар-чи?
Қайтадан кўнгли кўтарилди. Қизининг ёнига келди.
– У халтани нима қилади?
– Ўтказади-да!
– Халтаними?
– Шишани! Шалдиратиб кўтариб юрибди-ку!
– А-а... У нима ҳам бўларди дейсан, йигирматага ҳам етмай-
диганга ўхшайди. Ўн тийиндан бўлса... – деб ичида ҳисоблай
бошлади.
– Ўн иккидан! – деди қизи ғаши келиб.
– Нима?
– Шиша. Ўн икки тийин туради.
– Ўн иккими? Мен доим ўн тийиндан ўтказаман. Ҳалиги
куда келгандаги...
– Сендан уриб қолишган-да!
– Эҳ, итлар-эй! – Акмат дўкончилардан аччиқланди. Кизи-
га қараб, ўзи-ўзига гапирди. – Энанг билан сен билмаган пала-
кат йўқ!.. – Тағин дўкончиларнинг қилмишидан жаҳли чиқди.
– Эҳ, итлар! Мендан уриб қолишгани рост. Қанчадан-қанча
пиша топширдим. – Топширганлари ўн икки тийиндан бўлса,
қанча бўлишини ҳисоблаб кўрди. – Шунинг учун айтаман-да,

хотин қолганини қаерга йўқотдинг, деб беҳуда безилламаган экан! Қараса...

Бировнинг овози унинг хаёлини бузиб юборди.

– Э, қайси амалдор экан десам, сен экансан-да? Кийинсанг, нақ министрнинг ўзи бўларкансан. – Асан салом-алик қилмасдан гап бошлади. Кайфи борга ўхшайди.

Акмат ўнғайсизланди:

– Киймай кўяқолай десам, ҳалиги...

– Кийсанг нима бўлибди?! – деди Асан жовдираб. – Киявер, отасининг гўри, ўзингникими...

Акмат унинг сўзини бўлди:

– Қаерда?! – деди у баттар ўнғайсизланиб. – Қудадан кийганман.

Асан қаттиқ кулди:

– Ия, куда берганни кийсанг, ўзингники бўлмай қоладими?

Акмат жавоб бера олмай каловланди. Қизи отасининг гапидан хафа бўлди: «Қудадан кийдим, қудадан кийдим... Бутун элга ёймаса бўлмайди, шекилли!»

– Шундай қилиб, жўнаяпман дегин, – деди Асан ниманидир айтмоқчи бўлгандай.

– Ҳа, боряпман. – Акмат айтсамми, айтмасамми, дегандай қизига қараб олди-да, – минг билан боряпман, – деди ниҳоят.

– Мингни кўйсанг-чи! – деди Асан бир нимани эслаб. – Анови ёмон хотин олиб...

– Ким?

– Ақил-чи? Иккинчи ўғлим. Хотин оламан дейди, олсанг, олавер дедим.

– Нима қилар экан?

Асан овозини пасайтирди:

– Хотинни нима қиларди, хотин қилади-да!

– Биламан... – деди Акмат ўнғайсизланиб. – Ҳозир ёшлигида ўқиб олса...

– Тўйдим ўшанинг ўқишига! Ёши йигирмада-ю, биринчи синфнинг ҳисоб-китобини ҳам билмайди.

– Йўғ-э?

– Ит бўлайин! Бир куни менинг кўз олдимда ҳисобни чи-

қара олмади, мактабда нимани ўқидинг десам: «Бизнинг давр-да бундай эмасди, буни профессор ҳам аранг чиқаради», дейди. Кеча эса... – Жаҳли чиқди. – Икковимиз ўн саккиз кило шакар қанча бўлишини билмай, тортишдик. У йигирма бир сўм деб айтади, мен бир сўмдан бўлса, зўрға ўн саккиз сўм бўлади, йигирма бирни қаердан олдинг, дедим. Шакарнинг килоси етмиш саккиз тийин эмасми...

– Кейин чиқардимиз?

– Ҳисоблаб ётиб чиқарди... Шундай экан, ўқиб кимни бой қиларди, ундан кўра, эски тракторни тариллатиб юра берсин-да, тўғрими?

Акмат кулиб бош ирғади.

– Шундай қилиб, боряпман дегин. – деди Асан қайтадан. – Тўйга қатнашмай кетар экансан-да.

– Кейин... Мен бўлмасам ҳам, хотиним бор-ку. Унинг оғзи тегса...

– Сеники бошқа-да. Иккимизни эркак дейишади!..

Индамай жим қолишди.

– Қўй, ундай бўлса, кетайин, – деди Асан, – озгина пул излаб чиққандим. Ҳеч кимда йўқ экан. Дўкончиларда ҳам... Сенда... – Ялтоқланди.

– Менда қаердан ҳам бўлсин?

– Биладан. Бирор иложи бўлганида...

Акмат атрофга қараб олди, қизи йўлнинг нариги томонида турганини кўриб, Асаннинг енгидан тортди:

– Юр...

Иккови дўконнинг ортига ўтишди. Акмат чўнтагидан пул чиқариб, Асанга узатди:

– Эллик сўм. Етадимиз?

Асан қувониб кетди:

– Қўй! Уят-да! Ўзингиз йўлда қолиб кетмайсизми?

– Етади. Бу томонимда бир юзу эллик бор. Мен гулайт қилармидим. – Асанни ўзига тортиб, ички чўнтагини кўрсатди.

– Бу ёқда минг бор!

– Минг деганинг нима?

– Пул. Минг билан боряпман дедим-ку. Отасининг гўри,

эшлаб ўтиб кетса... Пул нима?! Ма, ол...

Асан олди-да, бошини чайқади. Суюнди. Тағин жим қолишди.

– Кўй, бўлмайди! – деди Асан шошилиб. – Бўлмайди! – Хуржундан бўш шишани суғуриб олди. – Оғиз тегизиб кетмасанг, бўлмайди, яхшиликка-да. – Хуржунни қайтадан ағдара бошлади. – Боя грузовойдан биттасини солиб қўйгандай бўлгандим... А-а, топдим.

– Бўлмайди-да, йўл юраман...

– Йўқ десанг, ярмини ол. Маза қиласан. Кун ҳам салқин.

Акмат стакандаги арақнинг ярмини ичди. Қолганини Асаннинг ўзи ичиб, шишани хуржунга солди-да, отига минди.

– Энди кетайин. Яхшилигингни... Ўлгунча... Унутмайман.

– Э, қўйгин... – Акмат қўлини силтади.

– Келишинг билан қайтараман. Сўзсиз. Зориқиб турганим-да, ҳиммат қилдинг.

Асан анчагача ўзи-ўзига гапириб борди. Акмат қизининг ёнига келди.

– Иккита автобус ўтиб кетди! – деди қизи ранжиб.

– Иккитами? Тўхтатмадингми?

– Тўхтатмадингми? Ўзи ётиб олади-ю... – деди қизи йиғламсираб.

– Майли. Машина тўлиб ўтяпти. – Акмат кулиб қизини чалғитди. – Ҳалиги Ақил хотин олса, ҳаммаси бошидан бошланади, хотин эмас, ўтин олади.

– Қайси Ақил? – деди қизи қовоғини уюб. – Ҳалиги дарс билмаган аҳмоқми?

– Аҳмоқ! Аҳмоқ! Дарсни билмаган одам аҳмоқ бўлиб қоладими?

– Бўлмаса, нима?

– Сенинг аҳмоқ эмасларинг нимани қойил қилишяпти? Ҳалиги Карипнинг боласими, катта ўқишда зўр ўқийди деб мақтайсизлар, ўзини осмонда сезиб, салом ҳам бермайди... Бу эса парвона бўлиб, оғалаб, саломини узмай...

– Салом берса, ақллими?

– Унда ким ақлли?! – Акмат қизини гапиргани қўймади. –

Бурни кўтарилганларни бошимга ураманми... Мана, Шоурукни қарагин.

– Шоурук... – Қизи масхараомуз кулди.

– Бизнинг овулда биргина ўшанинг ордени бор. У қаерда ўқибди. Ҳеч нимани билмай қолганида, муаллим: «Миянг қаерда сенинг, миянг қаерда!» деб бақирса, «Миям чийнинг тагида қолиб кетибди, эртага олиб келаман, мулла ака», дебди. Ҳозир, қарагин, кўксида орден, ҳамма яхши кўради... Нима, у аҳмоқ бўлса, эл яхши кўрадимиз, ҳукумат орден берадимиз?! Аҳмоқ деб!.. – Ғижиниб қўлини силтади.

Қизи норози бўлиб, нарироқ кетди-ю, кўп ўтмай ўзича пиқиллаб кула бошлади. «Миям чийнинг тагида қолибди», деди ичида. Акматнинг ёдига нимадир тушиб, қизининг ёнига келди-да, кулиб:

– Кўркмай қўя қол, минг тугал. Эллик нима?! Зориқиб турганда...

Қизи гумонсираб қараб қўйди.

Акмат кўзини олиб қочиб, нари-бери юра бошлади. Ўзини бироз босиб олди. Қизидан тагин аччиқланди: «Қаердан ўрганиб олганини билмайман, бир нима бўлса, дарров аҳмоқ деб туради. Шундан кейин ҳам у қандай қилиб сўт бўлсин?! Худо ақл бермаса, нима қилиш керак?!» Бирданига юқори томондан бир отлик кўринди. Акмат бир чўчиб тушиб, унга тикилиб қолди. «Ўша, – деди кўзини узмай, – ўша, энангни!.. Етказган экан-да! – У атрофга қаради, кўзига хожатхона чалинди. Уни чамалаб қадам ташлади. – Кетмай туриб олса, нима қиламан, кечгача ўтиравераманми? Йўқ...» Ортига бурилди. Чиндан ҳам бригадир экан. У яқинлашиб қолганида, Акмат тагин сўкинди: «Энангни!.. Аллақачон етказишган!.. Энди бу бошлайди!» Бригадир кулиб келаверди:

– Пўрим кийиниб... Бу ким бўлди экан, деб ҳайрон бўлдим. Бундай қарасам, ўқишга отланган Акмат экан. Ҳалигача кетолмадингларми?

– Автобус йўқ. – Акмат кўнглидагини айтди. Кейин пичирлади. – Ҳозир бошлайди!..

– Борганга яраша, ўтиб келинглари... – Бригадир индамай

бир оз турди. – Шошиб турибман. Карипни кўрдингми, сув бошида ҳам, уйида ҳам йўқ. Уйига борсам, сувга кетган дейишди...

– Боя далага бораётган эди.

– Шеригинг у ерда йўқ. – Бошини чайқади. – Ер ёниб боряпти.

– Меники...

– Сеникини биламан, – деди бригадир унинг сўзини бўлиб. – Аллақачон битказиб қўйгандирсан. Сенга ишониб, ерингга қараганим йўқ...

– Ҳа! – Акмат суюниб кетди. – Ҳалиги... – Қайта ўзини ўнглаб олди. – Ўзини юборсам бўларди, лекин минг билан... – деди гуноҳкордай бошини эгиб.

– Бола дегани шу! – деди бригадир унинг гапига унчалик ҳам эътибор бермай. – Бир жойда тутиб туролмайсан!.. – Отининг бошини бурди. – Қўябер, осонгина ўтиб келинглар, тагин қора жомадонни кўтариб, қайтиб келма... – Бироз нарига бориб қичқирди. – Акмат, бозорлик дегани бўлади, унутма. Пишеничный деганлари у ерда оқиб ётади дейишади...

– У нима?

Бригадир эшитмади шекилли, индамай отини чоптириб кетди.

– Пишеничнийи нима? – деди Акмат қизига.

Қизи ғазабланди:

– Арак!

– Э, яраси енгил экан. – Акмат кулди.

Севинди. «Ҳеч гап эмас экан. Эсли-да!» Карипни ўйлаб, ўзини айблай бошлади. «Бояқишни жўнгина жўнатибман!..»

Ҳаяжонланиб у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Бирданига эсига суғорилмай қолган ери тушди. «Ҳозир бўлмайди. Суғоришга ҳали эрта...» деди ўзини овутиб. Бироқ бу фикр миясидан чиқмай қолди, ўзини шунчалик яқин тутган бригадир ҳам кўз олдига келди. Энди тинчсизлана бошлади. Унутгиси келди. Аксига олиб, машина ҳам ўтмайди. Ёш боладай қувонган Асанни эслади. Нима қиларини билмади. Нарибери юрди... Қизининг ёнига келди.

– Машина ўтмайдиганга ўхшайди, – деди ниҳоят. Бир оз индамай турди. – Эрталаб кетсак қандай бўларкин? Эртага йўлга барвақт чиқамиз...

– Эртагами? – Қизининг жаҳли чиқди. – Кечикаман-да! – Йиғламсиради. – Ҳар куни эртага!

– Нега кечикасан, ҳали вақт кўп. Машина ўтмаяпти, бунинг устига пешин бўлиб қолди. – Қизи индамагани учун нима дейишини билмай қийналди. Тағин ялингандай: – Бунинг устига, бригадир ҳам уришиб...

– Қачон уришди! – деди қизи қичқириб. – Яхши боринглар деб, кулиб кетди-ку!..

– Ҳамма эшитганинг тўғри! – деди пичирлаб. Қизига ўғирилди: – Сенинг олдингда сўкиниши керакмиди?.. Ер ёниб кетяпти деди, шу етарли эмасми?.. – Жомадонни олди. – Кел, қайтайлик... – Уйи томонга қадам ташлади.

– Кўринган билан арақ ичиб!..

Қизи йиғламсираб унинг ортидан эргашди. Акмат билиб-билмаганга олди. Бироз енгил тортди. «Бугун туни билан қолган ерни суғориб, эрта билан жўнаб кетавераман... Йўқ, Асанни-кига боришим керак. Кетиб қолганимда бошқа гап эди, кетмагандан кейин... Соат ўнгача уникида бўламан, кейин тун бўйи экин суғораман. Саҳарлаб йўлга чиқамиз. Уйку нима? Бир кун ухламаса, худо урмайди!..» Акматнинг кўнгли ёришди.

– Ана, ҳалиги? – деди қизи аччиқланиб.

– Ҳалиги! Ким?

– Пиянистанг! Асқар-чи?

– Қани?

– Ана.

Қизи қўли билан кўрсатди. Акмат ўша томонга қаради. Ҳеч ким йўқ.

– Қани?

– Келаётганди. Яширинганга ўхшайди... Қочиб кетди.

– Қочиб? Кимдан?

– Сендан-да!

– Менданми? – Акмат чинакамига ажабланди. – Нега? Мен мелисамидим?

– Билмайман! Ҳалиги ёмон халтасини кўтариб келаётганди. Бизни кўриши билан...

– Одам экан-да!.. – деди Акмат суюниб.

– Одам?

– Қизиқ, нега қочади? – Қизининг сўзига эътибор бермай кулди. Сўнг гапга тушди: – Ҳой, у мелисадан қочмайди. – Қаттиқ кулди. – Мелиса уни нима қилади, жарима тўлашга тангаси ҳам бўлмаса...

Қизининг жаҳли чиқди:

– Ўзи-чи?

– Ким?

– Мелисанг!..

– Ии?..

– Ўзи ҳам маст бўлиб юради-ку...

– Қачон?

– Ҳар кун. Кеча ҳам маст бўлиб хотинини кувиб юрганди...

– Маст бўлса ҳам, уни мелиса дейишади! – Акмат қизининг жиғига тегди. – У ҳеч кимдан кўркмайди!..

– Кўркмаса, ичиб юраверадими?

Акмат жавоб топа олмай қолди. Бир оздан сўнг деди:

– Ичса ҳам, ўша керак бўлди-ку. Сен учун югуриб, начальнигига айтиб, ишга жойлаб...

– Ўзим ҳам жойлашардим!..

– Жаҳлимни чиқарма! – Акматнинг феъли бузилди. – Яхшилиқни билиш керак!..

Қизи индамади. Чиндан ҳам Акматнинг қизини мелиса ишга жойлаштирган. Хотини: «Кўп бўлса, икки шиша арақдир. Бориб айт, шимингни ечиб олмайди-ку!» – деб ҳар куни тинмай жавраб Акматни кўндирганди. Борса, у маъқуллади. «Мелисанинг кўлидан ҳам яхшилиқ келар экан!» – деб Акмат суюниб қайтганди. Энди қизи бунинг ҳаммасини унутиб!.. У қизига қараб, бошини чайқаб кўйди. Ўзини босди, қизи кўзига аянчли аҳволда кўринди.

– Сен яхши мелиса бўл, – деди кулиб, – ичмайдиган...

– Мен мелиса бўлмайман!

– Унда ким бўласан? Шуни деб икки йил юрдинг-ку, чи-

қиллатиб...

– Бир нима бўлса, дарров чиқиллатиб!.. Мен терговчи бўламан.

– Ҳаммаси бир! – деди Акмат қизишиб. – Иккови ҳам одам қамайди!..

Қизи жаҳлланиб қўлини силтади. Акмат уни енггани учун кувониб кулди-да, ўзича гапира бошлади:

– Авваллари мелисани билмасдик, онда-сонда кўрсак, кўрқиб кетардик. Ҳозир... Йўл бўйида гаимиз деб учтаси ўтиради қимирламай. Кўпайди. Нима, эл шунчалик бузилиб кетдимми? – Қизига қаради, у жавоб бермади. Ўзига-ўзи деди: – Эл қайдан ҳам бузилсин ҳозир, мелисалар яна кўпайса керак. Хотинлар ҳам... – қизига қараб қўйди.

Уйларига яқин келишди. Қаердандир келаётган хотини уларни кўриб, турган жойида қотиб қолди.

– Ана, мелиса! – деди Акмат.

– Қани?! – Қизи чўчиб тушди.

Акмат кулиб, хотинини кўрсатди. Қизи ҳам кулиб юборди. Иккисининг баравар кулаётганини кўриб, хотини баттар анграйди. Яқин келиши билан Акмат унинг оғзини очирмай, гапира бошлади:

– Кўркма! Эртага жўнайлик дедик. Машина йўқ... Автобуснинг бирортаси ҳам бўш эмас, тиқилинч. Минг жойида. Эллик нима?! Беради-да, бермаса... Етади! Нима мен гулайт қилгани бораётганим йўқ-ку...

Акмат гапираверди. Отасининг ёлғонни қалаштираётганини кўриб, қизининг манглайи тиришди. Хотини ҳеч нарса тушунмай, ҳанг-манг бўлди...

...Акмат ёлғон гапира олмайди.

ТОҒЛИК ҚИЗ

(Ҳикоя)

У кўшиқчи эмас. Ёшлар тўпланган кечаларда кўшиқ айтиб бер, деган қистовга «Кўшиқ айтишни билмайман, билганимда, айтган бўлардим. Унинг ўрнига кўрган-билганларимдан қизикроғини сўзлаб бераман», – деб қутилиб қолади. Лекин ёлғизлигида тўрт қатор шеърни секин хиргойи қилиб юради.

Асман бизнинг кўшнимиз. Ўттизга чиқиб қолганига қармай, менга ўзининг тенгқуридай муомала қилади. Уйдагилар уйланиш ҳақида гапиришса, ўрнидан туриб, индамай чиқиб кетади. Одатимга кўра, бўш пайтимда кўшнимизникига кирдим. Қиш куни қисқа бўлади. Ёғоч сўрида тўшак қавиб ўтирган Асманнинг онаси мени кўриб:

– Кел, юқорига ўт, авваллари тез-тез келиб турардинг, кейинги пайтларда кўринмай кетдинг. Энанг «белим» деб юрган-ди, тузалиб кетдими? – деди юмушини тўхтатиб.

– Шукр, кириб-чиқиб юрибди.

– Илойим, шундай бўлсин. Хаста бўлса ҳам, бошингизда тургани катта давлат. Сизларни не-не азоблар билан улғайтирди. Энди кўли ишдан бўшаб, келин туширадиган вақтида кумга бораман, даволанаман, дейдиган бўлди.

– Ҳозир йўлланма йўқ экан, келаси йил борадилар...

– Борсин. Қумнинг иссиғи касалига даво бўлиши мумкин.

У кўлидаги нинасини бошидаги рўмолига санчиб, тўшакни икки буклаб, тиззасига тортди.

– Қиш куни одамни зериктиради. Бекор ўтирмасдан, буни қавиб кўяй дедим. Битиролмаяпман.

Бошидаги нинани пайпаслаб топиб, унга ип ўтказди:

– Қани, гапир, акангни уйлантирамиз дейишяптими? Ёки Асманга ўхшаб у ҳам хотинсиз ўтаман дейдими? Ҳозирги болалар ҳам қизиқ-да...

– Билмадим, акам ўқишга бораман деб юрибди.

– Уни қара-я, ҳали ўқишни ҳам қойиллатиб қўйса керак, мактабни зўрға битирди деб айтишганди.

Гапнинг чувалашиб кетишини истамай, сўзини бўлдим:

– Асман оғам уйдами?

– Уйда эмас, молхонада хашак қирқяпти. Соғиниб қолган бўлсанг, бор, лекин бугун кайфияти йўқроқ... Қиш кунида молга қараш қийин. Бунисини тутсанг, униси қолади...

Молхона томонга юрдим. Асал опанинг кейинги гапларини яхши эшитолмадим.

Эшикдан энкайиб кириб, бўсағада туриб қолдим. Ичкари қоронғи бўлгани учун кўзим ҳеч нимани илғамасди. Бир оздан кейин мол бойланадиган қозик билан охур кўринди. Ёлғиз кўзли дарчадан тушган ғира-шира ёруғлик туфайли бурчакда хашак майдалаб турган Асманнинг қомаги эртақдаги алпнинг шарпасига ўхшаб кўринди. У қўлидаги болта билан тоғ пичанини бир текис қирқиб, ўша қўшиғини хиргойи қиляпти. Мени пайқамасди. Болта овози туфайли яхши эшитилмаси-да, қўшиқ сўзлари менга таниш эди:

*О-о, Кўкбелга чиқиб қарасам,
О-о, кўринади Шангхол қалъаси.
О-о, бир кўриниб йўқ бўлган,
О-о, сен юракнинг давоси...*

Қўшиқни бузгим келмасди. Уни тинглаб, Асман ўша мунгли, сирли сатрлар тўқилган лаҳзалар хаёли билан яшаётганини сездим. Ташқарига чиқиб, қизариб ботаётган қуёш нурларидан кўзим қамашиб, узоқ туриб қолдим. Молхона ичидан чиқаётган болта овози Асманнинг қўшиғига жўр бўлаётгандай эди.

Онаси қавиб битирган тўшагини сўридан йиғиштириб кетибди. Ўрнида қийқимлар қолибди. Бу гал Асман билан гаплашмаганимга ўкинмадим. Қўшиғи ҳам менга ёд бўлиб қолганди. Ўзимча уни хиргойи қиламан...

...Атиги тўрт қатордан иборат бўлган қўшиқнинг пинҳоний сирини кейинроқ Асманнинг ўзидан эшитдим.

Баракасини тўкиб улгурган кўнғир тусли куз фасли кириб

келган бўлса ҳам, ҳали кўпчилик яйловдан қайтмади. Асман отасидан рухсат олиб, қишлоққа тушди. Ёлғиз яшайдиган холасининг уйида ўрим-йиғим ишларига қарашиб, икки кун туриб қолди. Холаси билан олмаларни қоқиб, қишда сақлаш учун қалин тўшалган сомон орасига териб чиқишди. Эртаси йўлга отланди.

Йўл йироқ... Атроф кимсасиз қир-адир. Довон этагида кўринган эшак минган одам ва отлиққа кўзи тушиб, эрталабдан бери ўзини қийнаб келаётган ёлғизликни унута бошлади. Улар яқинлашавергач, олдиндагиси эллик ёшлардан ошган аёл, орқароқда келаётгани эса енгил шамолда ҳам учиб кетадигандай нозиккина, ўн саккиз ёшдаги қиз экани маълум бўлди. Асман тизгинни бўшатиб, қизни бир сидра кўздан кечирди. Унинг эғнида онаси кийдирган янги кўйлак, бошида оқ дурра. Эшак ортидан келаётган отнинг юришига қараб одимлайди. Аёл ортига ўгирилиб гапирадиган бўлса ҳам, кўлидаги қамчисини кўтарса ҳам, бир маромда секин йўрғалайди.

Бир оз наридаги йўлни кесиб оқадиган тоғ булоғи Асманнинг ёдига тушди. Булоқ ёрилган қоятош орасидан сизиб чиқиб, сал нарида билакдай сувга айланиб, ёғоч нов орқали йўлни кесиб оқарди. Унгача масофа яқин эди. Тезроқ юриб, уларни ўша ерда кутмоқчи бўлди. Булоққа етиб отдан ирғиб тушган Асман сувлиқни чиқариб, муздай сувга кўлини ювди. Яқинлашиб қолган икки аёлдан нигоҳини узмай турди. Булоқ ёнида қиз олдинга ўтди, отдан тушиб, эшакдан тушмоқчи бўлган аёлга кўмаклашди. Қиз рўпарасида турган Асманга қизиксиниб бир қараб кўйди-да, аёлга сўз қотди:

– Опа, овул яқин қолди. Шошмасдан юраверайлик. От озгина ўтласин. Унгача намозингизни ҳам ўқиб оласиз. – Қизнинг овозида бир оз саросималик ва ҳаяжон сезилди.

– Йўқ, Жарқиной, шошилиш керак. Бугунги намозни ўқиб тугатдим. Бизни кутиб туришибди-ку. Қудаларнинг ваъдаси кеча эди. Қоронғи тушмай етиб борганимиз яхши. Отинг сув ичиб олса бўлди-да, қизим...

Аёл семиз, қизил юзли, лаблари бир-бирига тегиб-тегмаса ҳам, кескин гапирадиган экан. Эшакка минаётиб, Асманга кўз

қирини ташлади-да, атрофида ҳеч ким йўқдай, этагини кўтариб, эгарга маҳкам ўрнашди. Асман безовталанди. Қиз унга тикилди. Асманнинг наздида аёл тилидан бол томиб, қизни авраётган ёсуман кампирга ўхшаб кўринди.

– Опа, отимнинг айили бўшаб қолибди. Олис йўлга чиқсанг, шошилмай юр, деб ўзингиз айтгансиз, – деди-да, қиз Асманга ўтирилди. – Оға, отнинг айилини тортиб берасизми?

Йигит тушунди. Унинг кўнглидагини сезган қиз Асманнинг нигоҳига дош беролмай, уялиб ерга қаради. Кекса аёл бунни сезиб:

– О-о, садағанг бўлай, болам, шундай қил. Яхшилаб тортиб бер. Йўлимиз йироқ... Қаердансан? Танишга ўхшайсан. Элдан олисда юриб, овулнинг болаларини ҳам танимай қоляпман. Бу ҳам қариликнинг аломати бўлса керак? – деб жим қолди.

Асман отнинг чилвирини қизга тутқазиб, эгар-тўқимни ўнглаб, айилни шошилмай маҳкам қилиб тортди.

– Тоққа кўп бозорлик олганга ўхшайсиз. Қандай катта олмалар! – Қизнинг порлаган нигоҳи хуржун эмас, йигитга қадалди.

– Йў-ўқ, бу бозорлик эмас. Овулдан беришди. Холамнинг олмаси. Иниларингга олиб бор дедилар. – Йигит шошилганидан гапини давом эттиролмади. – Ол, йўлда эрмак бўлади. – Хуржуннинг кўзидан бир неча олма олиб қизга узатди.

– Қўй, бўтам, бизга озгинаси етади. Тоққа олиб бор! Биз олманинг ўзига боряпмиз! – деди аёл.

– Бу олма сенга, қариндошим! – Асман аёлнинг гапини эшитмагандай, кўзни яшнатувчи катта қирмизи олмани Жарқинга узатди.

Қиз гапни бошлаб қўйиб, кейин шошилиб қолди. Нима қилишини билмай, кўлидаги олмани айлангириб томоша қила бошлади. Юзи қизариб, аввалгидан ҳам сулув бўлиб кетди.

– Раҳмат...

Асман қизнинг тирсагидан тутиб, отга миндирди. Эгарга ўтириб, тизгинни қўлига олган қиз Асмандан нигоҳини узиб кета олмади. Икки юракда туғилган ҳис-туйғулардан ҳаяжонланган йигит ва қиз жим қолишди. Аёл бу ердан тезроқ кетишни истади. Эшагининг бошини йўлга бураётиб:

– Яхши етиб ол, йигит. Қаерда турасизлар? Анови яйловдами? Биз ундан нарироқданмиз. Қани, Жарқин, энди «чу» дегин. Жонивор ҳам яхшигина дам олди.

Қиз хумор кўзларини ортидаги тоғларга қадади.

– Мен тоғликнинг қизиман. Тоғда туғилиб, тоғда улғайдим. Сиз ҳам тоғликмисиз? – Унинг кўзларида тоғларга бўлган меҳр сезилиб турарди.

– Биз тоққа ёздагина келамиз. Мени ҳам тоғликнинг ўғли дейишади! – деди Асман.

Чиндан ҳам шундай эди. Қиз ўзини эшитмаганга солди. Тоғлардан кўнгил узолмай, тоғлик йигитнинг ёнидан кетгиси келмай қолди.

– Тоғлар жуда ҳам чиройли, шундай эмасми?! Ундан узоқлашиб боряпман. Болалигим ўтган жойларга қайтиб келаманми-йўқми, билмадим... Тушларимга кирармикин? – Қиз хўрсинди. Кўзида қалқиган томчи от ёлига томиб кетгандай бўлди. Асман унинг чилвир тутган қўлини секингина силади. Қизнинг қўли қаттиқ ва илиқ эди.

– Яхши боргин, тоғликлар от устида ва йўлда йиғлашмайди. Йироқ кетса ҳам, тоғни соғинишади. Биз яқинда қишлоққа кўчамиз. Сени излаб топаман. Кейин тоғларга бирга келамиз.

Қиз бошини кўтарди, кўзларида ёш кўринмади.

– Йўқ, жон оға, бизнинг йўлимиз ҳеч қачон кесишмайди... Яхши қолинг, – деб отнинг бошини буриб, унга қамчи босди.

Эшак устида ўтирган аёл қизга норози бўлиб қаради-да, тизгинни бўшатди. Сал наридаги бурилишда қизил кўйлак лип этиб кўздан ғойиб бўлди. Атроф бўшаб қолди. Хаёли қочган Асманнинг қўлидан чилвир ерга тушди. От эгасидан олисламай ўт чимдиб, ҳар замонда бошини кўтариб, секингина пишқириб кўярди.

Асман ўзининг сўзини эслади: «Тоғликлар»... У отига чаққонлик билан сакраб миниб, булоқнинг этагидан кечиб ўтгач, жониворга қамчи босди. Қаршисидан эсган тоғ шамоли баданини жунжиктириб, кўзидан ёш чиқазди.

КАМПИР ВА УРЧУҚ

(Ҳикоя)

Уйда бир оёғини узатиб, бошқасини ёнбошига босиб ўтирган кампир билан қари қора мушукдан бошқа ҳеч ким йўқ. Кампирнинг қўлида кўҳна урчуқ тинимсиз айланади. Мушук аллақачон хуриллаб пинакка кетган. Кампир урчуқнинг учидан жун ўтказиб, уни бир маромда айлантирар экан, бели толиқиб «вой, жоним» деб инқиллаб қўйса, мушук бошини кўтариб, «Тағин юмушинг битмайдиган бўлди, қариган чоғингда ўзингни уринтирмасдан тинчгина ўтирмайсанми», дегандай кўзини очиб-юмиб, ўрнидан бир кўзғалиб, яна уйқуга кетади.

Кампирнинг ажинли юзидаги ғам-ташвиш излари бировни сабрсизлик билан кутаётганлигидан дарак беради: ташқаридан бир овоз эшитилса, кампир ўша заҳоти юмушидан тўхтаб, жимгина кулоқ тутаяди. Сўнгра тағин урчуқни айлантира бошлайди.

Кампир, мушук ва урчуқ. Бу учовини узилмас бир ип билан боғлаб турувчи қандайдир сир бордай эди. Уларнинг ташқи кўринишларида ҳам бир-бирига ўхшашлик бор. Учови ҳам бирдек кекса, учови ҳам бир-бирига суяниб, бир тилда сўзлашиб юргандай...

Кампирнинг ориқ қўллари қимирлагани сайин ип йигирилиб, кичик калава аста-секин катталашиб боради.

...Кампирнинг ҳаёти ҳам урчуқдаги ип каби эшилиб, ниҳоясига етиб бормоқда. Урчуқдаги ип билан одам умрининг фарқи бор: поёнига етгач, умр ипга ўхшаб урчуққа қайта ўралмайди, лекин ҳаёт урчуғидаги ип якун топмай, отаси бажариб улгурмаган ишни ўғли, энаси бошлаган юмушни қизи давом эттиради.

Кампирнинг тез-тез эшикка қараб, ташқаридан эшитилган товушга астойдил кулоқ тутиши унинг умри ниҳоясига етганими ёки оналик меҳри ила йўғрилган ҳаётнинг бошланишими?..

...1940-йилнинг баҳори. У пайтда Олтин нозиккина келин-

чак эди. Бердибек билан икковининг турмуш курганига ярим йилча бўлиб қолганди. Бири ферма мудир, бири сут соғувчи эди. Бердибекни вақтида уйғотиш учун Олтин ҳовлидаги ўчоққа ўт ёқиб, чой қайнатарди. Ўзини ухлаганга солиб ётган Бердибек хотинининг айтганини бажариш ниятида ўриндан ирғиб туриб, чала-пулпа кийиниб, Олтиннинг «Одамлар кўриб қолади, уят эмасми?» – деганига қарамай, уни кучли қўллари билан кўтариб, манглайдан ўпиб:

– Олтиним, кабутарим, – дея эркаларди.

Сўнг иккиси нонушта қилиб, бир-бирини қувлашиб фермага жўнашарди. Ўшанда челақдаги янги соғилган оппоқ сут билан тонг қуйиб қўйгандай ўхшаш, икки ёшнинг муҳаббатидай покиза эди...

Олтиннинг энг бахтли кунлари бошлангани учун вақтнинг қандай ўтаётгани ҳам билинмасди. Иккиси эрталабдан бирга бўлса ҳам, кечга бориб бир-бирини соғиниб қолишарди. Лекин қувончли кунлар узоққа чўзилмади. Уруш минглаб одамлар қатори уларнинг ҳам турмушини бузиб юборди. Бердибекка ўхшаган азаматлар биринчилардан бўлиб жанг майдонига жўнаб кетишди.

Ўша кечаси иккиси ҳам ухламади.

– Мени ёлғиз ташлаб кетасизми? – деди ҳалидан бери ўзини зўрға тутиб турган Олтин кўз ёшини кўрсатмасликка уриниб, бошини эрининг бағрига яширди.

– Ундай дема, Олтиним. Эл-юрт бор. Иккимиз бир умр бирга бўламиз, деб онт ичган кунимизни эсла. Ундан кўра, кўз ёшингни артиб, кўкдаги юлдузимизга боқ, у бизнинг бахтли онларимиздагидай жилмайиб турибди.

Олтиннинг кўз ёшлари юзларини булоқ сувидай ювиб тушди. Хотинининг кўнглини чўктирмаслик учун Бердибек уни бағрига босиб:

– Юрагимнинг тубида сақлаб юрган пинҳоний сиримни айтайми? – деди.

Олтин бош ирғади.

– Иккимизнинг танлаб олган юлдузимиз борлигини биласан. Мен у ёқларда юрганимда, тун кириб, юлдузлар жимирлаб

кўрина бошласа, ўша юлдузимизни миниб ҳузурингга келиб-кетиб тураман, тушундингми? – деди.

Олтин тонг чоғи осмон бурчида йилтираб аранг кўринаётган юлдуздан кўзини узмай:

– Сизни кундузи ҳам, кечаси ҳам кутаман, – дея йиғлаб юборди.

Эртаси куни Бердибек ўз тенгқурлари билан жангга жўнаб кетди. Иш оғирлашди. Аёллар, суяги қотмаган болалар қовурғаларини қийшайтириб, эркакларнинг ишларини бажара бошлашди. Олтин эри кетган кундан бошлаб, тунда чиндан ҳам Бердибек келиб қолиши мумкиндай, бошқалардан четроқда турган ёлғиз юлдузга термулиб қоларди.

Йиллар ўтиб, эл-юрт кутган Ғалаба ҳам келди, лекин Олтин интизор бўлган Бердибек қайтмади. У дом-дараксиз, хат-хабарсиз кетди, лекин умид ҳеч қачон узилмас экан. Олтин эрини умрининг охирига қадар кутишга аҳд қилди. Ҳар тун ҳовлига чиқиб, юлдузига тикилади. Баъзан ундан кўл силкиб, кулимсираб турган Бердибекни кўргандай бўлади. Ақлидан озгандай ёлвориб уни чақиради, лекин эри ўша ҳолатда жилмайиб тураверади. Олтин бор аламини кўз ёшидан олади. Кейин тун бўйи ухлай олмай, муздек тўшагида тўлғаниб чиқади. Бердибекдан фарзанд қолмаганига қаттиқ ўкинади. Бора-бора ўзи ишлаган ферма ҳам кўзига совуқ кўрина бошлади. Икки кун ишга чиқмади. Эртаси куни тонг пайтида Бердибекнинг ўрнида ферма мудирини бўлиб ишлаётган, бир кўлини тирсагидан ўққа олдирган Исманқул отини қора терга ботириб келиб, қамчисининг дастаси билан деразани қокди. Олтин бошига рўмол ташлаб ташқарига чиқди. У юлдузни қаршилаб, кейин кузатаётганда елкасига қуюлиб тушган қоп-қора, йўғон ва узун сочларини ёйиб қўярди. Бу сочларни Бердибекдан ўзга ҳеч ким кўрмаганиди, аёлнинг ўзи ҳам бошқаларга кўрсатишни истамасди.

– Ҳа, Олтин, сенга нима бўлди? Икки кундан буён уйдан чиқмади, дейишгани учун бир нима бўлдими деб, хабар олгани келдим. Тинчликми ўзи?

– Тинчлик, ака, – деди у мудирга тик қарай олмай, – ферма-

дан кетишни ўйлаяпман...

– Нима?! Кетаман дейсанми? Қаерга? – Чўчиб кетди Исманқул. – Йўқ, Олтин, бундай бўлмайди, сенга нима ёмонлик қилдик, нега бизни ташлаб бошқа томонларга кетмоқчи бўляпсан?

– Йўқ, ака, мен... бошқа сабаблар билан... – деб гапини давом эттиролмади.

Исманқул ниманидир тушунгандай қамчисини этигига уриб:

– Қўй, Олтин, тақдирга қарши борма. Бу уруғи қурғур урушнинг азобини кўрмаган одам ҳозир жуда оз. Агар уларнинг ҳаммаси ҳам кулфат қаршисида ожиз қолиб, сенга ўхшаб аза тутиб, уйдан чиқмай ўтириб олса, ҳаёт нима бўлади? Яхшиси, ўйланиб иш қилганинг дуруст, – дея отини чоптириб кетди.

Шундай қилиб, кунлар ортидан ойлар, ойлар ортидан йиллар ўтиб, ҳаёт ўзгарди, кўп нарсалар унутилди. Олтин аввалгидай фермага келиб, кейин уйига қайтади. Ферма мудирининг ишидан рози бўлиб, баъзан ёнидан кетмай кузатиб туради. Олтиннинг ёдига бир пайтлардаги бахтли кунлари тушади. Ҳозир ҳам оппоқ бўлиб оқарган тонг янги соғилган сутга ўхшайди, лекин энди яна бир ўхшашлик пайдо бўлди. Бу Олтиннинг оқарган сочи. Рўмол остидан чиқиб тонгги елда тўзғиган сочлар оппоқ тонг ва сутга ўхшаб қолган.

Бора-бора Олтин опа бир ўзи ёлғиз яшай олмаслигини ҳис қилди.. Қўшниси Бурмани эргаштириб, фарзанд асраб олиш ниятида туман болалар уйига борди. Мудира аёлларни яхши кутиб олиб, болалар қий-чув қилиб ўйнаб юрган майдончага бошлади. Уларни кўрган болалар:

– Ассалому алайкум, – дея чуғурлашишди.

– Ва алайкум ассалом, айланайинлар, – деди Олтин шошилиб. Бошқа сўз айтишга қурби етмади, чунки жовдираб турган кўзларга тик қарай олмади. Болалардан четроқда, ўзининг яқин кишисини қайта кўргандай, Олтиндан нигоҳини узмай турган уч-тўрт яшар болага тикилиб қолди. Болалар уйи мудирасини четга тортиб, «анови бола» деб кўрсатди. Кейин «Бола кўнмай

қолса, нима қиламан?» деган андишага бориб, тинчсизланди. Манглайини муздек тер босиб, юраги қинидай чиққудай бўлди. Болани оналик меҳри билан бағрига маҳкам босиб, эркалатгиси келди.

– Бердибек, бу ёққа қара, онанг сени излаб келди! – деди Людмила Павловна болага Олтинни кўрсатиб. Бола бирдан бошини кўтариб, ишониб-ишонқирамай, кўзларини катта-катта очиб, аёлга қаттиқ тикилиб қолди.

Олтин эса юрагидан жой олиб, ўй-хаёлини бутунлай эгаллаган таниш исмни эшитиб, ўзини тўхтата олмай югуриб бориб болани бағрига босди:

– Бердибегим!

Бола ҳам Олтинга интилди.

– Опа! – Бола унинг кўксига бошини қўйди. – Опа, нега аввалроқ мени кўргани келмадингиз?

* * *

Орадан неча йиллар ўтди. Бердибек ҳозир чорвачилик институтининг охириги курсида ўқиб, диплом иши устида ишламоқда. Ҳафтада бир марта келиб турувчи ўғлининг кўпдан бери келмай қўйгани боис, онаизор ҳар кун йўл қараб, ташвишга тушади, турли хаёлларга боради.

Баъзан одамларни тушуниб бўлмайди. «Бердибек шаҳарда ўз ота-онасини топиб олибди, энди ўша ерда қолармиш» деган миш-мишлар овулга тарқалди. Бу гапни Олтин опа ҳам эшитди. Нима қилишини билмай, нари-бери юриб кунни кеч қилди. Тун кириб, ёмғир ёққанидан кейингина хонасидан чиқолмай, ўзини овутиш учун аввалги эрмаги бўлмиш урчукни айланттириб, ип йигира бошлади.

Ип Олтин опанинг умрига ўхшаб эшилиб, ниҳоясига етди. Ташқарида бўрон уввос солди, ёмғир деразани савалай бошлади. Она ўралган ипни урчукдан суғуриб олди-ю, эҳтиётсизлик қилиб қўлидан тушириб юборди. Калава остона томонга думалаб кетди. Кампир ўрнидан кўзғалди, лекин туришга мадори етмай, ёнбошига йиқилди.

Шу пайт бошдан-оёғи ёмғирда ивиган ўғли эшикни очиб,

бир сулув қиз билан кириб келди. Бердибек думалаб бораётган калавани ердан олиб, онасининг ёнига келди.

– Опажон, биз келдик... Бунга нима бўлган, жон кирганми?
– деди онасига ўрам ипни узатиб.

Лекин онаси жавоб бермади. Мушук нарига хонага қочиб чиқди.

– Опа, биз келдик, – деди ўғли.

Онаси тағин ҳеч нима демади.

Бердибекнинг вужуди титраб, қулоғи том битиб, ҳеч нарсани эшитмай қолди. Онасининг нафаси узилган эди. Ёнида калавадан бўшаган эски урчуқ.

Эртаси овул қабристонидан янги қабр пайдо бўлди.

Қора мушук ўшандан буён дом-дараксиз кетди. Уни ҳеч ким излаб ҳам кўрмади. Ҳозир уйнинг ичи шовқин солиб ўйнаётган бола-бақрага тўлган. Урчуқни эса Бердибек ва хотини қанчалик асраб-авайлашса ҳам, болалари ўйнаб юриб, охири йўқотиб юборишди.

ҚУЁШ ОПА

(Ҳикоя)

– Ёнбошлаб ётавермай, мардикор бозоридан бирорта кир ювадиган хотинни олиб келмайсанми? Хизматчимизнинг бири рухсат сўраб қишлоғига кетди, яна бирининг меҳнат таътилига чиққанини яхши биласан-ку. – Аёли телевизор пултини эндигина кўлига олган Медерга нима дейди экан деб гапирган бўлса ҳам, овозида аёлларга хос жиддийлик бор эди.

Бундай пайтларда хотинининг гаплари Медерга чивин чаққанчалик таъсир этмаса ҳам, унга юраги ачишдими ёки якшанба кунида зерикиб қолганиданми, ҳайтовур, машинасининг калитини олиб, спорт кийимида ташқарига йўналди.

– Тузукроғини олиб кел! Ўғри ёки арақхўрини бошлаб келма! – деди аёли қатор-қатор темир эшикларни шарақлатиб ёпар экан, тагин нималарнидир уқтириб.

Шаҳарнинг юмуш изловчилар кўчасига етганда, «Жип»нинг тезлиги сусайди: бир томонда тўрт-беш эркак қарта ўйнаб ўтиришибди, машина билан ишлари йўқ, улардан нарида ўн чоғлиси тўда бўлиб турган экан, ҳаммаси баравар «Жип»нинг олдига югуриб келди. Медер улардан бирининг «Бу бойваччалар пулингни бермайди» деган гапини эшитиб қолди, бошқаси эса «Рэкет бўлиб чиқмасин тагин» дегандай бўлди.

Медер машинани секинлатиб ҳайдаб, бир тўп аёллар рўпарасида тўхтатди. Уларнинг орасидан бири ажралиб чиқиб, машинага яқинлашди:

– Бойвачча йигит, бирор юмушингиз борми?

– Ҳа. Хотинимга ёрдам бўлиши учун кир ювдирмоқчи эдим.

– Яхши! Машина биланми ёки қўлда ювдирасизми?

– Кир ювадиган жойга олиб бориб қўяман, ўша ерда ювишади.

– Қизлар, пречкада ўйнагани ким боради? – Аёл шундай деб ортига ўгирилиши билан даврадагиларнинг ҳаммаси қўл

кўтарди. Бир жувон эса уларга, ҳатто ҳалиги ишбоши аёлга ҳам эътибор бермай, тўғри келиб «Жип»нинг орқа эшигини очиб, ўриндиққа ўтириб олди.

Кўтарилган қўллар туширилди. Ишбошидан ҳам садо чиқмади. Медер ҳайрон бўлса-да, иш ҳақини шу ерда келишиб олгиси келиб, орқасида ўтирган жувонга қарамай:

– Бир кунга қанча оласиз? – деб сўради.

– Сенга нима, пул йўқми? Менинг хизматим бошқаларникидан қиммат! Ҳайда, аравангни!

Медер индамай машинасини уйи томон ҳайдади. Бир кўча ўтиши билан:

– Тўхтат! Бошим ёрилай деяпти! Аванс бер! – Орқада ўтирган аёлнинг ўктам овози Медернинг хаёлини бузди. У шаҳар четида бой-бадавлат оилалар учун қурилаётган уйларнинг вақтида битказилмай, режадан ортда қолаётганининг сабабини ўйлаб, бошлиқларни алмаштириб, ўрнига кимни қўйсам экан деб, бош қотириб келаётганди. Қўл остидаги қурувчиларнинг барчасини кўз ўнгидан ўтказиб, ортида ўтирган йўловчини тамоман унутибди. Бунинг устига, ҳайдовчисига рухсат бериб юбориб, машинани ўзи бошқараётган эди. Чўчиб тушди. Машинани йўл ёқасида тўхтатиб, юз сўмликнинг бирини олиб ортидаги аёлга узатиши билан, у машинадан тушиб, эшикни ҳам ёпмай, югуриб кетди-да, «Баткен виноси» деб ёзилган бочка олдига бориб, ювилмаган стаканга вино қуйдириб, бир кўтаришда ичди-да, қандай шошилиб кетган бўлса, шундай илдамлик билан келиб машинага ўтирди.

Доимо ҳавони тозаловчи хушбўй атирлар сепиладиган «Жип»нинг ичини бадбўй ис тутиб кетди. Медернинг кўнгли айнади, шамол берадиган мосламани ишга тушириб, ёни-верига сездирмай атир сепиб қўйди-да, кўзгудан ортидаги аёлга қаради.

Юзи яйловнинг тупроғидай куйиб, бўйинлари тириш билан қопланган, кир кўйлакни семиз танасига илиб олган аёлга нигоҳи тушиши билан Медернинг вужуди сесканиб кетди. Негадир аёлнинг бўй-басти, юзлари унга танишдай туюлди. Ким эди? Ким эди? Эслолмади... Лекин аёл кўзига иссиқ кўрина

бошлади. Қаерда кўрган эди? Ким эди?

Аёл ўқчиди. Машинанинг ичига қайт этиб юбормасайди, деб хавотирланган пайтида:

– Ҳайда! – деди аёл. Бу таниш овоз бир умр Медернинг кулоғи остида жаранглаб тургандай эди. Сездирмай кўзгудан яна бир марта тикилди. Таниди. Ўша! Ҳа, ўша!

* * *

Ҳозир юртда таниқли бўлган тадбиркор Медернинг қишлоқ мактабининг битирувчи синфида ўқиб юрган пайтлари эди. Биринчи сентябр куни директор уларнинг шўхлиги билан танилган синфига бир қизни бошлаб кирди. Оппоқ булутдай оқ кўйлакли, чиройли узун оёқларига пайпоқ киймай очиқ қолдирган, синфдаги болаларнинг барчасини ўзига маҳлиё айлаб, қаттиқроқ йўталсанг, учиб кетадигандай нозик қизни қишлоқ болалари биринчи марта кўриб туришлари эди.

– Бу опангизнинг исми Атиргул. Бу йил университетни имтиёзли диплом билан битириб, қишлоғимизга ўқитувчи бўлиб келди. Сизларга астрономия фанидан дарс беради. Шу билан бирга, қишлоғимиз тоғлари юлдузларга, ой ва қуёшга яқин бўлгани учун, опангиз осмон жисмларини кузатиб, номзодлик диссертацияси учун материал тўпламоқчи. Ўқитувчингиз бир куни таниқли фалакшунос олим бўлиб етишади! – Директор ўқувчиларни янги ўқитувчи таништираётган пайтда, тўполончи синфнинг айрим тентаклари «пик» этиб кулса, бошқалари ийманиб турган қизга «боплайсан» дегандай масхараомуз тикилдилар. Бир-икки нафар бола эса кўз қисиб қўйишга ҳам улгурди.

Директор чиқиб кетиши билан янги ўқитувчи дарҳол дарсни бошламоқ ниятида журнални очиб, ўқувчилар билан танишмоқчи бўлди.

– Абдураимов! – Журнал бошидаги ўқувчининг фамилиясини ҳаяжонланиб зўрға айтди. Бундай пайтда номи тилга олинган ўқувчи ўрнидан туриши керак бўлса ҳам, ҳеч ким пинагини бузмади.

– Абдураимов! – Опа журналдан кўзини узмай, паст овозда

яна бир марта такрорлади.

Шунда ҳам худобезори Бўлат ўрнидан кўзғалмади. Болалар унга тикилишди.

– Ўқитувчи чақирганда ўридан туриш керак! – деди опа болалар қараган томонга боқиб, шу боланинг Абдураимов эканлигини сезгач.

– А, сиз ўқитувчимисиз... – деди Бўлат жойидан турмоқчи бўлиб. Болалар кулиб юборишди. Янги ўқитувчининг оппоқ юзи гоҳ қизариб, гоҳ оқарди, анча маҳалгача ҳеч нима дея олмай, жим қолди.

* * *

Медер рўпарасидаги кўзгудан ортидаги аёлга ўғринча қараб кўйди. Жувоннинг юзига қизил винонинг нуқси уриб, сочлари сарғайиб, тишлари тўкилиб битибди.

* * *

Кейинроқ Атиргул опа Медернинг синфдошлари билан иноқлашиб, уларни ортидан эргаштириб юрадиган бўлди. У ўқувчиларига «Сизлар менинг йўлдошларимсиз, мен Қуёш бўлсам, сизлар унинг атрофидаги планеталарга ўхшайсизлар» деб айтарди. Болаларнинг барчаси опани «Қуёш» деб атай бошладилар. Улар «Қуёш опа келяпти», «Қуёш опадан беш баҳо олдим», «Қуёш опани ким яхши кўради?» деб гапиришни яхши кўришарди. Қуёш опа... Қуёш опа...

* * *

Медер яна ортидаги кир юувчи аёлга кўз қирини ташлади. Қуёш опани қуёш куйдириб бўлибди...

Унинг ёдига опанинг ўшанда айтган гаплари тушди: «Қуёш – биз яшаётган Ер планетасига энг яқин юлдуз бўлиб, Қуёш системасининг марказида туради. Қуёшнинг радиуси Ернинг экватордаги радиусидан 109 марта катта ва Ердан 333000 марта оғирдир».

Қуёш опа ана шундай сабоқ берарди.

Бир гал Қуёш опа уларнинг синфини шаҳарга олиб бор-

ганди. Болалар бир-бири билан талашиб-тортишиб, телескопдан юлдузларни томоша қилишганди. Бир пайт бундоқ қарашса, Қуёш опа бир нотаниш йигит билан гаплашиб турган экан. Ўқитувчилар айтганидай, «тентак синфнинг тентак болалари» ҳеч нарсани сўраб-суриштирамай, ҳалиги йигитни роса дўшпослашганди. Қуёш опа йўл бўйи кўз ёш тўкиб келганди. Болалар индамай бошларини эгиб турсалар ҳам, қизларнинг кўзи йиғидан қизариб кетганди...

Бошқа гал Қуёш опа уларни тоғнинг энг баланд чўққисига олиб чиққанида, ўша ердан юлдузларга нигоҳ солишганди. Мана бу юлдуз – Зухра, буниси – Олтин қозик, буниси – Катта айиқ, буниси учади, униси учмайди деб ҳаммасини тушунтирганди. Бўлат ўшанда «Қуёш опа, ҳар бир юлдуз қуёш бўлса, ҳар бир қуёшда ер бўлса, ҳар бир ерда биттадан Бўлат бўлса, ўшаларнинг ҳам Сиздай қуёши бўладими?» – дея кулгили саволларни қалаштириб ташлаганди.

Бир марта ўқитувчи опа болаларни чуқур хаёл суришга ўргатиб, кундуз куни осмондаги юлдузларни кўрсатганди...

Қуёш опа ана шундай эди. Болалар уни қуёшга менгзаб, теграсида айланишарди...

* * *

Медер кўзгудан яна бир марта орқа ўриндикдаги жувонга қаради. Таниш кўз. Қуёш сингари кулган кўз. Бошқаси йўқ. Қуёш опаси йўқ... Фақат кўз қолган...

* * *

Светофорнинг қизил чироғи ёнди. Медер чорраҳада машинаси тўхтатди. Пиёдалар йўлни кесиб ўта бошлашди. Машина тўхтаб турганида, орқа ўриндикдаги аёл эшикни зудлик билан очиб, кўчадан ўтаётган одамлар оқимига қўшилиб кетди...

Мэри ГОРДОН

(Инглиз адабаси)

ДЕЛИЯ

(Новелла)

Опа-сингил О'Рэйлилардан қай бирининг гўзалроқ эканини айтиш мушкуллигини ҳамма яхши билади. Мана, мовий кўзли Кэтлин. У ўн етти ёшидан бошлаб тикувчи бўлиб ишлади. Италияликка турмушга чиқди. Ўттиз беш ёшига қадар йил ўтказиб туғавергани боис, ўзининг болалари бўлса ҳам, ишлаб топган пули эвазига кичик сингилларини боқиб улғайтирди. Буниси қора сочли, аччиғи бурнининг устида турадиган Бриджет. Эрининг бўйи бор-йўғи бир ярим метр келади. Беш йил фарзанд кўрмади, кейин сариққина бола туғди. Болани полициячидан бўлган, деб гапиришади. Буниси – миттигина Нэтти. Унинг оёқлари кўғирчоқникидай ингичка. Черков хорида қатнашадиган эри О'Гул ҳаммага таниш пиёниста. Ундан фақат қизлар туғилган. О'Рэйлилар оиласида ҳаммадан чиройлиси, шубҳасиз, энг кичиги Делия эди. У руҳонийга турмушга чиқиб, бошқа шаҳарга кетди.

Кэтлин сингисини ҳимоя қилиб, Жон Тэйлор ирландияликка ўхшайди, деб ҳаммани ишонтиришга уринарди.

– Унинг кўзлари мовий, – дейди у Нэтти ва Бриджетга, – протестантларда бундай кўзли кишиларни кўрмаганман.

– Эҳ, бу Делияни кўявер, – дейди Бриджет, – ҳаммаси сен туфайли, Кэтлин. Уни эркалатиб юбординг, энди ўзини доимо ҳақ деб билади. Болалари нима бўлади? Сенга протестант-жианчалар керакми?

– У болаларини чўқинтираман деб, шартномага имзо қўйган, – дейди Нэтти.

– Кимга ишонишни жуда яхши биларкансан, – дейди Бриджет. – Улар нима тўғри келса, шошиб имзолайверишади.

– Лекин у болаларни севади. Меникилар ҳам уни ақлини

йўқотар даражада яхши кўришади, – дейди Кэтлин.

– Сеникиларнинг ақли оз. Қайноқ қонли эканликлари шундоққина кўриниб турибди, – дейди Бриджет. – Эҳтимол, сен ўзинг унинг мовий кўзларида чўмилгандирсан. Ундан узоқлашмай қолдинг.

– У Нора билан юмшоқ муомала қилади, – дейди Кэтлин.

Шу ерга келганида ҳатто Бриджет ҳам жим бўлиб қолади. Кэтлиннинг қизчаси Норанинг бир оёғи иккинчисига қараганда туғма калта.

– Бизнинг оиламизда ҳеч қачон бундай бўлмаган. – деганди Бриджет Норани илк марта кўрганида. – Мана шундан кейин ҳам чет элликка турмушга чиқиб кўр.

Жон Тэйлор Норани тиззасига ўтқазиб, унга ғарб ҳақида ҳикоя қилиб беради.

– Сиз ковбойларни кўрганмисиз? – деб сўрайди қизча чарм ғилофчадан унинг соатини суғураётди. Кўғирчоқнинг сумкачасига ўхшаган ғилофчадан хушбўй хид анқийди. Бир куни Нора бу ҳақда гапириб, сумкачани кўғирчоғи учун совға сифатида олди.

– Ковбойларми? Улар кўпол, тарбия кўрмаган.

– Жаноб Дюпон-чи? – деб сўрайди Нора.

– У чинакам жентльмен. Унинг кўлида ишлаш яхши.

Жон Тэйлор Дюпоннинг ҳайдовчиси эди. У Делавер штатида яшар ва Дюпон кўрғонидаги ғаройиб боғлар ҳақида Норага кўп гапириб берганди.

– У ёшлигида жуда ҳам камбағал бўлган, – дейди Жон Тэйлор.

– Яна боғлар ҳақида гапириб беринг. Темир қопқоғига кумуш от ўрнатилган машина ҳақида ҳам.

Делия яқин келиб, эрининг кафтига кафтини кўяди. Кўлининг томирлари кўзадаги сут сингари оқимтир яшил тусда бўлиб, совуққина туюлади. У ўзининг биринчи фарзандини кутмоқда эди.

– Чақалоқ туғилганда Делавердаги уйимизга боргин, – дейди у эри билан кўз уриштириб. Нора бу нигоҳлар бола билан боғлиқ эканини ҳис қилади. Унинг онаси ҳомиладорлик

чоғида ерга қапишгандек дум-думалоқ бўлиб қоларди. Делия эса аксинча, Норанинг ака-сингиллари сингари дўмбоқ болачаларни эмас, яшил ҳавони кўтариб юргандай, енгил ва новча бўлиб қолганди.

Делия ва Жон Тэйлор у билан сайрга чиқишади. Қизча иккисининг кўлидан тутиб ўртада қадам ташлаб боради. Уларнинг кафти бир-бирига ўхшамайди: Делияники ингичка, нам-роқ, Жон Тэйлорники эса катта, қуруқ ва бақувват. Туфлиси ҳам қаттиқ, доимо янгига ўхшаб кўринади. Қизча билан қандай сайр қилишни Жон ва Делиядан бошқалар яхши билишмайди. Кўпчилик ўта секин қадам ташлайди. Мени деб бундай юриш шарт эмас, дегиси келади қизчанинг. Лекин уларни ранжитиб кўйишдан хавфсирайди. Фақат Жон Тэйлор ва Делия билади, деб ўйлайди Нора.

Икки ҳафтадан кейин улар Делавэрга жўнаб кетишди.

– У қандайдир озғин, – деди Бриджет.

– Лекин чиройли, – деди Нора.

Кэтлин лабини тишлади: холанг билан тортишиш яхши эмас.

Делия хат ёзмасди. Янги йил арафасида Нора унга туғилган куни муносабати билан совға юборди. Бу қуриган атир – Нора ёзда териб, ўшандан буён шиша идиш ичида сақланган гулбарг билан тўлдирилган юрак кўринишидаги яшил тусли атлас қопча эди. У онаси билан бирга ҳиди сақланадиган турли жиҳозларни ясай оларди.

Делия «Ажойиб совға учун раҳмат. Мен уни ички кийимларим турадиган сандиққа солиб кўйдим», деб ёзилган откритка юборди.

Ички кийимлар билан... Онаси Норага келган хатни ўқиб берганида, икки холаси уларникида меҳмон бўлиб, чой ичиб ўтиришарди.

– Ёш болага ички кийим ҳақида ёзиш! – деди Бриджет. – Яна откриткада.

– Унинг ички кийимлари чиройли, – деди Нэтти.

– Нора, юқорига чиқиб укангдан хабар ол, – деди онаси.

– Улар Нью-Йоркка кўчиб ўтишганида, Жон унга бирги-

на ички кийим ва кўйлақлар учун йигирма беш доллар берган. Делия пулнинг ҳаммасига гули кўлда тўқилган, ипак лентали сарғиш ич кийим сотиб олган, – деди Нэтти.

– Эҳтимол, шунчаки миннатдорчилик учун қандайдир ҳунарсиз одам тиккан кийим бўлса керак, – деди Бриджет.

Энди ички кийим деганда Делия нимани назарда тутганини Нора яхши билади. Аввалига Делия қандайдир дастурхон ҳақида ёзибди, шундай гул атрини дастурхонда қандай сақлаш мумкин экан, деб ҳеч нимани тушунмай юрганди. Нора Делиянинг кўйлақлари қандайлигини тасаввур қилиб кўрди: фаришталар сингари оппоқ, гуллар каби хушбўй. Жон Тэйлор уни шундай кийимда кўрганмикин? Кўрмаган. Йўқ, кўрган. У Делиянинг эри. Нега энди эри кўрмасин?

Холаларининг бу ҳақда гаплашгани яхши бўлди. Энди у ички кийим қандай бўлишини билади. Гулли лентаси бор, деди Нэтти. Делиянинг қорни қапайган, лекин Норанинг онасиникига ўхшаб катта эмас. Аслида онаси май ойида туғиши керак, Делия эса ундан аввалроқ. Мартда, деб айтишди. Унинг қорни ҳаво шари сингари енгил ва мулойим. Онасиники эса шалғам сингари оғир ва қаттиқ. Қизик, нега бундай экан, деб ўйлади Нора. Онасининг беш нафар боласи бор, Делия эса биринчисини туғяпти, эҳтимол, шунинг учундир.

Онаси Делияга хат ёзаётганида, Нора ундан баъзи гапларни кўшишни илтимос қилди. Жон Тэйлорнинг туғилган куни қачон бўлишини сўради. Эҳтимол, ёздадир. Агар чиндан ҳам ёзда бўлса, унга игнабарг солинган ёстикча тикиб жўнатади. Уларнинг оиласи июл ойида шаҳар ташқарисига бир ҳафталик дам олиш учун чиққанида, игнабарглардан териб, онаси берган халтачага солиб, совға тариқасида юборади.

Март ойи келди, лекин Делия тўғрисида ҳам, унинг чақалоғи ҳақида ҳам хабар келмади. Унга ҳамма – Норанинг онаси, Нэтти, ҳатто Бриджет ҳам хат ёзди, лекин ҳеч қандай жавоб олишмади.

– У биздан тамоман ажралиб кетди, – деди Бриджет, – Шуниси аниқки, бола чўқинтирилмаган. Шунинг учун бизга хабар юборишдан чўчияпти.

– Биринчи бола доимо кечикади, – деди Кэтлин. – Фурсати етганидан кейин ҳам мен Норани тагин бир ой кўтариб юрганман.

– Эҳтимол, боласига бирор нима бўлгандир, балки ўзи бемор бўлиб қолгандир. Шунинг учун Делия бизни ташвишга солмоқчи эмасга ўхшайди, – деди Нэтти.

– Бизнинг оилада ҳеч қачон бундай бўлмаган, – деди Бриджет қахрланиб. – Биз томонларда бундай ҳодисалар бўлганини эшитмаганмиз.

– Том Хоган-чи? Уччала боласининг ҳам ақли расо эмас. Миссис Келлининг ўғли эса кўр, – деди Нэтти.

– Сен, Бриджет О’Рэйли, ҳаётингда бир марта бўлса ҳам синглимиз ҳақида илиқ гапириб, уни дуо қил! Қаерда яхшилик бўлса, дарров маломат тошини отишга тайёрсан, – деди Кэтлин.

– Биласанми, нима? – деди Бриджет. – Менга қулоқ тутганида, ибодатсиз ҳам бинойидек юарди.

– Худо асрасин, ким ибодат қилмай иш битирибди? – деди Кэтлин чўқиниб.

– Делавэрда об-ҳаво қандай? – деб сўради Нэтти.

– У ерда намгарчилик, – деди Бриджет. – Ёмғир.

– Улар шундоққина кўрғоннинг ўзида яшашади, – деди Кэтлин. – Жаноб Дюпон нимани тановул қилса, улар ҳам ўшандан истеъмол қилишади.

– Шундайликка шундай, лекин бир столда эмас, – деди Бриджет, – Хизматкорлар пастда овқатланишади. Мен ўзимнинг уйимда таом еганим яхши. Хизматкорларга ажратилган столда овқатланишга кимнинг ҳам кўзи учиб турибди.

– Хўш, биз унга бошқа ёзмайми? – деди Нэтти Кэтлинга мурожаат қилиб.

– Қўявер, аввал ўзи ёзсин. Бирор сабаб топилиб қолар, – деди Кэтлин.

– Ахир, у биздан кетган, – деди Бриджет.

– Бирор ҳодиса юз берганида, биз билган бўлардик. Ёмон иш тез билинади. Эҳтимол, унинг юмуши кўпдир? Ёки Дюпонлар уни жуда эркалаб юборишган, – деди Кэтлин.

Нора миссис Дюпоннинг туғилган куни қандай нишонлангани ҳақида Жон Тэйлордан эшитганларини эслади. Дастурхонга оққуш кўринишидаги торт кўйилган. Ноябрьнинг ўртасида – чинакам қулупнайли музқаймоқ! Аёллар эса, деганди Делия, товуслар каби қанот танғиб олишади. Аёллар чиройли эди, деганди Жон Тэйлор. Сен яхшироқ биласан, деганди Делия. Ахир, сен уларни машинага ўтирғизгансан, белбоғларини танғиб кўйгансан, уларнинг ҳузурида дакан хўрозга ўхшаб бир оёғингда тик тургансан. Мен вақтида ёнингга етиб бормаганимда, сен ҳозир қаерда турардинг? Сен мени муқаррар ўлимдан сақлаб қолгансан, деганди Жон Тэйлор мўйловини бураб.

Нора уларни табассум билан эслайди. У иккиси баравар куладиган Жон ва Делиядан бошқа эру хотинни билмайди.

– Биз энди Делия ва Жонни бошқа ҳеч қачон кўрмаймизми? – деб сўради Нора онасидан.

– Ҳеч қачон «ҳеч қачон» дема, бу яхшиликка олиб бормайди. – Жавоб берди Кэтлин белини ушлаб. – Белим оғрияпти, яқинда туғруқ бошланади, – деди у, – ўша пайтда сен эътироз билдирмай, Бриджет холаנגга кулоқ солишинг керак.

– Яхши, мэм, – деди Нора. Аслида, Норанинг ҳеч қачон эътироз билдирмай, холасига кулоқ солишини онаси билади. Фақат ўшанда Делия ҳақида гап боргани учун Нора ўзини тутолмай қолганди.

Норанинг онаси туғруқдан аввал ётоғига жойлашгач, кичик болаларини Нэттиникига юбориб, уйда фақат Норани олиб қолди. «Отангни ёнида бўл, – деди онаси унга, – сенсиз ёлғизланиб қолади, бундан ташқари, уйга бегона одамлар келиши мумкин».

Лекин Нора борлигида отаси кимгадир халақит бериб кўядигандай, хонада ишончсизлик ва журъатсизлик билан юради. Иссиқ кунлар бошлангани учун ҳар оқшом қизи билан бурчакдаги музқаймоққа боради. Одатда улар оз учрашишар, деярли ҳеч нима тўғрисида гаплашишмасди. Нора отасини ғазабланган чоғида ҳам, ҳориган пайтида ҳам кўп кўрган. Отаси одатдагидан ташқари беўхшов қадам ташлаб, Норани уйга кузатиб келгач, кун ботмай уйкуга кетиб, қизи ухлаб ётганида

чиқиб кетади.

Ниҳоят, Кэтлиннинг туғруғи бошланди. Бриджет кун бўйи Норани ҳовлига чиқиб туришга мажбур қилди. У янги туғилган чақалоқнинг овози ёки бирор-бир хавф-хатар тўғрисида эшитмай қолишдан чўчиб, узоққа кетмай, ҳовли чеккасида ўтирди. Болалар югуриб келиб, уни ўйинга чақиришди, лекин Нора рози бўлмагач, нари кетишди. Қизча аввал ўзининг қўлига, кейин бири иккинчисидан катта бўлган оқ туфлисига назар ташлади. Онасининг айтишича, худо унинг ҳақида алоҳида фикрда эмиш. Бу қандай фикр? Эҳтимол, худо аллақачон бошқача ўйлаб кўргандир? Балки уни унутгандир? Нора панжара бетонидаги қизғиш тошчаларни санайди. Онасининг бақираётгани эшитилиб туради. Дераза очиқ бўлгани учун уни бутун маҳалла эшитаётган бўлса, ажаб эмас.

Бирдан қаршисида жигар тусдаги эркаклар туфлиси намён бўлди. Аввалига чўчиди, лекин шу заҳоти уларни таниди. Юзига боқмай туриб ҳам билиши мумкин, бу дунёдаги энг яхши туфли – Жон Тэйлорнинг туфлиси.

– Салом, Нора, – деди у ташрифи қизчани умуман ҳайратга солиши мумкин эмасдай.

– Салом, – деди ўша оҳангда, Жон унинг ҳайрон қолишини истамаётганини сезиб.

– Онанг уйдами?

– У юқори қаватда ётибди.

– Нима, касал бўлиб қолдимми?

– Йўқ. Яна битта бола туғяпти.

Жоннинг нафаси тикилди. Гапнинг ярмидаёқ титраб, тишини-тишига босиб, чуқур нафас олди. Унинг атрофидаги ҳаво ойнадай ялтиради. Ён-верига қараб, кетмоқчи бўлди.

– Делия қандай яшяпти? – деди Нора, онаси шундай деб сўраши мумкинлигини ўйлаб.

– У ўлди, – деди Жон четга қараб.

– Боласи-чи? Ўғилми ёки қиз?

– Ўлди. Ўлик туғилди.

– Сиз машинада Дюпонни олиб юрасизми? – деди Жоннинг айтганларини тушуниб етмоқчи бўлиб. Ўлик туғилди. Бу

қанақаси? Делия ҳам ўлибди. Деразадан онасининг чинқирғи эшитилди.

– Мен таътилдаман, – деди Жон кўлини чўнтагига тикиб.

Нора уни кўпроқ ушлаб туришни истарди. У билан бирга сайрга чиқиш, боғлар ва машиналар тўғрисида эшитиш учун ниманидир ўйлаб топиши зарур.

– Сиз қандай яшаяпсиз? – сўради Нора.

– Яхши, – деди Жон Тэйлор.

Катта одам бўлгани учун ҳеч нима демаса ҳам, ҳаммаси тушунарли эди: у бу ерда қолмоқчи эмас.

– Нора, – деди у қизчага эгилиб, – кел, иккимизнинг ўрта-мизда сир бўлсин. Хўп десанг, сенга нимадир совға қиламан.

– Яхши, – деди Нора. Жон ҳозир кетади. Уни тўхтатиб бўлмайди. Лекин ундан қандайдир совға олишни жуда ҳам истаяпти. Нора сир сақлайди, Жон эса совға беради.

Жон чўнтагидан кумуш доллар олиб, Норанинг кафтига кўйгач, унинг бармоқларини букиб кўйди.

– Бу ерда бўлганимни ҳеч кимга айтма. Делия тўғрисида ҳам, чақалоқ ҳақида ҳам гапирма.

Буниси ғалати бўлди! У ҳаммасини айтмоқчи бўлиб келди, энди эса бу ҳақда оғиз очмасликни сўраяпти, ўйлади у. Эҳтимол, Жон бу гапларни фақат Норанинг ўзига айтмоқчи бўлгандир. Демак, у ўзининг сирини айтиб, совға бериш учун Делавэрдан келган.

– Мен ҳеч нима демайман, – деди қизча ва унга тикилди. Ҳаётида биринчи марта катта кишининг кўзига тик боқиши. Ҳаяжонланганидан баданида чумоли ўрмалагандай бўлди.

– Демак, келишдик, – деди Жон ва ерга тикилганча тез-тез юриб кетди.

Нора уйга кирди. Юқоридан Бриджет ва азоб чекаётган онасининг овози эшитилди, лекин чақалоқники эмас. Нора кўйлагини кўтариб, ўзининг долларини иштончасининг резинаси остидан қорнига босди. Танга қорнига муздай тегди, лекин кўп ўтмай танасининг ҳарорати билан илий бошлади.

ЎЗЛИГИНГНИ УНУТМА, ОДАМ БОЛАСИ!

(Қисса)

*«Ўзинг нафас олаётган ҲАВОни заҳарлаш – гуноҳи азим!
Ўзинг ичаётган СУВни ифлос қилиш – гуноҳи азим! Оламни
ёритаётган ҚУЁШни қарғаш – гуноҳи азим! Ўзинг истеъмол
қиладиган НОҲни танлаш – гуноҳи азим!»*

*Агар мана шу тўрт гуноҳдан фориғ бўлсанг, сени Аллоҳ
асрайди, ҳурмат топасан, омад сенга ҳамроҳ бўлади, болам!»
– деб қулоғимга қуярди ҳамма «чевар кампир» деб эъзозловчи
Сара исмли онахон. У менинг сеvimли, тенги йўқ ва меҳрибон
бувим эди. Бу қиссани меҳрибон бувимнинг ёрқин хотирасига
бағишлайман.*

Набирангиз Нууман

* * *

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш на-
фар одам бир жойга йиғилганида...

МУҚАДДИМА

Ҳаёт ўзининг турфа манзаралари билан жозибали. У пин-
ҳоний ва ошкора, содда ва мураккаб жумбоқлари билан тағин
ҳам қизиқарли туюлади. Қисмати ноаён бўлган одам боласини
турли томонларга сочилган ризқ-рўзи соя сингари таъқиб этиб
юради. Балки бу унинг ҳаётидаги энг саодатли лаҳзалардир?
Борди-ю, ана шу бахт учун номаълумлик қаърига боришига
тўғри келса ҳам, у ўйлаб ўтирмай йўлга чиққан бўларди. Баъ-
зан бахт излаб сафарга чиққанлар турли феъл-атвор соҳиб
бўлишларига қарамай, дунёнинг турли бурчидан келиб, охир-
оқибат бир манзилда учрашадилар. Улар муайян муддат осо-
йишта умр кечиришади. Бора-бора майда тушунмовчиликлар
боис, муносабатларига дарз кетади, ўртадаги иттифоқ совун

кўпиги сингари ёрилиб, бир-бирини англаб етмаганлар тагин турли томонларга тарқалиб кетишади. Балки табиат сирасрори, одамнинг улуғ ва тубан хислатлари унинг сирли қалби, феъл-атвори ва муносабатларида яшириндир? Бири туб жойлик, бошқалари йироқ мамлакат ва қитъалардан келган беш нафар одам бир-бирини яхши билмагани учун хавотирланиб, гумонсираб, чўчиб туришди. Кейин... Кейин...

ОИД

– О-о-о-и-и-ид! – Туйқусдан янграган чақириқдан довдираб қолдим. Овоз қаердан келаётганини дарҳол илғай олмаганим учун хайрон бўлдим. Назаримда бу овоз жуда олисдан, айна чоғда, жуда яқин масофадан эшитилаётганди. Кўп ўтмай бу овоз негадир, тоғ чўққисидан... кейин тўсатдан водий этагидан эшитилди.

– О-о-о-и-и-ид! – Яна ўша чақириқ қулоғимга чалинди. У менга ғоят таниш ва айна чоғда, тамоман бегона туюлди. Овоз эгасини таний олмадим: у кимга тегишли, эркакками, аёлга? Бундан ҳам ажабланарлиси, мен қаерда эканимни ҳозирга қадар эслай олмаяпман. Бундай ғалати ва тушунуксиз туйғудан эс-хушимни йўқотишимга оз қолди. Мен хайратда эдим...

– О-о-о-и-и-ид! – Мен бу овозни тагин эшитдим. Ё Аллоҳ, менга нима бўлди ўзи?! Бу ҳолдан эсанкираб, бошим тарс ёрилгудек бўлди. Шундай лаҳзада одамнинг миясига телба-тескари хаёллар келади: чиндан ҳам бошим ёрилиб кетса-я?! Унда руҳимдан айрилиб, вужудимни ҳис этмай, ном-нишонсиз гум бўлиб кетишим мумкин. Бундай телба-тескари фикрлардан чи-накамига кўрқиб кетдим. Шу боис, аввал ўзимни қўлга олиб, аҳволимни таҳлил қилмоқчи бўлдим. Йўқса, бошим ростдан ҳам ёрилади.

– О-о-о-и-и-ид! – Овоз акс садо берди.

– Ҳа-а-а! – деб жавоб қайтардим ниҳоят исмимни илғаб. Чунки менинг номим – Оид. Мурожаат қилган кишига жавоб бериш фарз экани ёдимга тушди. Руҳимда одатдагидан фарқли ўлароқ ажиб инсоний туйғу кўз очди. Овоз келаётган

томонга қадам кўяр эканман, унинг эгасини кўриш ниятида эдим. Ҳайратланарли жойи шундаки, мен «ҳа-а-а!» деб жавоб қайтаришим биланок, ўша таниш ва нотаниш овоз бутунлай ўчди... Қанчалик уринмай, уни қайта эшитиш менга насиб қилмади. Лоақал овоз яна бир марта янграганида, уни эшитибгина қолмай, балки қайси томондан келаётганини ҳам аниқлаб олган бўлардим. Афсуски, уни қайта эшитмадим.

Жимгина ўтириб теварак-атрофга кулоқ тутдим. Фойдасиз. Бироздан сўнг ўрнимдан ирғиб туриб, бошим оққан томонга қадам ташладим. Аввалига тез-тез юрдим, кейин эса югуриб кетганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Гўё шу лаҳзада думалоқ тошга эврилиб, тепалиқдан аввал секин, кейин тез-тез думалаб, пастликка эна бошладим.

*Думала, думала, менинг тошим!
Думала, думала, менинг тошим!*

Бу сўзлар маъноси унчалик ҳам тушунарли эмас, лекин болалик пайтимда тилимдан тушмагани учун бу ғалати иборалар хотирамга муҳрланиб қолганди. Бир пайтлар бу икки сатрни бор овозим билан айтиб, қайта-қайта такрорлаган эдим! Болаларнинг барчаси ўзининг тоши кўпроқ думалаб олисроққа етиб боришини истарди. Биз ўзимиз танлаган тошга куч-қувват бахш этмоқчи бўлиб, ҳалиги сеҳрли сўзларни қичқириб айтардик. Бугун ўзимни болалигимдаги тошга эврилиб қолгандек ҳис қилардим. Бутун олам энди мени қувватлаётгандек бор овози билан ҳайқирарди:

Думала, думала, менинг тошим!

Шовқиндан битаёзган кулоғим остида кимдир ўша сўзларни бор овози билан такрорламоқда эди:

*Думала, думала, менинг тошим!
Думала, думала, менинг тошим!*

Ё Аллоҳ, бу сирли ва сеҳрли сўзлар таъсирида мен осмону фалакларда парвоз қилаётган эдим, бироқ учиб бораётиб бирданига сувга кулаб тушдим ва ўша заҳоти совукдан титрай бошладим. Соҳилга чиқиб чўзилишим билан кўп ўтмай ўша йўқолган овоз яна янгради:

– О-о-о-и-и-ид!

Мен атрофга астойдил кулоқ тутиб, жимгина ётавердим. Яна кулоғимга овоз чалинди. Бу гал аввалгидан анча баланд эди:

– О-о-о-и-и-ид!

Шошиб кўзларимни очиб қарасам, Ланбаг дарёси соҳилидаги дарахт соясида ётибман. Атрофимда оппоқ қанотли турналар мендан чўчимай, беҳадик юришарди.

– Аҳволингиз нечук, окқушларим! – деб уларга мурожаат қилдим.

Қушлар жавоб ўрнига баравар товуш чиқариб, оқ қанотларини силкитиб, «маза!» демоқчидай бўлишарди. Патлари остидан эсган майин эпкиндан турмуш ҳаловатини топган одамдай лаззатланардим.

– Хўш, сиз-чи? – деб сувда ўйноқлаб сузиб юрган балиқларга мурожаат қилдим.

Балиқлар сўровимга «ажойиб, ажойиб!» демоқчидай сув юзасига сапчиб чиқиб, қайтадан дарёга шўнғишарди. Бундан кўксим қувончга тўлмоқда эди.

– Хўш, ҳаётингиз қандай кечмоқда? – Энди бу саволни теграмни ўраб турган мафтункор табиатга бермоқда эдим.

Назаримда борлиқ ҳам менга ўзгача сурур билан назар ташламоқда. Дарё тўлқинлари соҳилдаги харсангларга урилиб, яна шўхлик қилиб ортига қайтарди. Шамол кўзғалиб, ям-яшил ўрмон сирли товуш чиқазмоқда эди: «шов-шув-в!» Гўё дов-дарахтлар бир овоздан «яхши, яхши-и!» демоқчидай бўларди.

– Жуда соз! Бу оламда ҳаётдан ўзга чиройли ҳеч нарса йўқ!

Мен чуқур-чуқур нафас олиб, ерда ётганимча осмонни томоша қила бошладим. Бу сеҳрли табиат бағрида ўзимни энг бахтли одам ҳисоблаб, қувончга тўлиб, кўзларимни юмдим.

Қалбим тубидан оққан маҳзун ва қувноқ оҳанглар қулоқларим ёрдамида менга ҳаётнинг ғоят ширин ва абадий эканидан мўжзада етказмоқда эди.

– О-о-о-и-и-ид! – Ногаҳоний овоз мени чўчитиб юборди. Аввалги чақирқ қайта янгради. Шундагина бу овоз Виянники эканини сезиб қолдим! Ҳайрат ва қувончдан кўзларим каттароқ очилди.

Яшавор! Охир-оқибат таклифимни қабул қилиб, Виян меникига меҳмонга келибди! Эҳ, бу жуда узоқ қутилган қувончли воқеа эди.

– Ҳа-а-а! – дея ҳаяжонимни босолмай ҳайқирдим. Шу заҳоти Вияннинг дилкаш овозини эшитдим:

– О-о-о-и-и-ид !

У менинг чорловимга жавоб берар экан, истиқболига пешвоз чиқиш учун овоз бердим. Иккимиз товуш бериб, бир-биримизни ахтармоқда эдик... Улуғ изланиш яна йўлга тушди. Унинг хузурига тезроқ етиб бориш учун кенг сайҳонликка йўлимни бурдим. Назаримда Виян ҳам товушимни эшитиб, мен турган томонга юзланганди. Қадамимни тезлатдим.

– О-о-о-и-и-ид !

– Ҳа-а-а!

– О-о-о-и-и-ид !

– Ҳа-а-а!

У танҳо эди. Кейин унга бир нафар одам ҳамроҳ бўлди.

ВИЯН

Тақдир шакар бўлса, ҳаёт лаззати – асал. Ҳаётнинг ширин таъми ва лаззати ханжарнинг кескир тиғига дуч келса, одам унинг мазмун-моҳиятини ҳис қилиб, қисмат чангалидан чиқишга уринади. Бедаво дард ҳисобланмиш оқсон касалига йўлиққанини билганида Виян ҳам шундай аҳволга тушиб, ўз юртини ташлаб кетишга мажбур бўлди. Юртида ҳаммаси ажойиб эди: обу ҳаво мўътадил, ёғингарчилик тезтез бўлиб тургани сабабли, дов-дарахтлар қиш ва куз фасли нималигини билмай, борлиқни яшилликка буркаб ўсарди.

Бу юртнинг тагин бир ўзига хослиги, илм аҳлининг бис-ёрлигида эди. Деярли ҳар бир оилада олим кишилар бор эди. Донишмандлар илмий кашфиёт қилиш учун кеча-кундуз тиним билишмасди. Таомни фақат эҳтиёж юзасидан тановул қиладиган бу кишилар нималарнидир ёзишар, ўзаро баҳслашишар, қайдномалар битишар, лойиҳалар чизишар, хуллас, ниманидир ижод қилишарди... Олимларнинг тунинотинч ўтарди, чунки кундузи туғилган янги фикрлар кечаси кўзлардан уйқуни ўчирарди. Бу аҳвол узлуксиз давом этар, ниҳоясиз лаборатория таҳлиллари қандайдир натижа бергачгина, иш тўхтатиларди. Ташқаридан кузатган одамга улар катта йўлдан бораётган афандинамо кишилар ёки бемор одамларга ўхшаб кўринарди. Бошқа юртдошлари қатори Виян ҳам бу ишлардан четда турмай, туну кун астойдил изланиб, илм ўрганиш учун кимёвий ва биологик лабораториядан деярли ташқарига чиқмасди. Бунинг устига, илмий иши мавзуси ғоят қизиқарли эди: «Юксак тараққий этган биомухит тизимида Ҳомо Сапиенснинг мудроқ имкониятларини уйғотиш ва фаол ҳаракатга келтириш». Ҳомо Сапиенс учун ўтказилган ҳар бир тажрибадан сўнг кашфиёт ўрнига янада кўпроқ сир-асрор ва ечилмаган тугун пайдо бўларди. Бу Вияннинг руҳиятига ёмон таъсир кўрсатар ва у тажриба ўтказиб бўлгач, танлаган мавзуси қийинлигини ўйлаб ўзини ожиз сезар, шу боис, қўлларини осилтириб, анча маҳалгача хомуш ўтирарди. Унинг саволлари сон-саноксиз эди. Баъзида қайсидир бир саволига жавоб тополмай Ҳомо Сапиенс кўмакка чақириб, у билан баҳсга киришиб кетарди.

– Ҳомо Сапиенс, сенинг биологик эволюциянг юксак даражага етдими?

– Йўқ! – деб қатъий ва терс жавоб берарди Ҳомо Сапиенс. – Башариятнинг ўзи ядровий қишни бошлаб, доимий тараққий этишим учун тўсқинлик қилмаса, ҳеч қандай куч мени тўхтатолмайди.

– Юксак даража – энг содда жонзотлардан биомухитдаги биологик эволюция – Ҳомо Сапиенсга қадар эришилган ютуқ сенинг тараққиёт чўққинг ҳисобланадими?

– Йўқ! Бу тараққиётнинг юксак чўққиси ҳисобланмайди! – дея эътироз билдиради Ҳомо Сапиенс. – Агар тоза сифатли хирал полимерлар ҳалок бўлмаса, менинг авлодим ҳеч қачон тугамай, тобора ўса бошлайди.

– Ҳомо Сапиенс, бу илмий таъриф эканлигини биларсан? Ҳозиргина ўзинг айтган, хираллик аралашмалар тобора ривожланиб бориб, кечасими, кундузими, оқшомдами, тонгдами, кимёгарлар айтганидай, охир-оқибат оддий тупроққа айланмайдими? Сен бунга нима дейсан?

– Сиз хиралга тегишманг. Эҳтиёт бўлинг, органик характердаги тоза сифатли хираллик – аммиокислота ва қанд. – Ҳомо Сапиенс ўз фикрини тасдиқлаётгандай бармоғи билан ишора қилди. – Сенга маълум, тирик табиатга хираллик тозалик зарур бўлади. Рацемистик моддалар жараёнга кирмаслиги учун ўнг ва чап изомерлар миқдори муносабатларидан хабардор бўлиб туриш керак. Ана ўшанда сиз ютасиз. Гап шундаки, оқсиллар фақат чап аммиокислоталарни сақласа, нукленний ишқорлар ўнг қандни белгилайди. Бу моҳият ва моҳиятсизликни ажратиб турувчи белги ҳисобланади. Ҳозир биомуҳит таъсири кундан-кунга катта куч билан ўсиб бормоқда. Бунинг қандай оқибат билан тугабини заррача бўлса-да, тасаввур қила оласизми?

– Албатта, тасаввур қиламиз! Биомуҳит таъсири оқибатда муҳит рацемизациясига олиб келади. Бу мудҳиш аломат ҳисобланади, чунки бундай пайтда нафақат тириклик олами маҳв бўлади, балки ўлик материядан тоза хираллик жонзот яратувчи ўсимликлар дунёси ҳам йўқ қилинади. Бу биомуҳит тўлиқ ёки қисман ҳалок бўлишини билдиради.

– О, буни қара-я, билар экансан! Қадимдан айтиб келинаётган Қиёмат қойим дегани – шу! – дея фикрини қувватлаш учун бармоғини юқори кўтарди. – Ана ундан кейин ҳаммасини буюк Нолдан бошлашга тўғри келади. Йўқликка маҳкум этувчи оқибатни билатуриб, ўз нафсингизни тиймай, табиатни бузиб, негадир ўз танангизни вируслар билан захарлаш учун ҳаракат қиляпсиз. Сен толидомик тортишув нималигини биласанми?

– Асаб таранглигини бўшаштирувчи дорими бу?

– Ҳа, сен учун бу «дори» ҳисобланади! – Масхараомуз рози бўлди Ҳомо Сапиенс. – Асаб бўҳронидан қутулиш учун осонгина йўл топганингиздай, оқибатини ўйламай, бу «дори»дан тежамсиз фойдаландингиз. Қандай натижага эришдингиз? Бу нимага олиб келди? Илмий нуқтаи назардан айтганда, аёлларингиз патологик жиҳатдан ўзгарган жониворларни дунёга келтира бошлади. Бошқача айтганда, Ҳомо Сапиенсдан чекиниб, орқага – Ҳомо Ректусга йўл очдингиз.

– Ҳомо Сапиенс, агар менга ишонсанг, бутунги тараққиёт даражасини сақлаб қолиш учун биомухитга табиат инъом этган улуғ ва сирли одам мўъжизаларини ҳамма томонлама ўрганишни мақсад қилиб олган инсон тўғрисидаги илмни ривожлантириш зарур.

– О, бу яхши ғоя. Лекин уни ҳаётга қандай татбиқ этасан? – деди Ҳомо Сапиенс синчковлик ва қизиқиш билан.

– Бунинг учун бир неча поғона талаб этилади. Шундай қадамлардан бири, инсон тўғрисида академик институт ташкил этиш ҳисобланади. Бу ҳозирги давр учун жуда зарур. Инсон институти муваффақиятга эришмоғи учун дастлаб бундай эпимарказнинг зарурлиги тўғрисида изоҳ бериб, бошқаларнинг англаб етмоғи ва қўллаб-қувватлашига эришмоқ лозим. Фақат институтда инсонни тўлиқ ва батафсил ўрганиш учун кенг йўл очилади.

– Сени нега бу савол қизиқтиряпти? – деди Ҳомо Сапиенс навбатдаги саволини бериб.

– Биласанми, Ҳомо Сапиенс, нима учун? Ҳозирги пайтда инсоният ўз тараққиётининг шундай чўққисига кўтарилдики, ҳатто коинот тақдирини ҳам ўз қўлига олди. Ҳозир инсон табиатдан ҳам кўпроқ кучга эга. Бу ҳақиқатни ҳеч ким рад эта олмайди. Тўғрими? Ана шундай тенгсиз кучга эга бўлган инсонга ким қарши тура олади? Унинг ўзи. Унга ким ёрдам қўлини чўза олади? Яна инсоннинг ўзи. Ер юзидаги ҳаёт учун жавобгарликни инсондан бошқа ҳеч ким зиммасига ололмайди. Инсон шунчалик буюкки, айни пайтда унга тенг келадиган бошқа куч йўқ. Инсоният шундай даражага эришдики, энди у ҳаммаси – сув тозаллиги, дарахтларнинг гул-

лаб-яшнаши, ер юзида ҳаётнинг давом этиши, наботот ва ҳайвонот, ҳатто бизни ўраб турган борлиқда экологик тозаликнинг сақлаб қолиниши, коинот, ҳатто янада ёрқин ва порлаб турувчи қуёш учун ҳам масъулдир. Ҳомо Сапиенс, ҳозир инсоният оламни қафтада тутиб турувчи қудратли Атлантга айланди. Цивилизациянинг гуллаб-яшнаши ва тақдири инсон ақли, мақсадли ва қатъий қадамига боғлиқ. Яқинлашаётган мудҳиш ҳалокатларнинг даҳшатли оқибатларини ҳис қилиб, бу мавзуда яна ҳам кўп меҳнат қилиш зарур, деган хулосага келдим.

– Сен инсоният юксак ақли билан ўзи яратган кўрқинчли фалокатларни енгиб ўтади деб ўйлайсанми? Хавфни барта-раф этиш учун тўғри йўл танлай оладими? – Ҳомо Сапиенснинг истеҳзоли саволи янгради. – Инсон нима учун асрлар давомида ақли ва куч-қувватини сарфлаб олдинга қараб интилади?

– Бу гапингга рози бўлолмайман. Биз ҳеч қачон орқага бурилмаймиз. Мен инсоният борасида илм яратиб, уни ривожлантириб, ҳозирга қадар инсон вужудида яширин, ҳатто ақлига бўйсунмайдиган сир-асрорни очаман.

– Сен инсон вужудида ҳали яна очилмаган сир-асрор бор, деб ўйлайсанми? – деб кулди Ҳомо Сапиенс.

– Сен кулма, Ҳомо Сапиенс, инсон табиат инъом этган бе-назир куч ҳисобланади. Унинг вужудида туғён ва кўзимиз билан илғай олмайдиган имкониятлар яширин. Ҳомо Сапиенс, мақсадим турли хавфли вирусларга қаршилик кўрсатувчи, шунингдек, радиация хатарини мағлуб эта оладиган Ҳомо Сапиенс яратиш. Наҳотки инсон вужудида кимёвий препаратларга қарши тура оладиган хусусият бўлмаса? Ишончим комил, ҳатто инсоннинг ўзини муҳофаза қилиш инстинктидан мусбий натижаларни топиш мумкин. Мен ихтиро қиладиган ақлли Ҳомо Сапиенс вирус, радиация ва нурланиш каби ташқаридан бўладиган хатарларни писанд қилмайдиган бўлади.

– Борди-ю, портлаш бўлиб қолса-чи? – Ҳомо Сапиенс Ви-яннинг оғриқли нуқтасига тегиш учун айёрона савол берди.

– Ядро портлашини қандай бартараф этасан?

Виян саволни жавобсиз қолдирди.

У боши берк кўчага кириб қолган кишидек, оғир ўйлардан чарчаб, кўзларини ҳолсиз юмди, аммо миясини ғужғон фикрлар ҳеч қачон тарк этмасди. Баъзан хаёлларини бир нуқтага жамлаш учун шундоққина лабораториянинг ўзида ухлаб қоларди. Бир куни плактонда ўтказилган тажриба таҳлилларини кўздан кечири туриб, озгина дам олиш умидида бошини столга кўйдиди, туйқусдан қаттиқ уйқуга кетди. Бу плактон қайсидир уммон тубидан келтирилганди. Уммон яқинида тез-тез ядровий портлашлар тажриба сифатида ўтказиларди. Стол устида ухлаб қолган Виян ядро портлашларига эътибор бермай, бемалол кулиб юрган Ҳомо Сапиенсни туш кўрди. Виян қувончга тўлиб уйғонди. Кўрган тушидан кайфияти яхшиланиб, руҳланиб кетди: «Мен бошлаган ишимни тўсиқларга қарамай, ҳар қандай шароитда давом эттиришим керак. Мен кашф этадиган илм инсоният яшаб қолиши учун энг сўнгги зарурат ҳисобланади, – деди у ўзига қатъий ишонч билан. – Мен яратаётган илм ҳатто планетада ядро портлашларидан сўнг ҳам хавфли майдонларда яшаб қолиши мумкин бўлган одамлар учун яхши ва фойдали натижа бериши керак. Шундай бўлсагина, инсон авлоди яшаб қолиши мумкин».

Илмий тажрибалари устида узоқ ва тинимсиз ишлаб, бор кучи, ақлий қувватини сарфлаб ўзини аямаган Виян давосиз оққон хасталигига дучор бўлганини жуда кеч билиб қолди. Демак, биомухитнинг бир парчаси сифатида яшамоғи учун вақт оз қолибди. Энди у ҳаммасига қўлини силтаб, саломатлигини ўйламоғи ва боши берк кўчадан чиқиш йўлини топиши лозим эди. Умрининг қолганини ер юзининг бирор-бир ажойиб бурчида ўтказишни орзу қилиб, ўзи учун яқин бўлган кишиси кутаётган манзилни ёдига келтирди. Хурсанд бўлиб кетган Виян иккиланиб ўтирмай ўша ерга отланди.

Бу гўшани ҳеч қачон кўрмаган бўлса ҳам, Виян учун жуда таниш туюлди, чунки Оид Виянга юборган ҳар бир ҳа-тида бу табиати гўзал манзилнинг таърифини келтириб, ба-тафсил ёзиб юборарди. Ўзига юборилган мактубларни эсла-

ган Виян илмий ишига қаттиқ берилиб, уларни эътиборсиз қолдирганидан афсусланди. Энди ҳаётини сақлаб қолиш учун дўстининг таклифини қабул қилиб, бу ерларга келиб қолди.

– О-о-о-и-и-ид!

– Ҳ-а-а-а!

– О-о-о-и-и-ид!

– Ҳа-а-а!

Ниҳоят икки инсон учрашди.

– Бу ерга тамоман келдим, энди ҳеч қачон ортга қайтмайман,
– деди Виян дийдаси намланиб.

– Нега? – деб сўради Оид таажжубланиб.

– Мен бедаво дардга йўлиқдим.

– Бедаво дард? – Оид ҳайрон бўлиб дўстининг юзига тикилди. – Давоси йўқ хасталик ҳам бўлиши мумкинми? Қандай касалликка чалинган бўлсанг ҳам, биз уни даволаймиз.

Оиднинг ишонч билан гапираётганини кўргач, тақдирига тан бериб юрган Вияннинг кўнглида умид нишонлари пайдо бўлиб, қувонч билан унга тикилди:

– Биз деганинг ким?

– Биз деганим – атрофимизни ўраб турган улуғ Табиат!
– деди Оид ўзгача ғурур билан қўлини атрофга ёзиб. – Улуғ Табиат хасталикни бериб, яна ўзи даволайди.

Ё Аллоҳ, бу қандай мушкул ва айни чоғда, осон аксиома!

Чиндан ҳам бир ой ўтар-ўтмас Улуғ Табиат Виянни тамоман тузатди. Ўшанда ўзи учун ҳайратомуз кашфиёт қилди: «Демак, табиатдаги жонзотлар ўзаро боғлиқ бўлгани ҳолда, бир-бирига меҳрибон ва биродар ҳам экан».

У танҳо эди. Энди унга бир нафар одам ҳамроҳ бўлди.

ТАБИАТ – ОНА

Водийга тез кўникиб кетган Виян лабораторияда ўтказган кунларини унута бошлади. Хушманзара жойлар унинг учун севимли гўшага айланди. Табиатга бўлган муҳаббатининг яна бир сабаби – ҳаётбахш кўшиқлар, сирли эртақ ва ривоятлар, шунингдек, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси эди. Виян

ўзини табиат қўйнида туғилиб, қадим-қадимдан буён шу ерда яшаб-улғайгандек ҳис қила бошлади. Оид ва Виян учун водийнинг жонли ва жонсиз мавжудоти дўст, оға-ини каби туюла бошлади ...

– Гилос менинг қариндошим! – дея ҳайқирарди Виян.

– Олма менинг оғам! – деб таъкидларди Оид.

– Булоқ менинг дўстим! – дея овоз берарди биринчиси.

– Сув менинг қариндошим! – деб ғурурланиб кўярди кейингиси ҳам.

– Балиқ менинг эрка иним!

– Турна менинг синглим!

– Бу ер менинг уйим!

– Бу ер менинг ватаним!

Иккиси бор нарсани ўзиники қилиб олишди. Оидга мурожаат қилган Виян самимий оҳангда:

– Сен менинг яқин қариндошимсан! – дерди.

– Ҳа, мен сенинг эмакдош оғанг бўламан! – деб жавоб қайтарарди Оид.

– Биз қадрдон оға-инилармиз! – дея ҳайқирган Виян кўллари яқинда ёзиб, борлиқни қучоғига олмоқчи бўларди.

– Сув, ўрмон, балиқлар, турналар ва ер юзида яшовчи барча жонзотлар – биз бир бутунмиз! – деб ҳайқира бошларди Оид.

– Табиат – отамиз! – деб хитоб қилишдан чарчамасди Виян.

– Замин – онамиз! – деб хулосага келганди Оид. – Демак, биз замин фарзандларимиз!

Иккиси шундай хулосага келиб, табиат билан уйғунликда яшашга интиларди.

Кейин иккисига бир нафар одам ҳамроҳ бўлди.

КААН

Кааннинг юрти узоқда. Уни уммон ажратиб туради. Уммон уммон-да. Сузаверасан, сузаверасан... тўлқинда чайқалиб, яна узо-о-қ сузасан. Қайси тарафга боқсанг, чексиз яшил сув. Сувга тинимсиз тикилганинг боис, кўзларинг толиқиб, аъзойи баданинг оғрийди. Қуруқликка етиб боргунингча, тагин сузи-

шинг, сузаверишинг лозим бўлади.

Каан қадим замонларда бу юртга келиб ўрнашган элат вакилларида бири эди. Аждоди асли шу қитъадан бўлишига қарамай, кейин бошқа ерларга ҳижрат қилган, ўша ёқларда туғилиб-яшаб, охир-оқибат яна қайтиб келиб, бу жойни ватан тутган эди.

Кааннинг юртида одамлар, шунингдек, оилалар табақага бўлинган эди: энг олий, ўрта олий, ўрта, паст ва жуда паст тоифа. Бундай мезонга биноан, Кааннинг оиласи ўртадан паст табақага мансуб эди. Бу ҳақиқатни яшириб бўлмайди.

Аслида бу юрт дунёнинг энг бой ўлкаларидан бири ҳисобланади. Шунга қарамай, турли миллатга мансуб кишилар очлик ва ночорликда яшашга маҳкум. Айниқса Каан сингари камбағал кишиларнинг турмуши осон кечмайди. У оилани боқиш, аниқроғи, очликдан ўлиб кетмаслик учун танлаб ўтирмай, ҳар қандай юмушни бажаришга тайёр эди. Бундай кишилар кўчаларни супурар, ҳожатхоналарни тозалаб, ахлатларни йиғиштирар, газеталар сотишарди. Улар турли тажрибалар ўтказиш учун ихтиёрий равишда танасидаги бирор аъзосини ёки ўзини бутунлай сотишга тайёр эдилар. Лабораторияда яшаб юрган Каан оддий одамлар ўз турмушини йўлга қўйиш учун исталган жойга боришга тайёр эканликларини тушуниб етганди. Катта бойлик эгаси бўлганлар эса, азоб-уқубатни билмай яшаш билан бирга, бошқаларнинг ҳаётини ҳам бошқара бошлашарди. Лабораторияда кун кўрувчи бу тепакал олимлар, семиз ва қорни қаппайган очкўз бойлар оддий одамлар эҳтиёжи учун эмас, балки даҳшатли қурол-аслаҳа яратиш ниятида ҳалиги кишилар устида тажриба ўтказгани-ўтказган эди. Каан туғилган юрти турли ҳарбий тажрибалар ўтказиладиган лаборатория ва ҳарбий дала майдонига, ҳамюртлари эса аллақачон тажриба сичқонига айланганини тушуниб етди. Бизнес лақабли ваҳший ҳаммаси – келажак умиди, гўзал муҳаббат, тоза туйғуларни тупроққа қориб ташлаганини англади. Шубҳасиз, юқоридаги каби тажрибалар оддий фуқарога азоб-уқубат ва ташвиш келтирарди. Каан бундай боши берк кўчадан чиқиш

йўлини излар, лекин умидсизланиб кўчаларни мақсадсиз кезиб юрарди. У тобора тубанлашиб, ичкиликка ружу қўйди, игнага ўрганиб, охир-оқибат чинакам гиёҳвандга айланиб қолди. Каан тинимсиз йўталдан азоб чекиб, зўрға нафас оларди. Касаллик уни ҳаммасидан ҳам кўпроқ ташвишга солиб қўйди. Даволаниши қийин бўлган саратон хасталигига чалинганини билиб, ўргимчак тўрига тушиб қолган пашша сингари иложсизликдан бошини ҳамма томонга уриб кўрди. Оғир кунларда ҳаётнинг ширин таъмини янада кўпроқ тотиб кўриш истаги билан яшай бошлади. Ёмон хасталикдан халос бўлиш йўлини излади. Қаердадир бундай дарддан халос қилувчи дори-дармон бўлиши керак-ку, деган фикр хаёлидан ўтди. Номанум нурли ва сирли гўшалар Каанни ўзига чорлай бошлади. У нима бўлишидан қатъий назар, бу лаънати жойлардан йироқда ўлишни истаб қолди. «Ҳатто ўлигимни ҳам бу ерда, бу ярамас тупроқда қолдириб, таҳқирлашларига изн бермайман», – деди Каан ўзига-ўзи, қадрдон юртининг шаънини ерга уриб. У бу ерда жисмини қолдиришдан кўрқди. Каан қаердадир орзусидаги мўъжизавий диёр бўлса, бир лаҳза ҳам кутиб ўтирмай, ўша томонга жўнаб кетиш ва у ерда атиги бир соат бўлса ҳам яшаб, сўнгра афсус-надомат чекмай жон таслим қилишга тайёр эди. Лекин кўп ўтмай унинг яшагиси келиб қолди, чунки нима десангиз ҳам, ҳаёт ширин ва гўзал-да.

Балки ўша тупроқ мўъжизавий хусусиятга эга бўлиб, энг оғир хасталикларга ҳам даво бўлиши мумкин, деган ўй унга тинчлик бермай қўйди. «Борди-ю, дарддан шифо топсам, умримнинг қолганини ер юзидаги бор нарсани асраб-авайлаб, уларга таъзим қилиб ўтказган бўлардим... Наҳотки, шундай юрт бўлмаса? Менимча, бор!» – қатъий хулосага келди у. Кааннинг ўша нотаниш томонларга кетгиси келди. «Аввал машинага ўтираман, кейин кемада сузаман, самолётда учаман, отда юриб, сўнгра пиёда ўша ёқларга етиб бораман». У шундай қилди ва манзилга етиб келди.

Улар икки нафар эди. Кейин яна бир нафар одам ҳамроҳ бўлди.

ГЕР

Гернинг юрти серкуёш эди. Шу боис, бу ўлканинг тупроғи доимо илиқ, осмони тиниқ ва нурли эди. Эҳтиёж оз бўлганидан, аҳоли учун кийим-бош камёб ҳисобланмасди, лекин бори ҳам жуда қиммат эди. Бу ўлка фуқароси қимматчиликни қандай енгиб ўтиш мумкинлигини яхши билиб олганди. Бунинг учун пул зарур эди, лекин ана шу лаънати пулни топиш дўзахий меҳнатни талаб қиларди. Иш йўқ эди. Ҳўкиздай бақувват бўлишига қарамай, ёш-яланг кун бўйи кўчаларда сандироқлаб иш изларди. Одамлар бирор юмуш топиш умидида, билатуриб ҳам жинойтга қўл уришдан чўчимасдилар. Албатта, ўғирлик, қароқчилик ва ўтган-кетганни тунаш билан машғул бўлган киши хавотирда яшашга мажбур эди. Гуноҳкор деб топилган ўғри қўлга тушиб қолса, уни ҳеч ким кечирмасди: аввал бир қўлини кесиб, манглайига тамға босишар, ўғирликни яна давом эттирадиган бўлса, раҳм-шафқат қилмай бошини танасидан жудо қилишарди. Шунинг учун бундай қалтис иш билан шуғулланишга ҳамма ҳам журъат этолмасди. Ахир, одамнинг елкасида биргина боши бўлади-да. Бироқ кейинги ўн йил ичида аёллар учун кенг имконият пайдо бўлиб, улар оммавий равишда ўз баданини сотиш билан машғул бўла бошлашди. Айрим йигитлар севган қизи топган даромаддан фойдаланишга ҳам уялмасди. Худонинг бу увол ожизалари бой-бадавлат кишиларга ўз танасини сотишдек ғурурни ерга урувчи юмушга мажбур эди. Бу касб эгалари орасида ўн ёшли қизлар ҳам учраб турса-да, фоҳишаларнинг аксарияти ўн беш ёш атрофида эди. Ёш ва силлиқ баданга талаб яхши бўлгани учун нарх ҳам юқори бўларди. Йигирма беш ёшдан ўтганларга осон тутиб бўлмасди. Талаб озайгани учун бундайларнинг ҳаёти боши берк кўчага кириб, жонига қасд қилиш билан якун топарди. Хуллас, шундай йўл билан пул топиш юрт аҳолисининг турмуш тарзига айланди. Энг ёмони, кўрқинчли хасталик – СПИД тарқалди. Бу тажовузкор касаллик эркак ва аёл, ёш ва кексани ажратиб ўтирмай, бир-варакайига ҳаммани ўз домига тортиб кетавергани туфайли

СПИДдан ўлганлар сони кун сайин кўпая бошлади.

Улар уч нафар эди. Кейин яна бир нафар одам ҳамроҳ бўлди.

АФРА

Гернинг Афра исмли суйган қизи бор эди. Чиройи таърифига сўз ожизлик қиладиган соҳибжамолнинг жон ўртагувчи нигоҳлари ҳар қандай ошиқнинг юрагига ўт ташлай оларди.

Бир куни окшом чоғида Афра Гернинг хузурига ташриф буюрди.

– Ге? – деди қиз аразлагандай. Юзида сирли ифода пайдо бўлиб, сўзини давом эттиришга уялди. – Ге?.. Оиламиз яқинда очликдан ҳалок бўлади. Шунинг учун сен билан маслаҳатлашгани келдим.

Қиз ҳаяжонини яширолмай, нигоҳини ерга қадади:

– Ге?.. Севгилим, сен менинг йўлимни оч...

Гер Афрага жаҳлланиб қаради. Қизнинг ғамгин нигоҳларига тикилиб, гап нима ҳақида бораётганини англади-ю, тили калимага келмади. Лекин Гер маъшуқаси айтган йўлдан ўзга чора йўқлигини тушунди. Чунки у суйганига жонини ҳадя этишдан ўзга ҳеч қандай кўмак беролмасди. Тақдир ўйини олдида иложсиз қолган қизнинг ҳозирги аҳволини юраги билан ҳис қилган Гернинг йиғлаб юборишига оз қолди.

– Кет! – Йигит тишини-тишига босиб шивирлади. Лабларидан қон сизиб чиқди.

– Йўқ! – Афра кўзларини катта-катта очиб, унга норози қиёфада тикилди. – Гер, нималар деяпсан? Мен сени севаман. Шунинг учун биринчи кечани сенга бағишламоқчиман. Қизлик ифғатимни сенга топширмоқчиман. Ва сен...

Қиз гапининг давомини айтолмай йиғлаб, бошини йигитнинг кўксига қўйди. Эҳ, камбағаллик, камбағаллик! Сен нақадар аччиқ ва шафқатсизсан! Бечора қизнинг қалб оғриғи ва ранжу аламини ким ҳам тушуна олиши мумкин? Маҳбубасининг ҳаёт азобию укубатларидан қовжираган кўнглини юмшата олмаган йигитга ким ҳам таскин-тасалли бера олади?

Поёнсиз бамбукзор Афра пок муҳаббатини Герга бахши-

да этган кечанинг гувоҳи бўлди.

– Гер, сен меникисан! Менинг суянчиғим! – дея шивирлади қиз.

– Менинг Афрам! Жону жаҳонимсан! – Вужудида ишқ жўш урган Гер қизни суйиб эркалади. – Сен бу ҳаётда топган қимматли бойлигимсан!

– Сен ҳам мен учун қадрлисан, азизим! – деб шивирлади Афра.

Ўша тундан кейин муҳаббат иқроридан, севишган қалбларнинг сирли ва ширин талпинишларидан нишон қолмади... Гўё муҳаббат фариштаси ўрмон ичра сарсон-саргардон бўлиб, ҳар бир хонадонга бош суқиб ошиқ-маъшукларни топа олмагач, икки дил бир-бирига туташиб, бир-бирига таслим бўлган жойга қайтиб келаётгандай.

Эртаси оқшомда Афра пул ишлашга киришди. Қиз бу ишга кўникамаганидан аввалига уятдан бошини кўтаролмади.

Тун бўйи мижозларнинг истагига кўра, нозик бармоқлари билан уларни эркалаб, иссиқ баданини эркакларга топшириш қиз учун азобдан бошқа нарса эмасди. Баъзи одамсиёқлар унга раҳм қилишни хаёлига келтирмай, латта сингари ғижимлаб нафсини қондирарди. Кечаси ўзини мижозлар ихтиёрига топширган Афранинг қалби нола чекар, шу боис, у йиғлаб, тишини-тишига босарди... Баъзан тақдирнинг бундай таҳқирига чидай олмай, ўзига ўлим тиларди. Қалби фарёдга тўлиб турса ҳам, Афра нафратини яшириб, тун бўйи мижозларининг ҳар қандай хоҳиш-истагини бажаришга мажбурият сезарди. У қайноқ бўсалар ҳадя этиб, эркалаб-эркаланиб тунги юмушларни шунчалик яхши бажариши лозим эдики, токи мижози унинг ҳузуридан масрур бўлиб чиқиб кетсин. Серпул эркакларнинг кўпайиши ва янада ҳимматли бўлиши ўзининг эҳтиросли маҳрамона қилиқларига боғлиқ эканини Афра яхши тушунарди. Тунда унинг иссиқ оғушида ором топган «ошиқ»лари эртаси куни ўз кайф-сафолари тўғрисида танишбилишларига тўлиб-тошиб ҳикоя қилишларини яхши билган қиз янги мижозларининг пайдо бўлишига умид боғларди. Чунки мижознинг истагини нозу карашма қилиб, маҳорат би-

лан бажо келтирсагина, рўзғори бутланиб, тирикчилиги учун пул топилади-да.

Ўзи билан тўшакда ётган эркаклар қанчалик роҳат қилишларини билмаса-да, Афра улардан қоникмасди. Унинг ёш вужуди ишқнинг янги эҳтиросли усулларини талаб қиларди. Қиз ўз танасининг ҳам эҳтиёжини қондиришни истарди. Баъзан бундай ҳис-туйғу уни қийноққа соларди. Афра бир нарсадан ҳайрон эди: у билан ётадиганларнинг ҳаммаси бир-бирига ўхшаб семиз ва бесўнақай, бунинг устига, ўрта ва ундан ҳам юқори ёшдаги кишилар эди. Бундай мижозлар катта қоринлари туфайли тўшакда қийналиб, қора терга тушардилар. Афра ишқ билан машғул бўлган кечалари кучоғига бироррта ҳам ёш йигит кирмаганидан афсусланарди. У бундан шундай хулосага келганди: демак, ёши ўтинқираб қолган мижозлари ёшларга қараганда, бой-бадавлат ва серпул. Боз устига, йигитларнинг ортидан қизларнинг ўзлари югуришадди. Шу боис, йигитлар ҳеч нимага ортиқча эҳтиёж сезишмайди. Шўрлик Афра кўнглидан ўтаётганларни очик айтолмай, бармоғини қаттиқ тишлаб, тонггача ҳамма укубатларга чидаши лозим бўларди. Фақат тонггача... Тонг қиз учун энг ширин лаҳзалар эди. Эрталаб топган пулларини санаб, кекса отаси қўлига топширарди. Тунги таҳқирлашлар эвазига отаси унинг бошини силаб, хирилдоқ овозда ҳар куни бир гапни қайтарарди: «Чида, олтин қизим, чида!» Отаси бундан бошқа сўз демасди. Шўрлик Афра яна қанча чидаши лозим? Қачонгача?

Тонгни қарши олиш Афра учун байрам эди. Унга етишмоқ қиз учун қувонч келтирарди, чунки у тонг отиши билан ишини тугатиб, кечга қадар мириқиб ухлаши мумкин эди. Бундай пайтда ҳеч ким унга халақит бермайди. Оқшом тушиши билан Афранинг юраги сиқилиб, ўзини жуда ёмон ҳис қиларди. Ўша чоғларда уни доимо бир савол қийнайди: семизлиги туфайли зўрға нафас оладиган яна қайси бир эркакка танини бахшида айлайди?

Бора-бора отасининг очкўзлиги сарҳад билмай қолди, чунки у аяб ўтирмай, ҳали балоғатга етмаган кейинги қизини

ҳам шу йўлга бошлади. Отаси кундузи ҳам бир гуруҳ мижозларни таклиф эта бошлагани учун Афра энди ухлай олмасди. Бундай азобнинг ниҳояси кўринмасди.

Гер ўзининг Афрасини анча вақтгача учрата олмади. Қизни эслаб соғинган кунлари кўнглига озгина бўлса-да, таскин бериш учун ёшлик муҳаббати мангу кўмилган бамбукзордаги таниш дарахт олдига боришни одат қилди. Бу ерда Афрани ўйлаб узоқ ўтирар, бундан ғам-ташвишлари бир оз енгиллашарди.

Гер Афрага бир йилдан кейин дуч келди. Дастлаб маъшуқасини таний олмади, чунки рўпарасида пайлари бақувват, семиз аёл турарди. Бу аёл бир пайтлар ипакдай майин ва нозик бўлган Афра эди.

– Яхшимисан? – деб сўради Гер. – Гарчи саволи самимий бўлса ҳам, Афра учун таҳқиромуз туюлишини ҳис қилиб, ўзини ноқулай сизди. Нима қилсин, жимгина тура олмайдику. Узоқ вақт кўришмаган одамлар бир-бирига дуч келса, нимадир дейиши керак эмасми?

– Яхши, – дея зўрға жавоб қайтарган Афра юзини ўгириб, бамбук танасига манглайини босди. Қизнинг елкалари сезилар-сезилмас титраб турарди.

«Йиғлаяпти, – деб ўйлади Гер, – майли, йиғласин. Шўрлик, йиғласа кўнгли бўшаб, бироз енгил тортади».

У жим кутиб турди. Бироздан сўнг Афранинг елкасига кўлини кўйиб сўради:

– Йиғлаяпсанми?

Шунда... Шунда Афра юзини ўгириб, Гернинг бўйнидан маҳкам кучоқлади-да, баралла йиғлаб юборди. Қизнинг қайноқ кўз ёшлари билан омукта бўлган нафаси йигитнинг кўксини куйдирди. Йил бўйи тўпланган таҳқирлар туфайли ёмғир томчилари сингари тўкилаётган Афранинг кўз ёшлари унинг ишққа ташна бўсаси билан аралашиб кетди. Аламдан титраётган Гернинг кўкси нам бўлди. Ўтган муддат севгилиси учун нақадар оғир бўлганини ҳис қилган йигитнинг овозида изтироб сезилди:

– Кўз ёшингни тўкма, Афрагинам! Йиғлама, йиғлама, ме-

нинг юлдузим!

Йигит қизнинг белидан қучиб, бағрига тортди-да, кўз ёшлари ювиб тушаётган ёноғидан ўпа бошлади.

– Олтиним, фариштам! Энди сени тақдирнинг қўлига ташлаб қўймайман. Етарли!

– Майли, майли, шундай қил, Гер! Орзу-умидим, жону жаҳоним, мени дўзах азобидан халос айла, ортиқ чидолмайман!

Лекин Гер ҳам, Афра ҳам бу сўзлар шунчаки кўнгил учун айтилаётганини сезиб туришарди. Қийин пайтларда одамларнинг бир-бирини қўллаб-қувватлаши зарурлиги тўғрисида ёзилмаган инсоний бурч бор. Айни пайтда иккиси ҳам бу вазифани сидқидилдан адо этишди.

Йигит ва қиз бамбук дарахтига суяниб, кўкка тикилишди.

– Афра, мен бу жойни жуда яхши кўраман.

– Нега?

– Сенинг қизлик давринг шу ерда...

Афра индамай лабини тишлади. Қалбида уйғонган тўфон аста-секин сўниб, кўнгли тасалли топганига қарамай, унинг танида чуқур из қолдириб ўтди.

– Ма, ол! – деди Афра бироздан сўнг титроқ овозда.

Гер ёнига ўгирилиб, маъшуқаси қизил рангли сандиқча узатаётганини кўрди.

– Бу нима? – деб ҳайрон бўлди у.

– Ол, олавер! Суянчиғим, бу менинг совғам бўлсин. – Бу сўзларни айтаётиб, Афра йигитни маҳкам қучоқлаб ўпди-да, сандиқчани унинг қўлига зўрлаб тутқазди. – Ола қол, лекин илтимос, уни мен кетганимдан кейин очиб кўрасан.

Афра тўсатдан ирғиб ўрнидан туриб, югуриб кетди.

Гер жойидан қўзғалмади. Маъшуқасининг шарпаси кўздан йўқолиши билан сандиқчани очди: унинг ичида пул бор эди.

Эҳ, лаънати камбағаллик! Эркак киши учун бундан ҳам оғир иш бўладими? Лекин йигитлик ғурурини ерга урса ҳам, Гер совғани ташлаб юбора олмади.

Кейин тагин икки марта учрашишди. Йигит ҳар гал қиздан пул олди. Учинчи марта тонг маҳали тўшакда яланғоч ётган-

ларида ушлаб олишди. Улар уч киши эди: Афранинг отаси ва икки норғул йигит...

– Пулини тўла! – деди хирилдоқ овозда Афранинг отаси.

– Ота-а-а! – Афра уят ва ғазабдан кўзларини катта-катта очиб, ғайритабиий равишда қичқирди. Бу аҳволда нима қилишини билмаган қиз кийимларини кийишни унутиб, ўзини ўрмон ичига урди. Гер ҳам унинг ортидан югурмоқчи бўлди, лекин ҳалигилар йўлини тўсди:

– Аблах, ўтказган кечангни ҳақини тўла, – деди очкўз чол ўшқириб.

– Қани, пулни чўз! – Герни сиқувга олди унинг икки шериги ҳам.

Йигит бундай кўпол муомаладан ғазабланиб, эс-хушини йўқотиб қўймаслик учун оёғида зўрға турарди. Ўша лаҳзада Гер севимли ва қадрли Афраси инсонийлик қиёфасини йўқотган манови кишилар учун аллақачон пул топиш манбаига айлангани тушуниб етди.

– Пулим йўқ! – деди йигит бўғиқ овозда.

– Ҳайвон, унда нега қизим билан ётдинг?

Гер бу қийин саволга жавоб тополмади. Борди-ю, топганида ҳам, пул учун одамийликдан кечиб ҳайвонга айланганларга тушунтира олмасди.

– Тинтиб кўринглар! – деб фармойиш берди чол жаҳл билан.

Икки йигит Герни ерга ётқизиб, ҳамма чўнтақларини ағдариб кўришди. Пулни топиб, чолга узатишди.

Афранинг отаси титроқ бармоқлари билан пулни ушлаб:

– Хафа бўлма, ўғлим, бизни кечир, – деди ва қўшиб қўйди.

– «Яшаш учун кул таши», деганлари шу бўлади.

Қилган ишидан мамнун бўлган уч нафар киши Афра қочиб кетган ўрмон ичига қараб югуриб кетишди. Гер ҳаётнинг шафқатсиз ўйини олдида ўзининг ожиз эканлигини сезиб, бамбук дарахтига бош уриб йиғлаб юборди.

Кўп ўтмай юракни эзувчи ҳайқириқ эшитилди:

– А-а-а!

Афра кетган ёқдан эшитилган даҳшатли овоз уни ўзига

келтирди. Йигит ўша томонга югуриб борар экан, кўнгли қандайдир ёмон нарсани сизди. Ўрмон ичига кириши билан кўз олди қоронғилашди: дарахтда Афранинг яланғоч гавдаси осилиб турарди. Қизнинг оёқларини кучоқлаб турган чол қаттиқ ўкирарди. Ҳалиги икки йигитнинг қораси кўринмасди.

– Эҳ, лаънати ҳаёт! Шу қадар золимсан? – Бу гапларни айтаётган Гернинг икки қулоғи батамом битиб қолди. Ўзини унутган йигит Афранинг оёқлари остига зўрға етиб келди:

– Сени лаънатлайман, ҳаёт!

Севгилисининг совиб бораётган оёқларини кучоқлаб ўпар экан, кўксини олов куйдириб ўтди:

– Афра, олтиним! Севгилим, сенга нима бўлди? Пастга туш, ёлвораман, ёнимга туш! У ерда нима қиляпсан, дарахтдан тушиб, кучоғимга кел! Кел, мен сени бағримга оламан!

Гер маъшуқасининг яланғоч оёқларини силаб-сийпалаб кўксига босди, лекин Афра унинг сўзларини эшитмасди.

– Бўлди, бунақа шўхлик қилма, пастга туш, олтиним! Кўркма, мен отанга бор пулни бердим. У пулни олди. Туш, пастга туш, азизим!

Лекин қиз нимадандир аразлагандай, пастга тушмоққа сира рози бўлмасди.

Бирдан Гернинг қулоқлари очилиб, йиғи товушини эшитгач, бу ёввойи ўрмонда ўзидан ҳам бошқа тирик жон борлигидан хабардор бўлди. Бу Афранинг отаси эди. Унга ҳайрон бўлиб тикилиб қолган Гер чолнинг юзида Афранинг ўлими соясини кўргандай бўлди. Кўксида қасос ўти ёнган йигит чолга ташланиб, нималар деяётганини ҳам англамай бақира бошлади:

– Уни сен ўлдирдинг, ақлсиз ҳайвон! Афранинг ёш жонига сен қасд қилдинг, энди хунини тўлайсан! – Гер бақувват панжалари билан чолнинг томоғидан бўға бошлади. – Энди сен учун ким пул топиб келади, ким?! Ҳаётинг ниҳоясига етди, аблах! Гапимни тушундингми, аҳмоқ чол, Афранинг ўлими учун хун тўлайсан!

У тилига келганини айтиб, савдойи аҳволга тушган рақибини қаттиқроқ сиқувга олди. Чолга осон бўлмади, жаҳлланган

кучли туғёнга қаршилиқ кўрсатолмай, ҳолсизланиб йиқилди. Бир зумда унинг юзи қорайиб, кейин кўкимтир тусга кирди. Рақибининг аллақачон ҳушдан кетганини сезмаган Гер тинмасдан қичқирарди:

– Хунини тўла! Афранинг ёрқин ҳаёти учун ҳақ тўлайсан энди! Ичмаган суви, ҳеч қачон кўра олмайдиган қуёши – ҳамма-ҳаммаси учун товон тўлайсан, ахмоқ! Менга муҳаббатимни қайтар!

Қаттиқ ғазабланган Гер чолнинг аллақачон ўлганини сезмай, унинг гавдасини итариб юборганида, жонсиз тана ерга қулади. Чўзилиб ётган чолга эътибор бермаган йигит гандираклар боши оққан томонга қараб кета бошлади.

– Бу ҳаёт эмас, даҳшатнинг ўзгинаси!

У қадамини тезлатди:

– Қочиш керак! Иложи борича, бу ердан тезроқ кетиши керак! – Гер ўзини бошқаролмай олдинга интилди. – Бу ерда виждонини йўқотган одамлар яшайди! Бу ерда ақлидан жудо бўлган беморлар истиқомат қилади. Кетиш керак. Қанчалик тез бўлса, шунча яхши, қочиш керак! Қочиб қол, Гер, қоч!

Йигит олд-орқасига қарамай узоқ югурди, тўхтамади. Қарни кўзлаб бораётганини ўзи ҳам билмасди. Бу ердан тезроқ қочиши зарурлигини тушуниб етганди, холос. Бу жойлардан йироқда бўлишни истарди.

Анча жойгача югуриб борган Гер қоқилиб, ерга юзтубан йиқилди. Нафаси қайтиб ётаверди. Кўз ўнгидан дарахтга осилиб турган Афранинг яланғоч гавдаси ўтди. Қизни йўқотгани учун тўйиб йиғламагандек туюлди. Аслида бир умр йиғласа бўларди. Соғинч ва алам ҳисси кўксидан куч билан отилиб чиқиб, томоғидан йиғи, кўзларидан ёш бўлиб тирқиради. Гер ерни муштлаб, чанг-тупроққа беланган кўйи оғир-оғир нафас олиб, бор овозини кўйиб ўкира бошлади. Ўзи учун азиз ва суюкли бўлган, эрта сўнган юлдузи билан Гер ана шундай видолашди! Йигитнинг бўғиқ овозини ўрмонда ҳеч ким эшитмади, эшитганида ҳам буни одатий ҳол сифатида қабул қилган бўларди. Чунки бунақа воқеалар тез-тез такрорланиб туради.

Бир оздан сўнг ўзини қўлга олган Гер йиғидан тўхтаб, елкаси билан ағдарилиб, осмонга тикилди. Дов-дарахт шохлари орасидан осмоннинг бир парчаси кўринди. Само тиниқ, тоза ва зангори эди.

«О-о! Осмон, бу ёруғ оламда покиза ва мўъжизавий манзил топиладими? Бўлса айт, мен ўша ерга тиззалаб, ўрмалаб бўлса ҳам етиб бораман. Борди-ю, мен орзу қилган манзилимга етиб борсам, ўша гўшанинг тупроғига таъзим қилиб, ҳамма нарсасини ўпиб, ардоқлаб яшайман!» – деган фикр ўтди унинг хаёлидан.

Шундай қасам ичган Гер овоз чиқариб сўради: «Наҳотки, шундай жой бўлмаса? Мен пиёда юришга ўрганганман, ўша жойга ҳам пиёда юриб етиб бораман». Бир қарорга келган Гер йўлга тушиб, кўзлаган манзилига етиб борди.

Улар уч нафар эди. Кейин яна бир нафар одам ҳамроҳ бўлди.

ГЛИШ

Баъзан бой-бадавлат, ҳеч нимага зорикмасдан яшаш ҳам одамни зериктириб, ҳаётга бўлган қизиқишини сўндиради. Бундайлар бепарво ва лоқайд бўлиб қолишади. Кейинги пайтларда Глишни ҳам шундай ҳис-туйғу чулғаб олди. Ҳамма нарсаси ошиб-тошиб ётганига қарамай, унинг бўм-бўш қалби учун нимадир етишмасди. Бекорчиликдан иборат бўлмиш ҳаёт Глишнинг меъдасига уриб, уни зериктириб юборди.

Мамлакатнинг йирик мултимиллиардери бўлмиш отаси шу қадар бой-бадавлат эдики, четдан қараган кишига чириб бораётган бойлигининг ниҳояси йўқдай, пулини санаб саноғига етиб бўлмайдигандай туюларди. Глиш ана шу бадавлат оиланинг ягона ўғли бўлгани учун ҳаммадан унга нисбатан алоҳида эътибор талаб қилинарди. Уйда унинг сўзи қонун эди: нимани сўраб, нимани талаб қилса, истаги дарҳол амалга ошириларди. Бундай эътибор ва ғамхўрлик туфайли Глиш болалигидан эрка, инжиқ ва нўноқ бўлиб ўсди.

– Қандай хоҳласанг, шундай яша! Сен учун ҳеч қандай монелик бўлмайди! – деб доимо такрорлаб турарди онаси.

– Сен учун бошқалар ишлаб, буюрганингни бажаришади. Сен ўйнаб-кулиб юравер! – дерди отаси меросхўрига меҳрибонлик кўрсатиб.

Етишмовчиликсиз яшаган Глиш учун қашшоқлик ва камбағаллик тушунчалари бегона эди. У ҳатто ўқишни ҳам ўзига эп кўрмади. «Ўқишнинг нима кераги бор, менда ҳамма нарса бор-ку?!» Бу фикрни ота-онаси ҳам мамнунлик билан маъқуллашди. Тўғри-да, туганмас бойлиги бўлатуриб ўқиб юришига не ҳожат? Бундан бирор фойда топармиди? Аслида бойлик – яхши хизмат, ҳокимият, ҳурмат ва ниҳоят, тенгсиз куч-қувват! Бу саналганларнинг ҳаммаси Глишда бор. Одамга тағин нима керак? Глиш бойлик ва чексиз имкониятларини ҳаётининг мазмуни ҳисоблаб, ўзининг ақидаси тўғри эканига қаттиқ ишониб яшади. У ҳеч нимани ўйламай йигирма беш ёшга кирганида, ниҳоят, ҳаммаси жонига тегди.

– Турмуш шунчалик маънисиз, фойдасиз ва зерикарли бўладими? – дерди Глиш ўзига-ўзи. – Бирор нимадан умидворлик йўқ. Ўзимни бўғиб ўлдиргим келади.

Глиш чиндан ҳам ўзига суиқасд қилмоқчи бўлди. У ўзига осон ўлим тилади: «Бўлди, кечқурун ухлаб, эрталаб уйғонмайман». Кўнглида туғилган ана шундай ҳис-туйғу, хаёлларга ишониб, ҳар оқшом уйқуга ётишдан аввал ўз яқинлари ва дунёдаги ҳамма нарса билан пинҳона видолашарди. Эрталаб уйғонгач, ўлмай қолганига қаттиқ ўкинарди. Баъзан ўзининг ўлимига қаттиқ ишониб, тушга қадар нонусштасиз юрарди.

Бир куни хаёлига «Одамга нимадир етишмаса, ўша пайтда ҳаёт қизиқарли ва мазмунли бўлади», – деган фикр келиб қолди. Бундай хулосага қачон келганини билмайди-ю, лекин шуниси аниқки, ўшанда куппа-кундузи эди.

Глиш ўзининг янги кашфиётидан ҳайратланди. Наҳотки, ҳаммаси шу қадар жўн ва оддий бўлса? Бундай хулосага келишига сабабчи, кун бўйи дарвоза олдида ўтирувчи тиланчи бўлди. Азбаройи бекорчиликдан Глиш бир куни хаёлга берилди: «Машинамни қаровсиз қолдириб кетсам, уни ўғирлаб кетишармикин?» Қайсидир шарқ мамлакатидан харид қилинган машинаси ҳали яп-янги эди. Бу ғалати ўй Глишни

қувонтириш билан бирга, жуда қизиқтириб ҳам қўйди. Шу кундан бошлаб бўм-бўш қалбида келажакка бўлган умид пайдо бўлди. Негадир кун бўйи машинамни тезда ўғирлаб кетишади, деган хаёлдан қутулолмади...

Бир куни машинасини муюлишда қолдириб, калитни олмади ва шошилаётган одамга ўхшаб кўздан ғойиб бўлди.

«Қизиқ, машинамни қандай ўғирлашади?» деган ўйга борган Глиш бўлажак воқеани кузатиш учун ўзига қулай жой ҳам топди. Жой ахтариб, елкасини совуқ деворга тираб, зинада ўтирган тиланчига яқинлашиб қолганини сезмади. Тиланчи уст-боши тўзиган, бир қўли йўқ, бунинг устига, кўзлари ожиз ўрта ёшдаги киши эди. Унинг киприк қоқмасдан куёш нурига тикилиб ўтирганини кўрган Глиш тиланчининг кўзи ожиз эканини пайқади. Тиланчининг олдида астари ағдарилган бош кийими бўлиб, ичида бир неча танга ётарди. Соғ қўлини енги билан яширган тиланчи хайкал сингари қимирламай ўтирарди. Онда-сонда ўткинчилардан баъзилари ташлаб ўтган танга жиринглаши билан, қимирламай ўтирган тиланчи сал кўзғалиб кўярди. Бундай пайтда қиёфасида сезилар-сезилмас ўзгариш пайдо бўлиб, мулойим ва қайғули овозда бир гапни такрорларди: «Раҳмат, яхши одам, сенга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин. Бошим кўкка етди!» Шундан сўнг тиланчи яна жим бўлиб қоларди. Бор-йўғи шу. Бошқа гапни билмайдигандай, қайтиб оғзини очмасди, лекин сўзларида самимийлик ва миннатдорчилик туйғулари ошқора сезилиб турарди. Турган гап, ундан бундай сўзларни эшитадиган одамлар жуда оз эди. Шунга қарамай, бу оламда яхши ва ҳимматли кишиларнинг борлиги ҳам катта гап. Шунисига ҳам шукур! Одамлар бир-бирини қўллаб-қувватлаб, муҳтожларга кўмак берар экан, дунёнинг эртаси ёрқин ва гўзал бўлади. Замин шундай яхши ниятли кишилар туфайли азиз ва муқаддас ҳисобланади.

«Борди-ю, машинамни ўғирлашса, ҳамёнимдаги бор пулимни чақасигача қолдирмай, мана шу одамга ҳадя қиламан», – деди Глиш ўзича қасам ичиб. У машинасининг ўғирлаб кетилишини астойдил истаётганди, чунки бор пулини анови

афтодаҳол ногирон тиланчига бериш иштиёқи унинг кайфиятини яхшилади.

– Ўғри, азизим, сенга оқ йўл тилайман. Илтимос, машинални тезроқ ўғирлаб кет! – деди ўғрига омад тилаган Глиш.

Тиланчига яқин масофада тургани учун уни кузата туриб, хаёлида бир савол айланди: «Ногирон бўлиб, азобуқубатда яшагандан ўлгани яхши эмасми?» Лекин бу сўровга жавоб тополмади. «Нега тиланчи ҳаётга шунчалик тирмашиб яшайди? Нима учун соппа-соғ бўлатуриб, ҳаётимнинг гуллаган чоғида мен ўлимни истаб қолдим? Нега анови ногирон, деярли ярим жон одам аччиқ қисматида зорланмай, узок яшашга интилади? Мендек ҳамма нарсаси етарли бўлган, ҳаётини камчиликсиз ўтказаётган одам нега ўзини ўлдириши керак?» Саволлар, саволлар... Афсуски, уларнинг ҳаммаси жавобсиз эди. Глиш ўзини қийнаётган сўровларга жавоб излаб, тиланчига сўзсиз тикилди. Хаёлига андармон бўлиб, машинасини унутган экан, уни элтиб қўйган томонга қаради. Худога шукур, машинаси жойида эмасди. Глиш ўзининг нега бунчалик хурсанд бўлаётганини тушунмасди. Балки нияти амалга ошиб, бор пулини анови ногиронга бериши мумкин бўлганидан қувонаётгандир? Билмади. У ҳамёнидаги бор пулини олиб, тиланчининг олдидаги бош кийимига ташлади. Тангаларнинг тўсатдан жиринглаши тиланчини кўрқитиб юборди. Чунки у бир умр шу касб билан шуғулланаётганига қарамай, бош кийимига бунчалик кўп пул тушганини ҳеч ҳам эслолмайди. Тиланчи бундай ҳимматли, қўли очик ва меҳрибон кишини учратмаганди. У омади келганини ўйлаб, ҳушидан кетишига оз қолганига қарамай, азбаройи кўрққанидан тилини тишлаб жим ўтираверди. Глиш унинг аҳволини сезмай, елкасидан туртиб қўйди:

– Биродар, мановини ол!

Глишнинг «биродари» ҳали ҳам ўзига келолмай, мурда сингари қотиб ўтирарди. Буни кўрган Глиш бироз эгилиб тиланчининг ягона соғ қўлининг кафтини очди-да, қоғоз пулларини ҳам тутқазди. Кейин бир оғиз гапирмай тиланчидан узоклашди. Кўнгли ёришган йигит ўз ишидан қувониб

атрофга жилмайиб қаради: шу пайтга қадар дунёнинг бунчалик гўзаллигини, қуёшнинг ҳароратли ва ёруғ нурларини ҳис қилмаганини англади. Гап нимадалигини тушунмаган тиланчи ҳали ҳам қоғоз пулларни кўлида ушлаб турарди. Глиш анча нарига боргач, миясига келган фикрдан кўрқиб кетди: «Бунча катта пулни кўриб, бирор кимса бу ногирон одамни ўлдириб кетса-чи?» У шошилиб ортига қайтганида, тиланчи ҳали ҳам пулни кўлидан қўймай қимирламай ўтирарди.

– Биродар, пулингни яшир! – деди Глиш унга яқинлашиб. Сўнгра кутиб ўтирмай, қоғоз пулларни тиланчининг қўйнига тикди-да, андак хотиржам бўлиб, ундан узоқлашди. Унинг ҳали ҳам бепарво ўтириши кўнглини ғаш қилди. «Нега у шунча пулни кўриб қувонмади, ахир, кун бўйи шуни деб ўтирибди-ку?» Кечаси яхши ухлолмай, жавобсиз саволлар гирдобидан азобланиб чиқди. Ўзига тинимсиз «нега?» деган саволни бериб, турли ўй-хаёлга ботган Глиш эрталаб яна тиланчининг хузурига келди. Шу кундан бошлаб тиланчидан хабар олиш унинг учун одат тусига кирди. Бир кун уни кўрмаса, соғинадиган бўлди. Қаршилиқ кўрсатганига қарамай, бир гал тиланчини уйига бошлаб келиб, унинг қорнини тўй-ғазди, янги кийим-бош кийдирди, лекин меҳмони Глишнинг меҳрибонлигидан унчалик ҳам хурсанд эмасдай эди. Бир куни эса унинг уйидан қочди-кетди.

Эрталаб тиланчини ўрнида кўрмаган Глиш унинг қайтиб келишига умид боғлаб, кечгача кутиб ўтирди, лекин у қайтмади. Бутун шаҳар бўйлаб излаганига қарамай, Глиш тиланчини ҳеч қаердан тополмади. «Нега шундай тўкин турмушни ташлаб тиланчи яна ўзининг қашшоқ ҳаётига қайтди? – Хаёлга ботди Глиш. – Нега? Нега?»

Меҳмони изсиз йўқолган кундан бошлаб унинг қалби яна бўшаб қолди. Табиатида лоқайдлик ва бепарволик пайдо бўлиб ича бошлади. Маст бўлган пайтлари фоҳишахоналарга қатнайдиغان одат чиқарди. Ўзини ўлдириш ҳақидаги эски хаёллари яна тинчлик бермай қўйди.

– Нега ўлмай юрибман? – сўради бир куни ўзидан. – Бугун албатта, ўлишим керак, дунёсидан тўйиб кетдим.

Бир гал фоҳишахонадан чиқаётиб, негадир тиланчи ўтирган жойга сўнгги марта боргиси келди. Тиланчи одатдагидек жойида қимирламай ўтирарди. Уни кўриб қувонган Глиш ҳамёнидаги ҳамма пулини тангаларигача бўш ётган бош кийими ичига ташлади. Ўтган галгидек бу сафар ҳам тиланчи ўзини йўқотиб қўйса керак, деб ўйлади Глиш. Лекин тангаларнинг жиринглашидан чўчиб тушган ногирон тиланчи ҳеч кутилмаганда ўрнидан шошиб туриб, соғ қўли билан деворни ушлаб қоча бошлади. Бир неча марта қоқилиб кетганига қарамай, тўхтамади.

Тиланчининг ортидан жимгина кузатиб турган Глиш излаётган саволларига жавоб топгандай бўлди: демак, ҳаётнинг у билмаган яширин сири етишмовчиликда экан. Бу асрор хазинасининг калити – инсоннинг аста-секин муваффақиятга эришмоғида. Ура-а!

Глиш шундай хулосага келганида, ҳаёти хасталиги туфайли хавф остида эди. Касалликка чалинган фоҳишалар билан айш-ишратлари сабабли унинг вужудида давосиз хасталик – СПИД ривожлана бошлаганди. У ота-онасининг ночор боқишлари, яқинларининг имо-ишоралари, шифокорларнинг ишончсиз хулосаларини кўриб, ўзининг ахволини тушуниб етди.

Ҳайратланарли томони шундаки, умидсизланган Глишнинг энди кўпроқ яшагиси, ҳаёт лаззатларидан тўйиб-тўйиб тотиб кўргиси келиб қолди. Хаёлидан ногирон тиланчи ўтди, гарчи у нотавон бўлса ҳам, руҳан соғлом ва ҳаётни қаттиқ севувчи бахтли инсон экан. Мана, ҳаётнинг бор аксиомаси.

«Борди-ю, бу оғир хасталикдан шифо топгудай бўлсам, бошқача яшаган бўлардим, – деди у ўзига қатъий. – Шифо топсам? Шифо берадиган жойнинг ўзи борми? Бор бўлса, ўша жойга ўрмалаб бўлса ҳам етиб борардим. Албатта, борардим!» Шундай қасам ичган Глиш ўзини чорлаётган гўшага етиб борди.

Улар тўрт нафар эди. Кейин яна бир нафар одам ҳамроҳ бўлди...

БЕШ НАФАР

Беш нафар киши учрашган табиати гўзал Ранкат водийсининг ҳудуди поёнсиз эди. Унинг бир томони чўққиларини муз қоплаган тоғларга бориб туташса, бошқа томони кўз илғамас кенгликлардан иборат эди... Водийнинг ўнг ва сўл томонларида ўтиб бўлмас ўрмон шовуллаб ётарди. Бу жойлар ёввойи парранда ва дарранда, оппоқ қанотли турналар макони эди. Оққушлар Ранкат осмонини тўлдириб учгани боис, қайси томонга боқсангиз, уларга нигоҳингиз тушарди.

Ўрмонда мевали дов-дарахт бисёр эди. Меванинг ҳамма нави – олма, гилос, нок, ёнғоқ, шафтоли, ўрик, банан, анжир, лимон, анор... мўл-кўл ҳосил берарди. Бу ерга қадам қўйганлар бошқа кўпгина меваларнинг номини ҳатто билишмасди.

Зилол сувли Ланбаг дарёси водийни иккига бўлиб оқиб ўтарди. Бисёрлигидан дарёга сиғмаган балиқлар сув сатҳида сапчиб ўйнарди. Четдан кузатган киши бу ерда балиқ ва турнанинг қай бири кўплигини билолмай ҳайрон бўларди. Балиқ бисёр десанг, турналар водийга сиғмай, ҳатто сув юзига тегиб-тегмай учиб юради, дарёдаги балиқлар эса, кўкда парвоз қилаётган турналар қадар сапчийди. Табиатнинг бу сўлим гўшаси қиёссиз гўзаллиги, мўъжизавий шифобахш ўсимликлари, танга роҳат бағишловчи мусаффо ҳавоси билан ажралиб турарди. Беш нафар киши Ранкат водийсини беҳуда танламаган эди.

Дастлаб у танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

ҚАСАМЁД

Беш нафар киши водийга йиғилгач, қасамёд қилишди:

– О, мўъжизали Замин! Сенинг шарофатинг туфайли оғушингда – ер усти ва остида, осмон ва уммонда яшайпмиз. Ғамхўрлигинг туфайли илдиз ёзиб, ям-яшил япроқ чиқарамиз, гуллаб-яшнаимиз, мева тугамиз. Сенинг ўсимлик ва жониворларинг ҳисобланамиз. Биз кўпчиликмиз, сен ягона-

сан, муқаддас Замин. Афсуски, биз ҳар доим ҳам қадрингга етавермаймиз, танҳо эканлигингни унутиб қўямиз. Бизлар сон-саноксиз, сен коинотда ёлғизсан, она-Замин. Бу ҳақда ўйлаб кўрамизми? Йўқ! Аслида сени ҳеч қачон ёдимиздан чиқармай, асраб-авайлашимиз, ғамхўрлик кўрсатишимиз лозим эди. Худо сақласин, борди-ю, сен ўз меҳварингдан чиқиб кетсанг, гарчи кўп бўлсак-да, кўлимиздан ҳеч нарса келмайди. Шу заҳоти йўқликка маҳкум бўламиз. Коинот тизимида йўқ бўлиб кетмаслигинг учун биз – бағрингда истиқомат қилувчилар яқдил бўлиб, тотувлик ва иттифоқда яшашимиз зарурдир. Йўқса, фалокат бизни четлаб ўтмайди. Бунини яхши англаб, биз – ерликлар тотувлик, тинчлик, гўзал ҳаёт учун бирлашамиз!

– Қасамёд қиламиз! Қасамёд қиламиз! Қасамёд қиламиз!

Бу, замин муқаддаслигини, унинг бебаҳо мўъжизалари ва ҳайратли гўзалликларини ҳис қилган башариятнинг беш вакили қасами эди.

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

ГЎЗАЛ ОЛАМ

Бу гўшада тасвирига қалам ожизлик қиладиган ҳаёт давом этмоқда. Шундоққина дарахт шохидан узилган меваларни истеъмол қилиб, мусаффо ҳаводан нафас олиб, муздек зилол сувлардан ичиб, табиатнинг танга дармон бағишловчи иси-ифоридан баҳра олгач, оғир хасталикка чалинган одамлар шифо топиб, дармонга кира бошлашди. Осойишта кунлар, жаннатдагидай тўкин ҳаёт шу тарзда кеча бошлади.

Каан ичган қасамига содиқ қолиб, борлиққа таъзим қилиб кун кечирди.

– Азизларим! – Борлиқдан нур эмиб, ҳаётини давом эттириш учун озуқа олиб яшаётган Каан дарёга ҳам, довдарахтларга ҳам, жониворларга ҳам шундай мурожаат қила бошлади. – Азиз ва мусаффо табиат – менинг ҳаётим! Шундай экан, соғлигимни сақлаб, умримни узайтиришим учун бутун

мавжудотга бирдек яхши муносабатда бўлишим керак.

Гер нигоҳи тушган тоғ-тош, жонивор ва ўсимликларга «Сиз» деб мурожаат қилиб, кейин гап бошлайди.

– Дарахтлар, мабодо, Сиз бамбукнинг қариндоши эмасми-сиз? – деб сўради бир куни баланд дарахтга боқиб.

Гер ўша пайтда Афрани ўйлаб ўтирарди, лекин қанчалик уринмасин, севгилиси ўзини осган дарахтнинг қандайлигини ҳеч ҳам эслай олмади. У олис ўрмонда қайлиғи билан ўтказган кечани ширин энтикиш билан эслаганда, буларнинг ҳаммаси унга қадимги афсонадай туюларди. Афра билан ўтказган ҳаёти кимдир тўқиган ва яна кимдир томонидан айтилган сеҳрли эртак сингари «Бор экан-да, йўқ экан, қадим замонларда Гер ва Афра исмли бир-бирига кўнгил кўйган ошиқ-маъшуқлар яшаган экан», деган сўзлар билан бошлангувчи эди. Йигит ҳозирга қадар афсона таъсиридан қутулолмади. Унинг дов-дарахтларга бўлган муҳаббати ўшандан қолган бўлса, ажаб эмас.

– Сиз, менинг дарахтларим, марҳамат қилиб айтсангиз, Сиз бамбукка қариндош эмасми-сиз? – У шовқинли ўрмондаги дов-дарахтларни оралаб юриб, саволини қайта-қайта такрорларди. Гер севимли аёлини йўқотиб кўйганига кўника олмасди.

Глиш тиланчи билан ўнгида эмас, балки тушида яна юзма-юз бўлди. Тиланчи ҳар оқшом зўрға қадам босиб унинг ҳузурига келар ва ҳали ҳеч ким эшитмаган кўшиқни хиргойи қиларди. Тонг отиши билан кўлтиқтаёғига суяниб қайтиб кетарди. Эрталаб уйғонган Глиш анчагача ўринда ётиб, ташқарига кулоқ тутарди. Баъзан кўлтиқтаёқнинг тахтага теккан овозини эшитгандай бўлиб, сакраб туриб ташқарига отиларди. Лекин ҳеч кимнинг қораси кўринмасди. Янги тун бошланиши билан тиланчи тагин Глишнинг ҳузурига келарди. Бироқ ҳалигача бир марта бўлса ҳам, у билан юзма-юз учрашиб, чин кўнгилдан суҳбатлаша олмади.

– Ранкат – менинг меҳрибон онам, бебаҳо туморим, чунки мен шу ерда қайта туғилдим. – дерди у.

Глиш ерга ўтирган заҳоти тупроқни силаб-сийпалайди. У бундай одатни аввалроқ қаердadir кўрганди. Қаерда? Уриниб-

уриниб, эслади: бечора тиланчи ер ва деворларни силаб-сий-палаб ҳаёт кечирарди. Демак, силамоқ – ҳурмат белгиси. Ҳурмат эса комилликка эришмоқ аломатидир! Глиш ўзи топган янгиликдан қувониб кетди. Энди у шунча йилдан буён ўзида ҳаётга самимий ҳурмат ҳисси бўлмаганлигини англаб етганди. Бу чинакам мўъжиза! Глиш тоғ ва унинг чўққиларига, тупроқ ва сувга таъзим қилди.

– Мен ўлишни истамайман! Эй менинг тиланчим, нега ўлимдан қочганим сабабини ҳозир яхши биламан. Энди ўлмоқчи эмасман!

Ўзининг илмий ишини унутган Вияннинг бу ҳақда ўйлагиси келмасди. У оламда илмий ишдан ҳам муҳим ва қимматли, қизиқарли нарсалар борлигини тушуниб етди. Бу, ям-яшил табиат билан бирга яшаш эди.

– Табиатга талончилардай муносабат қилиб, унга қарши турмоқ катта гуноҳ саналади. Пайти келиб, табиат бу хато ишларимиз учун биздан даҳшатли тарзда ўч олади. – Виян узоқ ўй суриб шундай хулосага келганди. – Биз – инсон авлоди, энди табиатдан кечирим сўрабгина қолмай, балки ўзимиз йўл қўйган хатоларни ҳам тузатишимиз зарур.

Янги кўчиб келганлар учун Ранкат водийси ғоят гўзал кўринса-да, бу жойлар Оид учун унчалик ҳам ҳайрон қоларли эмасди. Чунки эндигина кўзи очилиб, ҳаётини мақсадини аниқ белгилаб олган, ўзини енгишга аҳд қилган тўрт нафар дўстидан ташқари, Оид болалигидан ҳозирга қадар табиат билан ёнма-ён яшади. Борлиқдаги мавжудотнинг бир-бирига яқин қон-қариндош эканини ҳис қилганига анча бўлди. Онаси борлиққа муҳаббат уйғотиш билан бирга, уни покиза сути билан боқиб ўстирганди. Отаси фойдали маслаҳати, тўғри йўлга ундовчи таълим-тарбияси билан табиатни асраб, унга муҳаббат қўйишдан одамнинг ўзга улуғ иши йўқ эканлигини ўғлига батафсил тушунтирганди. Оид умрининг охиригача табиат учун ҳалол ва виждонан хизмат қилишга аҳд қилиб, ўз сўзининг устидан чиқди.

Ранкат водийсида яшаган бешовлоннинг ҳаёти эртақдагидай кечарди. Улар сайр-саёҳат қилишди, тоза сувларни ичиб,

дарёда чўмилишди, куёшда тобланиб, табиат бағрида осуда яшадилар. Дарёдаги балиқлар уларнинг боши ва елкасига сапчиб, яна сувга шўнғий бошларди. Ҳадиксирамай яшаган турналар ҳар куни одамлар манзилгоҳи ёнига иккитадан тухум қўйиб кетарди. Беш нафар киши тухум еб, кун бўйи тўқ юрарди. Демак, борлиққа яхши муносабатда бўлиб, беҳуда асабийлашмай, кўнгилчанлик билан яшаган одамлар тинч ва тўкин ҳаётга эришади. Улуғ кунга қадар водийда жаннатий ҳаёт давом этди.

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

УЛУҒ КУН

Инсон ҳаёт карвонининг узун-қисқа йўлларида кимларга, нималарга дуч келмайди дейсиз. Лекин оёғи ердан узилмасин, йўқса, тамоман сўниб, хотима топади, йўқликка юз тутади. Агар оёғинг остидан шамол ўтиб турса, бу омадинг юришганидан дарак беради, демак, ҳали ҳаёт йўлида жуда кўп нарсалар учрайди: қайғу ва қувонч, ёмонлик ва яхшиликдан иборат кунлар, хотирангдан ўчмайдиган буюк ва абадиятга тенг лаҳзалар...

Бир куни сурурли умр кечираётган беш нафар одамга Улуғ Кун насиб этди!

– Эртага Улуғ Кун! – деди Виян тонгда, лекин бу гапни айтиб фалокатга йўл очганини сезмай қолди.

– Қандай Улуғ Кун? – ҳайрон бўлди бошқалар.

Улар ҳам бу саволга жавоб кутиб, тузатиб бўлмас разолатга йўл очдилар.

– Нима, билмайсизми? Ахир эртага бизнинг бу водийда бахтли яшаётганимизга роппа-роса бир йил тўлади.

Аввалига бу хушxabарни эшитиб ҳайрон бўлганлар кейин бир-бирига қараб, бор овоз билан қичқиришди:

– Яшасин Улуғ Кун!

Беш нафар киши осмонга тикилди. Кўкда қайноқ нурларини сочиб, куёш чарақлаб турарди. Кўзлар унинг нуридан

қамашди.

– Нишонлаш керак! – деб шовқин солди ҳаммаси.

– Нишонлаймиз! – деди Виян.

У даврани тарк этиб, оқшом маҳали қайтиб келди. Виян куруқ кўл билан қайтмабди: каттагина халтада шиша олиб келибди. Шиша идишлар сувга тўлдирилган эди, лекин у одатдаги ичимлик сувига ўхшамасди. Ўз вақтини кутиб турган шишадаги сув ақлдан оздирадиган ичимлик эди. Ким ақлини йўқотишни истаса, ихтиёрий тарзда телбага айлангунча, ўша сувдан ичиши мумкин эди. Чиндан ҳам кўп ўтмай уни ичганлар бошқаларнинг кўз ўнгида ўзгариб қоларди.

– Нима билан ичамиз? – деб сўради Глиш.

– Сув билан! – деди Виян.

– Жуда яхши! – деди ҳамма бу фикрни маъқуллаб.

Шу куни кеч ётишганига қарамай, эртасига жуда барвақт уйғонишди. Тонг отиши билан узоқ кутилган «Улуғ Кун» бошланди. Лекин айнан шу куни ҳақиқий Қуёшдан маҳрум бўлишлари мумкинлигини улар тасаввур ҳам эта олмасдилар.

– Улуғ Кун муборак бўлсин! – деб ҳаммани қутлади Каан тантанали оҳангда.

– Қайта туғилганимиз учун! – деди Глиш.

– Ҳаётга таъзим қиламиз! – деди ҳаяжонланиб кетган Оид.

– Яшасин Қуёш! – деб ҳайқириб юборди Гер.

– Яшасин Ҳаёт! – дея унга жўр бўлди Виян.

Бундай улуғ сўзлар таъсиридан ҳаяжонланган дўстлар қувончдан яйраб, бир-бирини бағрига босдилар.

– Кетдик! Сувга борамиз! – деди Каан шерикларини чорлаб.

Унинг таклифини қўллаб-қувватлаган дўстлар бир овозда ҳайқаришди:

– Кетди-и-ик!

– Кетди-и-ик!

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

АҚЛДАН ОЗДИРУВЧИ СУВ

Дўстлар ақлдан оздирувчи сув билан тўлдирилган шишаларни кўтариб Ланбаг дарёси соҳилига келишди. Дарё одатдагидай тўлқинланиб, шовқин солиб оқиб ётарди. Тўлиб-тошаётган дарёда беқарор ва шўх балиқлар сапчиб ўйнайди. Қуёш нурида уларнинг тангаси ялтираб, кўзни қамаштиради.

Ўрмонга кириб кетган Гер ва Глиш ёввойи ўсимлик мевасидан териб, ҳаялламай қайтиб келишди. Идиш-товоқларни териб, жомларга ақлдан оздирувчи сувларни қуйишди.

– Улуғ Кун учун ичамиз! – деб ҳайқирди Глиш.

Ох, бу сўзлар! Ахир, ҳамма ҳам қуёш нури остида яшаб, унинг ҳаётбахш ва ёрқин нуридан баҳра олишни истайди. Ана шундай бахтли кунларда одам боласи юрагида орзулар кўз очади. Қуёшни ғоят эъзозловчи беш нафар одам биринчи қадахни унинг шарафига кўтаришди.

– Муқаддас сув учун! – деб навбатдаги қадахни таклиф этди Виян.

Ҳаёт манбаи бўлмиш сув учун ким ҳам ичмайди дейсиз. Сув – ҳаёт хуни. Сувсизликдан инсон ҳалок бўлиб, суяги тупроққа айланади. Шу боис, сувга таъзим бажо келтирганларнинг ҳар бири идишдаги суюқликни томоғига қуя бошлади.

– Мусаффо ҳаво учун! – дея ҳайқирди Гер.

Айтинг, тоза ҳаво учун ким ичмайди? Тоза ҳаво учун ҳам баравар қадах кўтаришди.

– Улуғ биродарлик учун! – деди Каан дўстона оҳангда.

Мана бу чинакам қадах сўзи бўлди! Яна ичишди.

– Бузилмас дўстлик учун! – деди Оид.

Унинг сўзини ҳам ҳеч ким ерда қолдирмади. Дўстлик иплари мустаҳкам боғланганини исботлаш учун яна қадах кўтарилди.

Ҳамманинг кайфияти яхшиланди. Ичимлик таъсири туйфайли бўлса керак, қуёш нурида илиб оқаётган дарё барчани ўз оғушига чорлади. Узоқ кутиб ўтирмай Каан ва Виян сувга шўнғишди. Балиқлар одатдагидай уларнинг елкаси ва

боши устида ўйнай бошлади.

Ёруғ дунёнинг гўзал экани ва мана шу ғаройиб оламда яшамок чинакам бахт эканлигини дўстлар яна бир марта ҳис қилишди.

Шаробхўрлик билан ўтадиган кунлар, тез-тез уюштирилладиган зиёфатлар одатга айланди. Ичимликсиз зерикиб қоладиган, ҳаётлари маънисиздай туюладиган бўлди. Бу ерга нима учун йиғилиб келганлари сабабини ва дастлабки қасамларини унутган бешовлон бора-бора ўзини бошқара олмай, маслақдан чекиндилар. Мана, инсоннинг асл қиёфаси! Улар кун сайин ўзгариб, тубанлашиб бормоқда эдилар.

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

ҚОРА КУН

Шаробхўрлик ҳафта эмас, бир неча ойга чўзилди. Дастурхон атрофидаги ғала-ғовурли зиёфатлар чоғида дўстларнинг ёқимсиз хислатлари ошқор бўла бошлади. Сайру саёҳатдан бошланган «Улуғ Кун» қора кунларга олиб келди.

Ҳар галги ўтиришдан кейин маст-аласт ҳолда Ланбагда чўмилиш одат тусига киргани учун бугун ҳам сувга тушишди. Бу чоғда дарёда балиқ мўл эди.

Белигача сувга кириб турган Каан тўсатдан қичқирди:

– Сув илонлари!

Ланбаг соҳилида турганлар қичқириқ келган томонга ўгирилиб, семизгина балиқни ушлаб турган Каанни кўришди. Унинг юзида шафқатсизлик аломати зоҳир эди.

– Бошини тишлаб олсамми? – деди у кўзларини олайтириб.

– Тишинг қичияптими? – деб ҳазиллашди Гер.

– Ҳа, қичияпти! – Жаҳл билан жавоб қайтарди Каан тишларини ғичирлатиб.

– Ундай бўлса, еб кўргин! – деди Глиш кинояли жилмайиб.

– Ейман ҳам! – Ғазабланган Каан балиқни оғзига яқинлаштирди. – Очкўз шоқолнинг ўзгинаси бу!

Кааннинг бу қилмиши Виян ва Оидни ташвишга солди.

– Сувга ташла! – деб бақириб юборди Оид ғазабини зўрға босиб.

– Сувга кўйиб юбор! – деди хавотирга тушган Виян ҳам.

Белигача сувга ботиб турган Кааннинг ранги ўзгариб, ҳаммага бир-бир қараб чиқди:

– Сен ҳали шошмай тур! Билиб турибман, ҳаммангиз бу маҳлуқнинг ҳимоячисига айланибсиз.

У балиқни сувга ирғитди. Балиқ сузиб кетди. Жойидан жилмаган Каан дарёга қараб ёввойи овозда бақирди:

– Лаънат! Бу сув илонлари туфайли бизга оби ҳаёт етмай қоляпти!

Унинг овозида ваҳшийлик бор эди. Кааннинг табиати бунчалик тез ўзгаргани ҳаммани хавотирга солди.

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

СЕҲРЛИ ГИЁҲ

Каан сувдан чиқиб, шерикларига бир оғиз сўз демай, ўрмон ичкарасига кириб кетди. Унинг ҳатти-ҳаракатларини ҳайрон бўлиб кузатиб турган дўстлари Кааннинг қораси кўздан йўқолиши билан ўзаро гап бошлашди:

– Унга нима бўлди?

– Бетоб бўлиб қолдимикин?

– Юзи негадир жуда тез ўзгариб кетди?

Саволларга ҳеч ким жавоб бермади.

Ўрмонда узоқ қолиб кетмай, тезда ортига қайтган Кааннинг кайфияти яхши эканлиги шундоққина чарақлаб турган кўзларидан сезилиб турарди. Унинг кўлида турли тусдаги ўт-гиёҳлар боғлами бўлиб, Каан ҳар замонда бу ўтларни ҳидлаб кўярди. Сўнгра қандайдир гиёҳ баргини чайнаган ҳолда даврага яқинлашиб, индамай ерга чўкди. Кимдир узатган сувни ичмай, бошини чайқаб кўйди.

– Оғайнилар, мен зўр нарса топдим! – деди у тантанали оҳангда.

Шериклари унинг кўлидан ўтни олиб, навбати билан ҳид-

лаб кўришди. Хушбўй исдан Глиш ва Гернинг кўзлари порлаб, қорачиқлари кенгайди. Виян қимирламай ўтираверди. Ўт иси Оидда ҳеч қандай кайфият уйғотмади, бу ўрмондаги ўт-ўланларнинг одатий ҳидига ўхшарди, холос. Бундай ўсимликлар ҳар қадамда учрарди. Ўзлари учун қизиқ юмуш топган Гер ва Глиш алоҳида эътибор кўрсатиб, Кааннинг ёнидан жой олишди. Виян ва Оид дўстларининг ҳатти-ҳаракатларини эътиборсиз кузатиб ўтиришди.

Кўп ўтмай Каан уларнинг иккисига ҳам ўт улашди.

– Буни нима қиламиз? – деб сўради Оид.

– Шошилма, ҳозир тушунтираман, – Каан шундай деб кулди-да, ўтни кафтига олиб эзғилай бошлади. – Қани, сиз ҳам шундай қилинг.

Унинг маслаҳати билан бошқалар ҳам ўт-ғиёҳларни кафтлари орасига олишди. Ўт унчалик қуриб қолмагани учун дарҳол эзғиланиб кетмай, шилимшиқ ҳолга кира бошлади. Даврадагилар бу юмуш билан анчагача машғул бўлишди.

Осмонни тўлдириб учаётган турналарга аҳён-аҳёнда нигоҳ ташлаб ўтирган Кааннинг бирдан жаҳли чиқиб кетди:

– Эҳ, бу қушларнинг дастидан қачон бизга қуёш нури тушади? Қулоғимиз қачон тинчийди? – Енгил парвоз қилаётган турналарга узоқ тикилиб турди-да, унинг авзойи бузилди. – Отиш керак! Бирортасини ҳам тирик қолдирмаслик керак!

Кааннинг ғалати гапларидан ҳайрон бўлган Оид савол назари билан Виянга қараб кўйди. Дўстининг гапига эътибор бермаган Гер ва Глиш эса ўз юмушлари билан овора бўлиб, ҳафсала билан ўт эзғилашмоқда эди. Виян ҳам, Оид ҳам елка қисиб, ишни давом эттиришди. Узлуксиз ҳаракатдан кейин кафтлари орасидаги ўтдан қандайдир сарғимтир шира ажралиб чиқди.

– Бўлди! – деди Каан. У кафтидаги ўт қолдиғини сидириб ташлади-да, кўлини қуёшга тутди. Бу пайтда турналар қуёш нурини тўсиб, осмонни тўлдириб учиб ўтмоқда эди. Бу Кааннинг нафратини оширди:

– Бу учиб юрувчи шоқоллар дастидан қуёш нурини кўра оламмизми?

Аввалгидай бу гал ҳам ҳеч ким жавоб қайтармади, фақат Виян ва Оид унга ғалати қараб қўйишди. Ниҳоят, ҳамма қўлидаги ўт қолдиғини улоқтириб, Каан сингари ҳовучларини шамолга тутиб, ширани қуритишди. Ҳовучларидаги қотишма аввал яшил, кейин қаҳрабо тусга кира бошлаганини кўриб, Каан хотини эгиз туққан отадай қувонди.

– Мен сизга айтган мўъжиза – мана шу! Чинакам топилдик! – деди Каан ва чўнтагидан қоғоз олиб, тенг тақсим қилиб бўлиб, шерикларига узатди. – Қоғозни буклаб, устига қотишмани кўясиз, вассалом. Бу, катта меҳнат талаб қилмайди.

Каан кутиб ўтирмай ишга киришди. Бошқалар ҳам унга тақлид қилиб, қоғоз ўрами ичига яшил-жигар рангдаги курук кукунни тўкишди. Ҳамма ишини тугатгач, Каан қўлига сарғайган япроқ олиб, нима қилиш кераклигини тушунтирди:

– Энди бу сеҳрли кукунни япроққа ўраймиз.

Кааннинг топшириғи бажарилиб, барчанинг қўлида ўзига хос тамаки пайдо бўлди.

– Кимда олов бор? – Каан тамакини тишлаб, атрофдагиларга бир-бир қараб чиқди.

Ҳеч кимда олов йўқ эди.

– Кетдик, ётоқхонага борамиз, – деди Каан буйруқ оҳангида ва шерикларининг жавобини кутмай ўрнидан турди. Бошқалар ҳам ақлдан оздирувчи сув солинган шишаларни кўтариб унинг ортидан кетишди. Халтадаги шишаларнинг суви ҳали мўл эди.

Ётоқхонада ҳамма ўзининг қўлбола тамакисини чека бошлади. Бироздан кейин Оид иқроп бўлди:

– Бундай бемаза нарсани ҳеч қачон чекмаганман.

Унинг гапи шерикларини ўзи томон қарашга мажбур этди. Каан оғзидан тамакисини олиб, Оидга танбеҳ берди:

– Сен бу мўъжизани ерга урма! Бу шунчаки тамаки эмас, беназир нарса. Қани, яна бир тортиб кўр, кейин ўзинг менга раҳмат дейсан.

Унинг сўзларини бош қимирлатиб маъқуллаган Глиш ва Гер маъноли кулиб қўйишди.

Қўлбола тамакини ичига чуқур-чуқур тортиб, тутунини

паға-паға қилиб чиқараётган Каан бу мўъжизанинг яхши жи-
хатларини мақташга тушди:

– Ох, манови – чинакам бахт!

Глиш ва Гернинг ҳавас билан тамаки чекаётганини кўр-
ган Виян ва Оиднинг ҳам қизиқиши кучайди. «Қани, биз
ҳам кўрайлик-чи», дегандек улар ҳам тамаки тутунини ичга
тортиб кўришди. Дастлаб ҳеч қандай ўзгариш сезилмади.

Уларнинг иккисини ўғринча кузатиб ўтирган Каан кулди:

– Хўш, қандай экан?

Оид елкасини қисди:

– Билмадим.

– Сен тутунни ичингга тортиб кўр. Мана бундай қилиб.
– Каан тамакини тортиб, кейин тутунини оғзидан халқа-халқа
қилиб чиқарди.

Оид унинг айтганидек қилди. Виян ҳам қўлбола тамакига
тутинди. Кааннинг айтганича бор экан, ҳаял ўтмай улар ҳам
тамакининг таъсирини сезишди: кўзларига дунё қандайдир
сирли, ҳузур-ҳаловатли, жозибали ва мусаффо кўринди. Та-
маки ёмон таъсир қилди шекилли, кўп ўтмай Оид ухлаб
қолди. Қанча вақт ўтганини билмайди, кимдир уни туртиб
уйғотди. Бошини зўрға кўтарган Оид ниманидир узатаётган
Виянни кўрди. Астойдил тикилиб қараб, унинг ақлдан оз-
дирувчи сув тутаётганини пайқади.

– Оғайни, афсус, менда газак йўқ, сув эса узоқда қолди.
Газаксиз ичишингга тўғри келади, – деди Виян.

Идишни олган Оид ўйланиб ўтирмай ичиб юборди.
Виян идишни кейин Глишга узатди. Дўсти қатъий қаршилик
кўрсатди:

– Мен газаксиз ича олмайман.

– Унда нима қилишим керак? Мева тугади, сув эса узоқ-
да, – деди ўзини айбдор ҳис қилган Виян.

– Ундай бўлса, мен умуман ичмайман! – Глиш аразлаб
идишни нарига итарди. – Сув ва мева жонимга тегиб кетди!

Виян индамади.

– Сен нима билан ичишни истайсан? – Гапга аралашди Гер.

– Нима, буни билмайсанми? – деди Каан. – Яшириш-

нинг нима ҳожати бор? У турна ёки балиқ гўштини газак қилмоқчи, тушундингми?

– Яшаво-о-р! Кўнглимнинг нозик томонларини биласанда, оғайни. Қани, яқинроқ кел, ажойиб гапинг учун сени ўпиб кўяман, – дея Глиш Каанни ўзига тортиб манглайига лабини тегизди.

– Мумкин эмас! Бундай қилиб бўлмайди! – деб қатъий нозилик билдирди Виян. Оид унинг гапини маъқуллади:

– Улар бизнинг оға-инимиз!

– Тўғри, – деб рози бўлди Глиш, – менимча, шундоқ тарихий Улуғ кунда уч-тўрт қариндош ёки оға-инини қурбон қилсак зарар қилмайди. Эҳтимол, уларнинг ўзи шундай бўлишини исташаётгандир. Йўқса, оға-инилик ҳақида қандай гап бўлиши мумкин? Эслаб кўринг, бўлиб ўтган урушларда юзлаб кишиларнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун кўнгиллилар ўлимга тик боришган.

– Тўғри-и-и! – деди Каан. – Қўлида қуроли йўқлигини ҳисобга олмасак, ҳозирги асрнинг рақ, СПИД, оқсон касалликлари ҳам ўша урушлардан қолишмайди. Бу хасталиклар ҳар қандай урушдан юз марта даҳшатли. Жиддий ўйлаб кўринг, ахир, биз иккинчи марта туғилдик.

– Тўғри!

– Тўғри! – деб уни кўллаб-қувватлади Гер.

– Нотўғри! – дея қичқирди Виян.

– Бунга йўл кўйиб бўлмайди! – деб ҳайқирди Оид.

Дўстларнинг фикри иккига бўлинди. Оид ва Вияндан фарқли ўлароқ, бу муаммони қандай ҳал қилишни бошқалар яхши билишарди. Чунки улар кўчиб келган томонларда ҳар қандай масала, ҳатто, одамлар тақдири ҳам овоз бериш йўли билан ҳал этиларди. Бу ердагилар ҳам шу усулни тўғри деб топишди. Овозга кўйишди.

– Улуғ Кун шарафига турна ва балиқларни қурбонлик қилиш керак, деганлар кўлини кўтарсин, – деди Каан ва ўзи биринчи бўлиб кўл кўтарди. Гер ва Глиш уни қувватлади.

– Қаршилар борми?

Виян ва Оид қарши овоз беришди.

– Демак, таклиф кўпчилик овоз билан қабул қилинди! – деб натижани эълон қилди Каан жилмайиб.

Бундай қарордан норози бўлган Виян ва Оид юзларини ўгиришди. Виян бу ташаббусни бошлаб, тузатиб бўлмас хатога йўл қўйганини англаб бармоғини тишлади.

– Дўстлар, хафа бўлманг, – деб уларнинг кўнглини кўтарди Глиш, – биз фақат биттадан қурбонлик қиламиз, холос.

Виян ва Оид бўлажак фожиадан хавотирланиб жим қолишди. Иккисининг норозилигига қарамай, Глиш милтиқ билан чиқиб кетди. Каан балиқ овлаш учун тўр ва қармоқни олиб унинг ортидан эргашди.

– Сен олов ёқиб тур, – деди Глиш кетаётиб Герга.

Дарҳол ўт ёқилди. Ишнинг бундай тус олишидан ранжиган Виян ва Оид яна бир шишани ичиб тугатишди. Отилган турна ва тутилган балиқни кўрмоқдан кўра, маст бўлиб, ихтиёрий тарзда ақдан озмоқни афзал билишди. Чиндан ҳам кетма-кет ичиб, иккиси ҳам эс-хушидан айрилди: тиллари тутилиб, фикрлари чалкашиб кетди уларнинг.

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

ДУНЁНИНГ ТУГАШИ

Глиш бешта турна отиб, Каан эса беш дона балиқ тутиб овдан қайтишди. Гер гўшт қовура бошлади. Шишалардан ақлни оздирадиган сув қадахларга қуйилгач, иштиёқ билан шароб- хўрлик бошланди.

– Ёруғлик учун ичамиз! – деди Глиш. Бу арзийдиган қадах сўзи эди, чунки ҳамма куёш нурига зор. Ким ёруғликни истамайди? Ҳамма ичди.

– Биз учун ўзини қурбон қилган балиқ учун ичамиз! – Виян зўрға ғулдиради. Балиқ учун ким ичмайди? Баравар қадах кўтаришди.

– Биз учун ўзини қурбон қилган турна учун ичамиз! – деди овози хириллаб Оид. Бу сўз ҳам барчага маъкул тушди. Шишалар бўшатилади. Ланбаг дарёсига улоқтирилган

бўш идишларни оқим оқизиб кетди. Қуритилган тамаки ҳаммани ўлар ҳолатга етказганига қарамай, тинимсиз чекилди. Кўксида ғалати, айна пайтда, кучли ғалаён жўш урган водий аҳли эс-ҳушидан айрилди.

– Рози бўлсангиз, яна биттадан оға-инимизни еймиз! – деди Глиш кўзлари яшнаб.

– Ажойиб фикр! – деб маъқуллади Гер.

– Биттадан есак оға-иниларимиз озайиб қолмайди! – деди Каан.

– Тўғри! – деди Виян.

– Тўғри! – деб рози бўлди Оид ҳам.

Шундай қилиб, тагин таом еб, яна ичишди. Кейин яна... шу тахлит дунёнинг тугаши бошланди... оғайниларнинг ҳар бири кўлида куроли билан турналарни мўлжалга олди: тарс, тарс! Турналар дув этиб ерга тўкилди. Тарс, тарс! Турналар қулаб тушди. Тарс, тарс! Турналар ўлди. Атрофда оппоқ қанотларини ёзган қушларнинг жасади қалашиб ётарди, яра-ланганлари эса, қанотларини ерга уриб жон талашмоқда эди. Сувга қулаб тушганларни дарё оқизиб кетди. Отишмадан қулоқлар қоматга келиб, кўрқувга тушган водий бор гўзаллигини йўқотди. Тирик қолган турналар яқингача осойишта бўлган, энди лаънатланган манзилни тезроқ тарк этиш умидида учиб кета бошлади. Ўқлар тугагачгина, отишма тинди. Теварак-атрофни ўлик турналарнинг жасадлари эгаллади. Она турна ҳам, ота турна ҳам, бола турна ҳам ҳалок бўлди. Ақлдан озган беш нафар одам нари-бери югуриб, уларни оёқлари билан эзғилаб ташлашди. Турналарни нобуд қилишга эҳтиёж бормиди? Нега қушларни ҳеч бир мақсадсиз ҳаётдан маҳрум этишди? Бу саволга жавоб бериш учун ҳеч кимнинг вақти ҳам, ҳафсаласи ҳам йўқ эди.

– Энди балиқларга ҳужум қиламиз! – деб таклиф киритди Глиш ғайритабийй овозда.

Қизиқарли туюлган бундай гап ҳаммани сергаклантирди. Маст-аласт кишиларнинг кўнгли ёришди.

– Ура-а-а! – Вияннинг апил-тапил дарёга тушганини кўрган бошқалар ҳам бирин-кетин сувга шўнғишди. Яна даҳшатли

фожиа бошланди: бири тўр, бошқаси кўли билан балиқларни тутиб, қирғоқдаги қумликка ота бошлади. Ланбаг дарёсида балиқ бисёр эди, беш савдойи уларни тўзгитиб юборди. Соҳилга ташланган балиқлар аввал ирғиб, кейин питирлаб, қум устида нафас ололмай қоларди. Ниҳоят, ҳориган бешовлон нафас ростлаш учун қирғоққа чиқди. Атайлаб қилгандай, Ланбагда балиқлар озайиш ўрнига кўпайиб бормоқда эди. Бу одамларни баттар ғазаблантирди.

– Бўлди, чарчадим! – деди Гер сувдан чиқиб соҳилда чўзилиб ётар экан.

Юзини артаётган Оид ҳам унинг ёнига чўзилди. Ҳали сувдан чиқмаган уч нафар киши уларнинг иккисига ғалати қараб қўйишди. Каан нимадир демоқчи бўлганди, Глиш уни тўхтатди:

– Топдим!

У бошқа сўз демай, соҳилга чиқди-да, сўкмоқ орқали тоғ томонга жўнади. Нарироқ бориб ортига ўгирилиб, кўлини силкиди, лекин уни ҳеч ким кузатмаётганди. Глиш муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Қирғоқдагилар уни узоқ кутишмади, Глишнинг қораси кўринди. У терлаб-пишиб, қандайдир ёғоч яшиқни судраб келмоқда эди.

– Мана! – деди у яшиқни ерга қўяркан, оғир-оғир нафас олиб.

– Бу нима? – деб сўради Виян.

Глиш гердайиб жавоб қайтарди:

– Динамит! Анови томонда тиқилиб ётибди.

Глишнинг жавобидан қувонган Каан кафтини бир-бирига ишқаб қўйди.

– Бу бошқа гап! Чинакам иш энди бошланади. Қани, кетдик, яна олиб келамиз. Ҳужум бошланиб, портлаш авжига чиққанида тугаб қолса, кайфият бузилади. Кетдик, ҳаммамиз омборхонага борамиз.

Каан саф бошида, бошқалар унинг ортидан эргашди. Улар яна бешта ёғоч яшиқни судраб келишди. Кейин... Кейин... Кейин... янги ва даҳшатли куч билан балиқ овлаш бошланди. Қиёмат қойим кўпди. Тинмасдан динамит портлатилгани

туфайли дарё суви юқорига отилиб, майда томчиларга айланиб ерга ёмғирдай ёға бошлади, балиқлар ҳам кўкка ирғиди... ва шунда сув тирик жонзот сингари товуш чиқазди. Улар бу овозни эшита олмадилар.

Динамитнинг даҳшатли портлашлари оқибатида дарё ўзанидан тошиб, қирғоқда жонсиз балиқларнинг уюми пайдо бўлди.

– Кучли силкинишдан сув озаймоқда! – деб дафъатан кичқириб юборди Оид.

Ҳамма бир лаҳза тўхтади. Ё Аллоҳ, чиндан ҳам дарё суви тенг ярмига озайиб кетганди. Бирорта балиқ қолмабди. Гўёки дарёда ҳеч қачон балиқ бўлмагандай...

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

СУВНИНГ КЎПАЙИШИ

Оғайниларнинг кўзлари ярқ этиб очилгандай бўлиб, ўз қилмишларидан хавотирга тушгандай эдилар. Каан ғалати овозда бақириб, яна бир ваҳшийликни бошламаганида, бу қилмишга чек қўйилган бўларди.

– Эй биродарлар! – дея дўстларига мурожаат қилди Каан кувноқ кайфиятда. – Энди озайган сувни кўпайтирамиз.

Унинг таклифи моҳиятини англамай, ҳайрон бўлиб қараган тўрт нафар жўраси қаршисида Каан иштонини тушириб... сувга сийиб юборди.

– Сувни кўпайтирамиз! – Глиш ҳам иштонини тушириб сувга пешоб қилди.

Гер ўйлаб ўтирмай дўстларининг қилиғини такрорлади. Виян ва Оид ўз кўзларига ишонмай, эс-хушини йўқотар даражага тушишди. Шерикларининг қилиғи Оидга ёмон таъсир қилди, чунки у ҳеч қачон бундай ахлоқона томошани кўрмаганди. Бу сингари номаъқулчилик ҳеч қачон кечирилмаслигини яхши тушунган Оид минг бир таассуф билан Ланбаг дарёсига тикилди. Назарида дарё бутун инсон авлодини лаънатлаб оқаётгандай эди. Ногоҳ сув юзасида онасининг

маъюс чехраси намоён бўлди. Оид кўзларига ишонмай, бо-
шини сарак-сарак қилиб, яна дарёга синчковлик билан на-
зар ташлади. Бу гал дарё ўзани бўйлаб осойишта оқиб ётар-
ди. Оид талмовсираб турганида, сув сатҳида яна онасининг
қиёфаси кўринди. Онаси бу гал қаттиқ йиғлаётганди. Унинг
ҳам ўпкаси тўлди. Кўзларига ёш қалқиб, ҳеч нимани кўрмай
қолган Оид ўзини бошқара олмай, Кааннинг тумшуғига мушт
туширди. Шимини кийиб улгурмаган Каан ўзи пешоб қила-
ётган сувга ағдарилиб тушди. Дарё оқими уни оқизиб кета
бошлади, фақат кўп уринишлардан сўнг зўрға соҳилга чиқди.
Вияннинг муштидан Глиш ҳам ерга қулади. Кейин Оид ва
Виян Герни савалай бошлашди. Каан ва Глиш тўсатдан бош-
ланган муштлашувдан гангиб қолган Гернинг ҳимоясига
ошиқдилар. Тўс-тўполон чинакамига қонли тўкнашувга ай-
ланиб кетди. Кўрқинчли ва шафқатсиз! Ёқалашаётганлар
қадрдон дўст ва оға-ини эканликларини унутишди. Ҳеч қим
чекинишни истамасди.

Борлиққа оқшом чўка бошлади. Беш нафар ақлидан озган
одам соҳилда муштлашиб, қоронғи тушганини ҳам сезмади.
Энди ким кимни савалаётганини билиб бўлмасди. Бу савдой-
иларнинг қилмишига водий, дарё, умуман, бутун борлиқ
қулаётганди. Фақат ўлик балиқлар, отилган турналар бундан
мустанно эди. Тирик қолган жониворлар дарё тубида, занго-
ри осмонда, юксак чўққиларда эди.

Ярим тунга бориб муштлашув тўхтади. Ётоқхонани зўрға
топиб келган одамлар дуч келган жойда ётиб ухлаб қолишди.
Оид тун бўйи кўз юммади, Виян ҳам дарҳол ухлай олмади.

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш
нафар одам бир жойга йиғилганида...

СУВНИНГ ЧЕКИНИШИ

Уфқ ёришганда Оид танҳо ўзи соҳилни кезиб юрар-
ди. Ланбаг дарёсининг шовқин-сурони деярли эшитилмасди.
Унга кулоқ тутиб турган Оиднинг кўнгли қандайдир нохуш-
ликни сезди. Дастлаб бу қандай ҳис-туйғу эканини англай

олмади, билгач, юрагидаги хавотирлик ўрнини кўрқув ҳисси эгаллади. Нимадир етишмаётганини сезган Оид ўйлаб кўрса, турналарни соғинаётган экан. Кеча осмонни тўлдириб учган турналарнинг бирортаси бугун кўринмас, қирғоқда эса уларнинг ўлиги уюм-уюм бўлиб ётарди. Афтидан, оқ қанотли қушлар жонсизларини қолдириб, бошқа ёқларга учиб кетишганди. Оид қушлар қайтиб келар, деган умидда узок кутди, лекин бундай бўлмади.

Хавотирга тушган Оид дарё ёқасига келиб, сувга синчиклаб тикилди. Ё Аллоҳ, сувда бирорта балиқ сапчиб ўйнамасди. Соҳилда балиқларнинг қуриб қолган қилтаноғи қалашиб ётарди.

– Балиқлар ҳам қочиб кетиши мумкинми? – ўзининг овозидан сесканиб кетди. Атрофга тинчсизланиб кўз югуртирган Оиднинг овози сув юзасида акс-садо берди:

– Балиқлар ҳам қочиб кетиши мумкинми?

Сувдан садо чиқди:

– Ҳа, қочиб кетишди, сузиб кетди балиқлар!

Оид тасодифан сув ичаётган калтакесакни кўриб қолди. Ахир, бу жуда ғалати-ку: «Ё худойим, калтакесаклар ҳам сув ичадимми?» У шошилиб ортига қайтди. Қулоғи остида бояги савол акс-садо берди: «Балиқлар ҳам қочиб кетиши мумкинми?»

Қулоқларини кафти билан беркитиб олган Оид аввалига тез-тез юриб, сўнгра югуриб кетди. У ётоқхона остонасидан кириши билан бор овозда:

– Қочиб кетишди! – деди.

Каллайи саҳардан бош оғриғи қилиб ўтирган уч нафар одам Оидга эҳтиёткорона назар ташлаб, ҳеч нимани тушунишмади. Биринчи бўлиб Глиш сўради:

– Нималар деяпсан? Ким қочиб кетди?

– Турналар ва балиқлар! – деб қичқирди Оид.

Глиш кулиб юборди. Аввалига талмовсираб турган икки шериги ҳам воқеани тушуниб, кулгига қўшилди. Атрофни акс-садо тутиб кетди: «Ва-ҳа-ҳа!»

Фақат маъюсланган Оид кулолмади.

– Қўйсанг-чи, Оид, аввал бош оғриғи қилиб олишинг

керакка ўхшайди, – деди Каан масхара қилиб.

– Қара, бошинг оғриётгани учун ғалати фикрларни ўйла-
япсан. – Гап кўшди Глиш.

– Ўтир, қани, ич! Бошинг енгиллашади, – деб ёнидан жой
кўрсатди Гер жилмайиб.

Оид ўрнидан кўзғалмади.

– Менга ишонмаяпсизми? Ишонмаяпсизми? Унда бориб
ўзингиз кўринг. Рост гапиряпман, улар кетиб қолишди.

– Бўлди, бўлди, ишондик. Сен аввал ўтириб, ичиб ол, –
деди Глиш кулгисини тўхтатолмай.

– Кетиб қолган бўлса, қайга ҳам боришади. Қайтишади!
– деди захарханда қилиб Каан.

Оид эса якравлик билан ҳалиги гапини такрорлади:

– Нима, менга ишонмаяпсизми? Унда ўзингиз бориб кў-
ринг!

– Майли, ишондик, ишондик! – Энди уччови бир овозда
такрорлашди, лекин табассумларини яширишмади.

Оид хафа бўлиб уларга ғамгин назар ташлади.

Тўсатдан Гер сўраб қолди:

– Виян ҳам негадир кечикяпти?

– У ҳам Оидга ўхшаб йўқолган ёки қочиб кетган турна
ва балиқларни излаб юргандир-да, – деди Глиш мийиғида ку-
либ.

Шу пайт ётоқхона эшиги зарб билан очилиб, остонада юзи
оқариб кетган Виян кўринди:

– Оғайнилар, оғайнилар, сув қочиб кетибди!

– Мана сенга! Яшавор! – деди ётоқнинг тўрида ёнбошлаб
ётган Каан бироз кўзғалиб, умумий кулгига шерик бўлди.

Виян шерикларига бир-бир тикилиб, ҳалиги гапларини
такрорлади:

– Нима? Ишонмаяпсизми? Боринг, ўзингиз кўринг! Сув
йўқ! Сув қочиб кетибди!

Оиддан бошқа ҳамма уни масхара қилди. Улар буни аҳ-
моқона ҳазил, деб ўйлашарди.

Сабри чидамаган Оид ётоқдан ташқарига югурди. Ор-
тидан Виян ҳам чиқди. Бир-биридан ўзиб югуриб Ланбаг

дарёси қирғоғига келган дўстлар кўрқинчли томоша гувоҳи бўлишди: сув аста-секин ер қаърига сингиб кетмоқда эди. Бу ҳолдан қаттиқ кўрқиб, ранги оқарган Оиднинг бир нима дейишга ҳоли қолмади. Дарё овози, сув шовқини пасайиб бормоқда эди. Оиднинг қулоғига Вияннинг ташвишли сўзлари эшитилди.

– Қочиб кетма! Азизим, дарё, кетиб қолма, кетиб қолма! Ёлвораман, биздан қочма!

Сув одамнинг ёлворишини эшитармиди? Бу орада дарё шовқини пасайиб, бир оздан кейин бутунлай тинди. Атрофни сокинлик эгаллади, дарё шовқини жимликни бузиб турган экан.

– Ё Аллоҳ! Ўзинг асра! – Бу овозни эшитиб ўгирилган Оид ортида турган дўстларини кўрди. Қўрқувдан ранги ўчиб кетган оғайниларининг юзи... алҳазар, лаблари, бурунлари хунук бўлиб, қийшайиб, кўзлари косасидан чиқиб кетгудай ҳолда эди. Мана, улар қандай кўрқишибди! Ҳаммасининг юраги кўкрак қафасини синдиргудай тез ва қаттиқ ура бошладди.

– Ер сувни ютиб юборяпти! – Бор овози билан қичқирди Каан юзини буриштириб.

– Энди бизни ҳам ютиб юборади! – дея довдираган Гернинг кўзлари икки томонга боқарди.

Уларнинг ваҳимали овози бора-бора баландроқ, кейин янада баландроқ янграб, бора-бора бутун дунёни қоплади: «Ютиб юборади!.. Ютиб юборади!.. Ютиб юборади!..»

Оид ўрnidан ирғиб туриб, Ланбаг дарёси соҳилига етиб келганида, ҳалигина ҳўл бўлган қумлоқ аста-секин қуриб бормоқда эди. У қумга қулоғини босиб, ётган ҳолида ниманидир эшитмоқчи бўлди. Ер остидан дарёнинг таниш овози эшитилди: «шов-шув, шов-шув».

– Дарё! Дарё оқяпти! Дарё оқяпти!

Нима қилишини билмай руҳи тушиб кетган тўрт нафар ҳамроҳи ҳали ҳам бир жойда қотиб турарди. Виян Оиднинг ёнига югуриб бормоқчи эди, лекин оғзи қийшайиб қолган Глиш қичқириб юборди:

– Тамом бўлдик! Қочинглар! Ҳозир дарё юзага отилиб чиқиб, кучли тўлқинлари билан бизни оқизиб кетади! Қочинглар, тўфон бошланади! Дунёни сув босади! Қочинглар!

Инсоннинг жони ширин бўлади. Агар ҳаётингга хавф туғиладиган бўлса, жонинг кўзингга яна ҳам ширинроқ кўринади. Ҳозир ҳам ҳаётнинг нақадар ширин ва лаззатли экани сезилди. Ким ўз ҳаётини қадрласа, иложини топиб жонини кутқаришга уринди. Улар ўз буюмларини олишга улгуришмади. Бунинг учун вақт оз эди. Ҳамма шошганича қаергадир қочиб борарди. Виян виждон азобидан қийналиб, аввалига жойидан қўзғалмади, лекин кейин у ҳам бошқаларнинг ортидан эргашди. Аввалига секин, кейин қадамини тезлатиб, охир-оқибат астойдил югура бошлади.

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

БУВИ

Ташвишлари етарли дунёда у яна аввалгидай танҳо қолди. «Сени ташлаб кетишди, – кўнглидан ўтказди Оид. – Сени ташлаб кетишди-и-и!»

«И-и-и-и!» – Бу овоз момақалдироқ сингари янграб борлиқни кучди.

Оиднинг қулоғи остида дарёнинг садоси эшитилди-ю, кейин тинди. Сувнинг жонбахш таронаси қалдирғоч каби парвоз қилиб, тобора узоқлашиб, ниҳоят, уфққа сингиб кетди. Йигит овоз қайтиб қолар, деган умидда жойидан қимирламай жимгина кутди. Қалдирғочдан хабар бўлмагач, Оид умидини узиб тупроққа тиззалаб чўкди-да, ерга қулоғини босди. Ҳайҳот, энди ер остидан ҳам сувнинг шовқини эшитилмасди. Оид мутлақо танҳо қолганини тушунди.

Сершовқин ва ғала-ғовурли дунёда сирли ва мудҳиш осойишталик ҳукмрон эди. Лекин қаттол сукунат Оидни бўға бошлади, у ҳолсизланиб, ерга чўзилди. Ногаҳон қулоғига сирли овоз эшитилди. «Фиг-фиг» деган ғалати товуш, ростини айтганда, йигитни аввалига чўчитиб юборди. Сўнгра Оид

ўзини қўлга олди-да, вазиятни таҳлил қилиб кўриб, сирли товуш ўз бурнидан чиқаётганини сезиб қолди. Энди бу поёнсизликда ғариб ва нотавон ҳолда танҳо қолганини тушунди. Тушунди-ю, бошидан ҳуши учиб, кўз олдини қоронғилик қоплади.

Нима бўлса ҳам умид инсоннинг доимо ёниб турувчи чироғи ҳисобланади. Сувнинг ҳаётбахш куй-қўшиғини соғинган Оид тагин бир марта ерни кучиб қулоғини тутди, лекин заминнинг юраги тўхтаб қолгандай эди. Лекин кўп ўтмай шовқинга ташна қулоғи ажойиб садони илғаб қолди: уни бир замонлар эшитган эди. Нега ёдидан чиқиб кетган бу овоз қайта эшитилмоқда? Бу овоз ғоят сеҳрли ва дилкаш эди. Аслида ўша овозни эшитдими? Шундай бўлса, кимдан эшитди, ахир?!

Оид нечоғлик уринмасин, дилга ором бағишловчи сўзларни қай маҳал эшитганини билмай бошини кўтарди, ё Аллоҳ, қаршисида оппоқ кўйлакли, кумуш сочли, нуроний юзли, муқаддас юлдуз сингари чиройли... онахон ўтирарди. Аёл Оидга таниш бўлган майин овозда алла айтаётган эди:

*Улуғ тоғдан ошиб, бири-бирига
Йўл бермайин келар Одам авлоди.
Мангу ўтиб бўлмас йироқ жойлардан
Одим ташлаб келар Одам авлоди.
Абад орзусида адам томонга
Шошиб-шошиб келар Одам авлоди.*

Онахон Оидга умуман эътибор бермай, осойишта ўтирганча замзама қилмоқда эди. Энди йигит унга астойдил синчиклаб қаради. Ё Аллоҳ... қаршисида аллақачонлар йўқотиб кўйган улуғ бувиси ўтирарди! Қаттиқ кўрқиб кетганидан Оиднинг юраги қинидан чиққудай бўлди.

– С-сиз қаердан келдингиз? – деб тутилиб сўради Оид.

Фақат ўшандагина бувиси «Э-ҳа, сен ҳам шу ердами-сан?» дегандай Оидга ўгирилиб қаради. Унинг сўровига жавоб бермай, қор каби оппоқ бармоқлари билан набирасининг сочини силади.

– Оҳ, нуридийдам, сен ҳам қариб қолибсан, соч-соқолинг оқариб кетибди.

Ажабо, Оид нималарни эшитяпти? Ахир, у ҳозиргина ёш йигит эди-ку? Кампирнинг кўзига нега бундай кўришиб қолибди? Наҳот, чиндан ҳам шундай бўлса?

Оид қаттиқ кўрққани боис, бўғзидан ихтиёрсиз равишда аламли фарёд отилди:

– Нималар деяпсиз, бувижон! Қандай қилиб кексайиб қолибман? Ё Аллоҳ! Сиз рост гапиряпсизми?!

Оид бувисининг гапига ишонқирамай, қайта-қайта юзини ушлаб кўрди. Кўрққанидан кўзлари қинидан чиққудай бўлиб, чўкка тушган кўйи ўтириб қолди. Онахон унинг юзига астойдил тикилиб сўради:

– Буни қара-я, сен ҳали катта бувингга ишонмайсанми? – бироз сукут сақлаб турди-да, кейин гапини давом эттирди. – Эсим курсин, хаёлимдан кўтарилибди, сизлар аллақачон бир-бирингизга нисбатан ишончни йўқотган эдингиз. Оғзаки қасамнинг қадрига етмай, ёзма баёнот ҳам ёзгандингиз, ахир. Буни қандай қилиб ёдимдан чиқазибман? Агар гапларимга ишонмасанг, мана, ўзинг кўр! Яхшилаб қара, энди ўзинг ишонарсан!

Онахон тошойнани унинг кўлига тутқазди. Кичик тошойна ҳам кампир сингари жуда эски эди. Оид хавотир ичида эҳтиёткорлик билан ойнани кўлига олиб, унга аста назар ташлади ва шу заҳоти бадани жимирлаб кетди: ойнадан соч-соқоли оппоқ мўйсафид қараб турарди.

– Бу... Ким бу? – деб шошилиб сўради Оид онахондан.

– Худди ўзингсан, кўзичоғим, – жавоб берди у.

Оид яна кўзгуга тикилди. Ундан боқиб турган мўйсафид ўзи эканига иқроп бўлиб, аччиқ ҳақиқатни тан олиб, зор-зор йиғлади: нима учун йиғлаётганини ҳис қиларди-ю, лекин ўзининг ғамгинлиги сабабини ақли ила тушуниб етмасди. Мана шу фожиали лаҳзада бувисининг тасалли берувчи сўзларини эшитгиси келди. Лекин атайлаб қилгандай, бувиси ҳеч нима демади, таскин берувчи сўз айтмади. Бувисининг азалдан болаларнинг йиғисига эътибор бермай,

жим бўлишларини қатъий талаб қилиши Оиднинг ёдига тушди. Шундан сўнг ҳар қандай боланинг кўз ёши ўз-ўзидан тинарди. Бувиси йиғлаётган болага тасалли бериб овутиш ўрнига, уларнинг онасига танбеҳ берарди: «Худо дегин, боланг йиғласин! Нодон бўлма, йиғи болага юздан тўқсон тўққизида фойда беради. Гўдак йиғлаб-сиқтаб улғайса, бақувват ва соғлом бўлади. Нозик бўлмайди, нозу фироғдан холи, аразни билмайдиган бўлиб ўсади». Бувиси ўзиники-ю бегоналар деб ажратиб ўтирмай, барчага бирдек қаттиқ-қаттиқ гапирарди. Буни қаранг, рихлат қилганидан кейин ҳам шу одатини ташламабди. Сут билан кирган жон билан чиқади, деган ҳикматли гап беҳуда айтилмаган экан. Мана, бувиси ҳаётли-гида қандай бўлса, кўз юмганидан кейин ҳам шундай қолибди.

Онахон Ранкат водийсини узоқ кузатиб, ғуссага ботди:

– Ланбаг дарёси умр бўйи қирғоғидан тошиб, мавжланиб оқарди. Ҳаётбахш дарё эди! Шўрлик куриб қолибди. Мана, дунё ғаройиботи! Демак, одам боласигина эмас, балки дарёлар ҳам вафот этар экан.

Оиднинг бошига тоғ қулагандай бўлди. Бувисининг оёғи остига бош қўйиб, гуноҳига иқроп бўлиб, «Бувижон, биз дарёга жабр қилдик. Уни хафа қилдик, уни ҳалок қилдик», дегиси келди. Лекин куч тополмади, кўрқди, чунки Ланбагнинг йўқ бўлиб кетишида ўзининг ҳам ҳиссаси борлигини Оид яхши биларди. Шу боис, гуноҳ юки уни қаттиқроқ эзиб, дилига оғриқ бермоқда эди.

Онахон Ланбаг дарёсидан нишона излаётгандай, Аллоҳнинг беқиёс неъматини ёдлаб, қўшиғини давом эттирди:

*Тошқин дарё, равон сувларни кечиб,
Тошиб-тошиб келар Одам авлоди.
Одам юрмас дара, чўққидан ўтиб,
Кўчиб-кўчиб келар Одам авлоди.
Ўзи учун дараю дарёларни
Маҳв этиб келар Одам авлоди.*

Болалик чоғларида бувиси уйқудан аввал Оидни иссиқ бағрига босиб, қулоғи остида ширали ва ёқимли овозда алла айтарди. Ўша замонларда баланд чўққилар куршовида, хушбўй ўт-ўланлар орасидаги чўпонлар ўтови ўртасидаги ўчоқда часир-чусир қилиб учқун сочиб ёнаётган арча шохларига ҳайрат ва мароқ билан тикилиб, онасининг алласини тинглагани Оиднинг ёдига тушди. Ўшанда бу лаҳзаларнинг ҳеч қачон ниҳоя топмаслигини орзу қилиб, қайта-қайта алла эшитгиси келарди. Қўшиқдан лаззат туйиб, қандай қилиб ухлаб қолганини билмасди. Ҳатто уйқусида ҳам алла садо берарди. Қандай яхши, орадан шунча йил ўтиб яна бу руҳпарвар кўшиқни эшитди. Фақат овозни эмас, азиз бувисини ҳам топганига шукур қилди. Бундан Оид масрур бўлиши лозим эди, лекин на ботини, на зоҳирида заррача қувонч кўринмасди. Нега бундай? Бир умр йўқотганини топди-ку, ахир? Нега суюнмаяпти? Йўқ, у хурсанд бўлолмайди, бўлолмайди! Дилида бир пайтлар ширин ҳислар жўш урарди, лекин бу туйғулар энди йўқ... Гўдаклигида бор эди, энди йўқ, йўқ!

– Кўзичоғим, нега ерга чалпак бўлиб ётибсан? – деди кўшиғини тўхтатиб бувиси.

Оид ўзига келиб, биринчи марта кекса аёлнинг руҳсорига тикилиб қаради. Ажабо, бувисининг пешонасидаги ажинлар чизик-чизик эмас, балки ўргимчак тўрига ўхшаб кетарди.

– Ерни тинглаётган эдим, – деди Оид бувисининг тўр боғлаган манглайдан кўз узмай. Умрида бундай манглайни кўрмагани учун ҳайрон бўлиб, унинг сир-асрорини билгиси келди. Эҳтимол, ўша ерда, бугунга қадар бувиси маскан тутган у дунёда, манглай хати шундай тўрга ўхшаса? Балки чизикли битиклар бугунги кун нишонаси-ю, тўрмонанд хатлар нариги дунё белгисидир? Наҳот, нариги дунёда ҳам яхши кунлар оз бўлса?

– Нимани эшитаётган эдинг? – дея сўради бувиси.

– Дарё овозини, – деди Оид, лекин у ҳали ҳам тўрга ўхшаган ажинларни ўйларди.

– Хўш, эшитдингми, ахир?

– Йўқ. Эшита олмадим. Ўша кундан бошлаб дарё садоси... эшитилмай қолди.

«Қанчалик аблахман, – дея ногоҳ кўнглидан ўтказди Оид. – Бувим ўша кунги ҳодисани билмайди-ку!»

Бувиси учун эмас, ўзи учун айтаётгандай шивирлади:

– Дарё биздан ранжиб, ер остига кетиб қолди ва энди кўзга кўринмай оқаётир...

Оид охирги сўзларини баланд овозда айтиб, бувисини асл воқеадан воқиф қилмаганига хурсанд бўлди.

– Қандай серсув дарё эди, – дея оҳ тортди бувиси. – Баҳор фаслида суви кўпайганида, гўё бири қора танли, бошқаси сабза рангли паҳлавон оламини ларзага келтириб югурарди. Улар орасидан яшил либосли бахайбат дев наъра тортиб, гоҳида тоғни ялаб, гоҳида ўтлоқзорни оғушига олиб, соҳилларни ортда қолдириб шахд билан олдинга югурарди. Дарё девининг ҳайбати шунчалик эдики, одамлар яқинлашишга кўрқишарди. Бахтсизликни қаранг, шундай паҳлавон дарё қуриб қолибди! Одамнинг ишонгиси келмайди...

Бувиси чуқур оҳ тортиб, Оид ёддан биладиган кўшиқни куйлай бошлади. Лекин бу гал Оид сўзларнинг мазмунини англамай, фақат икки сатрни илғаб қолди:

*Тошқин дарё, равон сувларни кечиб,
Тошиб-тошиб келар Одам авлоди.*

Бувиси этагини қоқиб, ўрнидан кўзғалди. Қаддини кўтараётган кампирга боқиб, Оид кўрганларидан кўрқиб кетди... Бувисининг чап кўксида қимиз тўрваси каби алланарса осилиб турарди. Оиднинг аъзойи баданини кўрқув чулғаб олди. Ақлини таниганидан буён бирор марта бунчалик кўрқувга тушмаганини ҳис қилди, қаттиқ ҳаяжони туфайли лабларига учуқ тошди. Томоғи қуриб, тили тутилган Оид анчадан кейин зўрға овоз чиқазиб сўради:

– Бу-у... нима-а?!

– Э-э, буми? – Бувиси бепарволик билан тўрвани кўтариб қўйди. – Бу менинг эмчагим.

Онахон тўрвани қандай бепарволик билан кўтарган бўлса, яна ўшандай ҳолда пастга туширди. Бўшатишган сийна соат мили сингари нари-бери бориб, ерга осилди.

– С-сийна... Ё худо, тавба, бу сийна э-экан! – дея ғулдиради Оид кўл-оёғи бўшашиб. Ўзининг хушдан кетиб, йиқилиб тушмаганига ҳайрон бўлди.

Тўсатдан бувисининг хотиржам овози қулоғига чалинди:

– Э, ақлсиз, содда болам, кўркдингми? Кўркма... О, бу одамни боқадиган оддий эмчак, нодонгина. – Кейин кўкрагини силаб маъюсланди. – Афтидан, авлодимдан кимдир адабсизлик қилиб сувга пешоб қилибди. Бу хил қилмишни такаббур ёки кўнгил нималигини билмайдиганлар қилади. Ундайлар сувга сийиб, нонни топташади. «Ким сувга пешоб қилса, онасининг эмчаги шишиб кетади», деган нақл бор. Менимча, сувга пешоб қилган одам бу нақлни билмайди ёки билса ҳам бу ҳикматга амал қилишни лозим топмайди. Мана, кўриб турибсан, авлодимнинг ярамас қилиғи сабабли кўкрагим шишиб кетди. Қаттиқ оғриққа чидай олмай дунёни кезаман-у, юрагим таскин топмайди.

Бувиси маҳоватли сийнасини кўтариб, учини силаб-силаб соғди. Кўксидан сут келди. Сут сарғиш рангда эди.

– Афсус, шўрликнинг сути бузилибди, – деди ғамгин товушда бувиси.

Ё Аллоҳ! Бу қандай мурдорлик! Оид қотиб тураркан, тирноғидан сочига қадар музлади: «Бувимга берган азобим учун, майли, мени ер ютиб юборсин. Ҳар қандай даҳшатли жазо ҳам мен учун озлик қилади. Аҳмоқона қилмишимдан бувим азият чекмоқда. Шунинг учун мени бир марта ўлдирмоқ озлик қилади! Мен одам эмасман! Мен... мен кўрқинчли маҳлуқман! Менинг исмим йўқ! Менга раҳму шафқат бўлмаслиги керак! Маҳлуқнинг ўлиги ҳам бу азиз тупроққа кўмилмаслиги керак! Оналар, мени лаънатланг! Лаънатланг! Кимнинг кўкси шишиб кетган бўлса, мен гуноҳкорман! Гуноҳим ернинг оғирлигидан ҳам тўксон марта оғирроқ. Менинг гуноҳимни дарё, денгиз ва ҳатто уммон сувлари ҳам юва олмайди. Мен айбдор ва ифлос шоқолман!»

Боши эгик Оид ўз гуноҳларини шундай баҳолади.

Бу пайтда бувиси кучли оғриқдан азоб чекиб, тўрва сингари баҳайбат сийнасини ерга соғмоқда эди. Қум сарғиш тусдаги сутни эмиб тўйди. Тўйди?! Тилини тишлаган Оид бир оғиз сўз демокқа куч тополмай, бувисининг ҳаракатларини жимгина кузатиб турди. У ўзининг қилмиши учун кечирим ҳам сўрай олмасди, лекин айбини очиқчасига тан олишни ҳам истамасди.

О, шўрлик оналар, болангиз учун чеккан азоб-уқубатингиз қачон тугайди? Бечора бувим! Азобу уқубатингни бу ақлсиз тойчоғинг қандай енгиллатиши мумкин? Кўксидан юрагини юлиб тошга урса, дардинг чекинадими? Ўшанда Оидни кечириб ёки унга заррача бўлса ҳам таскин бериш учун имкон туғиладими?

Оид бирданига бувисининг кўксига ёпишиб, унинг сийнасини силаб-сийпалаб, эмчагининг учини оғзига солиб эма бошлади. Оид буни шунчалик тез амалга оширдикки, бувиси дастлаб нима бўлаётганини англамади. Оиднинг қилиғини кўриб, кўрқиб кетди:

– Ҳой, нима қиляпсан? Ақлингни йўқотдингми, тарбиясиз бола!

У ипакдай майин бармоқлари билан Оиднинг бошини силаб, бўйнига секин шапатилаб қўйди.

– Ҳой, уятсиз, ҳали шунақа ярамас одатинг ҳам борми?

Оид ҳеч нимани эшитмасди, бувисининг гапига эътибор ҳам бермасди. У ғалати ташналик билан бувисининг сийнасини эмаверди. Оид бир томчи сут қолмагунча эмишни истарди. «Майли, қорним шишиб ёрилиб кетсин! Майли, мен кўпикдай ёрилай! Майли, фақат мен азоб чекай!» Бу фикр унинг хаёлини тамоман эгаллаб олди.

– Э, бўлди! – Бувиси охири сабри чидамай Оиднинг оғзидан эмчагини тортиб олди. – Сенга нима бўлди? Ақлингни едингми? Бу, ахир, айниган сут! У қорнингни оғритади!

– Майли, мен розиман, оғритсин! Фақат қорнимни эмас, бутун танамни ҳам оғритсин! – деди Оид эшитилар-эшитилмас.

– Эҳ, сени қара-ю, манови тарбиясиз кўзичоққа қаранг! – Бувиси эмчагини кўтариб, елкасидан ошириб ортига ташлади. Унинг сийнасидан томаётган сутни кўриб, Оид кўзларини осмонга қадади. Худо сақласин, бу нимаси? Осмонда қуёш йўқ эди!

– Буви, ҳой, буви, қуёш қани? – дея ҳовлиқиб сўради Оид.

– Нима, билмайсанми? – Кампир унга ҳайрон бўлиб тикилди. – Қуёш аллақачон, кўкрагим шишиб кетганидан буён, йўқолган. Энди қуёшсиз қолдингиз, ақлсиз нодонларим!

Кампир хайрлашмасдан кетмоқчи бўлди.

– Қаерга борасиз? – Оид ғамгин овозда сўради. Чунки унинг ўзи ҳам бу ҳудудсиз ерда қолмоқчи эмасди. Ким ҳам ёлғизликни истайди? Ҳеч ким. Ҳамма раҳм-шафқат қилмай уни ташлаб кетди. Ҳеч ким у билан қолишни истамасди. Энди сеvimли бувиси ҳам саволига жавоб бермасдан кетмоқчи бўляпти. Шишиб кетган кўкрагини эҳтиёткорлик билан ушлаб олган кампир тескари ўгирилиб, ундан узоқлаша бошлади. Бувисининг осилиб қолган эмчагидан сарғиш тусдаги сут оқмоқда эди.

– Буви, буви! Мени ҳам ўзингиз билан олиб кетинг! Мен ҳам кетишни истайман! – дея ёлворди Оид.

Аллақачон узоқлашган бувиси унга жавоб бермасди, ҳатто, ортига ўгирилиб ҳам қарамасди. Сал ўтиб Оид ўзи айтган сўзлар маъзини чақиб кўриб, бошини чангаллади. Бувиси аллақачон вафот этган. Шундай экан, бу ерга нима учун ва қачон келди? Сувга пешоб қилганларни жазоламоқ учунми? Шишиб кетган кўкраги туфайлими? Қандай мақсад ва эҳтиёж уни бу ерга етаклаб келди?

Ниҳоят, Оид атроф-теваракни астойдил кузата бошлади: жарлик ёнида Ланбаг дарёси йўқ эди. Бувиси кетган томонга қараб кампирнинг изини ҳам, қорасини ҳам топмасди? Осмонга тикилди, лекин кўкда қуёш кўринмасди. Шундагина у ҳаммасини йўқотганига қатъий ишонди.

Ҳудудсиз кенгликда кўнглини қайғу-алам қоплаган Оид муштини ерга урди. Мушти қуриб қолган қум ичига ботиб кетди. Оид афсус чекиб ёлворди: «Мени кечиринг, буви!

Турна ва балиқлар, мени кечиринг! Покиза сув, гуноҳимдан ўт! Мени кечир, Она-Замин! Бизни кечир, улуғ Қуёш, кечир!»

Минг марта узр сўраб ялиниб-ёлворса ҳам, ўзининг кечирилгани тўғрисида бир оғиз гап эшитмади. Афсус, улар ўзлари ичадиган сувни, зиё сочадиган қуёшни йўқотиб қўйишди. Наҳотки, одам боласи ҳаммасини йўқотгани рост бўлса?

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

ҚОЧИШ

– А-а-а! – Тўсатдан янграган аччиқ ва аламли қичқирик атрофнинг осойишталигини бузиб юборди. Овоз шу қадар кучли эдики, Оиднинг қулоғи том битиб қолди. У қичқирик эшитилган томондан йиқилиб-суриниб, жон-жаҳди билан югуриб келаётган кимсани кўрди.

– А-а-а! – Кимса тинмасдан қичқирарди. Оид тирик одамга дуч келиб, унинг овозини эшитиб турганидан хурсанд бўлса ҳам, ташвишга тушди. У югуриб келаётган одамдан қочмади, лекин қаршисига ҳам чиқмай жойида қотиб тураверди.

– А-а-а! – Бақираётган кимсанинг қораси яқинлашганида, Оид уни зўрға таниди: бу кадрдон дўсти Виян эди. Афтидан, дўсти Оидни бу ўлик дунёда ёлғиз қолдиргиси келмай қайтиб келган эди. «Мен ҳам кимгадир керак эканман! Демак, менинг ҳам чинакам дўстим бор экан! Мен энди танҳо эмасман!» Шу лаҳзада Оиднинг хаёлидан шундай фикрлар ўтди. Кўзига ёш қалқиб, ўрнидан ирғиб туриб Виянни қучоқлаб қарши олгиси келди. Лекин югуриб келаётган дўсти тўхтамади, Оиднинг қучоғидан юлқиниб чиқиб, бир неча қадам нарига бориб, ерга юзтубан йиқилди. У ҳали ҳам тўхтовсиз қичқирарди. Виян талабини бажармагани учун онасидан аразлаб ерга ётиб олиб, кўз ёши тўкаётган боладай ўкирарди. Оид унга яқинлашиб эгилди-да, Вияннинг елкасидан тутиб ўзига қаратди-ю, кўрқиб кетди: дўстининг оғзи

кийшайиб, кўзлари чакчайиб, кутурганга ўхшаб оғзидан кўпик сочиб турарди.

– А-а-а! – Виян ҳали ҳам қичқирарди.

Бехуда наъра тортаётган дўстини кузатиб Оид шундай хулосага келди: у яқин оғасини йўқотибди. Вияннинг ақли жойидами ёки савдойими эканлигини билолмай, Оиднинг боши айланиб кетди. Чунки дўсти ерни муштлаб, бошидан кум сочарди. Азбаройи қаттиқ ўкирганидан оғзидан кўпиклар сачраб турарди.

Бироз вақт ўтиб ўзига келган Виян бежо кўзлари билан Оидга ҳайрон бўлиб тикилди. Нимадир демоқчи бўлди-ю, лекин гапиролмай ғулдиради. Оид ғулдираш орасидан «му-му-му!» деган товушни зўрға илғаб қолди. Вияннинг ёди-га нимадир тушди шекилли, жойидан ирғиб туриб, ҳайрон бўлиб қолган Оиднинг кўлидан тутиб ўзи келган томон судради. У қаергадир кечикаётгандай шошилиб, Оиднинг кўлини кўйиб юбормай олдинга интиларди. «Му-му-му!» деб товуш чиқарганида, оғзидан чиққан кўпик ва сўлаклар ортидан югуриб келаётган Оиднинг юз-кўзини қопларди. Вияннинг талабига кўра югуриб бораётган Оид қанча югурганини ҳам, қаерга бораётганини ҳам билмасди.

Ниҳоят иккиси қаердадир тўхтагач, Виян унинг кўлини кўйиб юборди-да, шу заҳоти «ка-ка!» деб ғалати овоз чиқазди. Оид юз-кўзини қоплаган сўлак ва кўпикларни кафти билан артиб, ўзига қараб турган Виянга тикилди. Оиднинг нигоҳини сезган Виян кўли билан ишора қилиб, ҳалигидай ғалати овоз чиқазди: «ка-ка!» Оид у кўрсатган томонга қараб, кўзларига ишонмади, бу даҳшатнинг ўзгинаси эди! Шундоққина оёқ остида девори силлиқ, чуқур ўра бор эди. Чуқурлик ичига боқиб Оиднинг сочи тикка бўлиб кетди. Ўрада сон-саноксиз илон ва турли газандалар бири-бирига чирмашиб ётарди. Ер юзидаги ҳамма илон, калтакесак каби маҳлуқлар бу ўрага келтириб ташлангандай эди. Даҳшатдан кўзларини йириб-йириб қараган Оид бу маҳлуқлар орасида қандайдир уч жонзотнинг ўра деворига тирмашиб бақираётгани гувоҳи бўлди. Наъра тортиб типирчилаётган-

ларни Оид дархол таниди. Бу уч нафар жонзот – Каан, Гер ва Глиш эди.

– Ка-ка! – деди Виян Оидни туртиб. Иккисининг шарпаси-ю, ҳидини сезган маҳлуқлар тўсатдан Виян ва Оидга қараб ирғишлаб, сакрай бошлади. Оидни қандайдир номаълум газанда тутиб олишига сал қолди. Аслида у ҳеч қандай номаълум ҳайвон эмас, балки Оиднинг ўзи бир пайтлар қовуриб еган балиқ эди. «Энди бу балиқ мени емоқчи!» деб ўйлади Оид. Шу пайт илонсимон икки маҳлуқ Вияннинг бўйнига ўралиб олди. Буни кўрган Оид унга ёрдам бермоқчи бўлиб, қўлини узатиши билан бир неча илонсимон балиқ билагига ёпишди. Қўрқиб кетган Оид илонларни силтаб туширишга улгурди. Кейин... Кейин ҳеч қаерда тўхтамай қоча бошлади. У қанча вақт югурганини, қанча масофа йўл босганини билмайди. Балки бир соат ўтгандир орадан, балки кунлар, ойлар, йиллар ўтиб кетгандир? Оид буни билмади, чунки у ҳисобни тамоман унутиб, бир умр тўхтамай югураётгандай эди. Ниҳоят, чопиб бораётган Оид ҳолсизланиб ерга йиқилди. Нафасини ростлаши билан Виянни эслаб, ҳозиргина ўзи қочиб келган томонга тикилди. Уфқ кимсасиз эди. Назарида ҳалиги маҳлуқлар Виянни ўрага тортиб кетишганди. Эҳтимол, илон ва калтакесаклар, газандалар уни аллақачон еб битиргандир?

Оид хаёлига келган фикрдан даҳшатга тушиб, ўрнидан шошилиб турди-да, тўхтамай югуриб кетди. Бу даҳшатли жойдан узоққа кетмаса, кимдир уни тўхтатиб қолиши мумкиндай туюлди. Буларнинг ҳаммасидан фақат қочиб қутулиш мумкин. Лекин Каан, Глиш ва Герни ўлжага айлантирган ҳалиги маҳлуқлар кўз ўнгидан кетмасди. Қўрқувга тушган Оид Виянни эслади. Демак, улар бир пайтлар Оидни тақдир ҳукмига ташлаб қочганларидай, у ҳам дўстларини ташлаб қочди. Телбаларча югуриб борар экан, ўзини ақлдан озгандай сеза бошлади. Оёғи остида ер айланди. У тупроқни кучиб йиқилди. Қайтадан оёққа турмоқчи бўлиб уринди, лекин бўлмади. Уни бир пайтлар Глиш, Гер, Виян ва Каан ташлаб қочгани каби куч-қуввати ҳам ташлаб кетмоқда эди.

Билагида куч, томирларида хун қолмади...

Оид хавотирланиб ортига ўтирилиб қаради. Илонлар уни кувиб келмаётганига амин бўлди. Балки улар ярим йўлдан қайтиб кетгандир? Балки унинг ҳеч қаерга қочиб кетолмаслигини яхши билишар? Ортидан ҳеч ким таъқиб этмаётганини кўриб, дилида умид учқунлари пайдо бўлди. Виян келиб қолиши мумкин, деган ўйга борган Оид йўлга кўз тикди. Лекин туманли уфқда Вияннинг қораси кўринмади. Уни аллақачон газандалар еб битиргандир? Оид оғир-оғир нафас олиб, ерни қучиб ўзини айблай бошлади:

– Нега Вияннинг ортидан кетдим? Нега уни тўхтатиб қолмадим? Тўхтатганимда, балки Виян тирик қолиб, маҳлуқларга ем бўлмасди.

Овозини ўзи эшитдими, йўқми, билмади. Билгани шуки, қалбининг чуқур ерида сирли ва дардли оҳанглар пайдо бўлди. Қайта-қайта такрорланган оҳанглар ичидан Оид ниҳоят, ўзининг қалб овозини эшитди, ўлиб кетганлар учун юрагида оғриқ сизди. Бу оғриқ ва шовқинни ўзи ҳис қилиб, ўзи эшитди. Чунки унинг фарёдини бошқа ҳеч ким эшитмасди.

– Биз ичадиган сувимизни, нур сочадиган қуёшимизни йўқ қилдик! Ҳеч нимасиз қолдик! Ҳаммасидан ажралдик!

У ерни қучиб юзтубан ётар экан, хаёлан ўзининг қуёши бор одамларга юзланди:

– Сизнинг қуёшингиз борми? – Саволининг жавобини кутмай, баланд овозда номаълум қитъада яшовчи одамларга мурожаат қилди. – Эй сиз, номаълум маконларда истиқомат қилувчилар! Эшитяпсизми? Муқаддас қуёшингиз борми? Бор бўлса, бу сизнинг беқиёс бахтингиз! Қадрдон масканингизни нури ила ёритадиган қуёшингизни асранг! Қуёш нури остида мавжланаётган тоза сувни асранг! Асранг!! Биз сингари уни йўқотиб қўйманг! Аҳиллик ва дўстликда яшанг! Бу биз – инсон аждодининг қимматли насиҳати! Эсингизда тутинг! Бизнинг қандай яшаганимиз ва қандай даҳшатли фожиаларга дуч келганимизни кўриб сабоқ чиқаринг! Ҳаммасига худбинлигимиз сабабчи бўлди!

У танҳо эди. Кейин унга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганида...

ЙЎҚОЛГАН ҚУЁШ

Атрофни қаҳратон қиш эгаллаган... Овоз ва шовқинлар мангуга тинган. Кўкда қуёш йўқолган... мен эса эски қўрада қолган ит каби ёлғиз эдим. «Оид, сен нега танҳо қолдинг? Нега ҳали ҳам тирик юрибсан?» – деб сўрайман ўзимдан нафратланиб. Хўш, бундан нима фойда? Ҳақиқатни тан олишим керак, мен ёлғиз... Қуёш нурини соғинган етим ва файзсиз табиатда руҳсиз зулмат ҳукмронлик қилади. Қалбдан ёмон ҳис-туйғуларни, музлаган кечалардан қиш совуғини ҳайдовчи қуёш нурлари кўринмайди. Орамизда бир-биримизга бўлган самимий меҳр-муҳаббат, ҳамдардлик йўқолган пайтда қуёш ҳам бизни тарк этди. Эҳтимол, қуёш биз – Ҳомо Спиенсдан ранжиб, дунёмизни тақдир ҳукмига ташлаб, ўз нурини бошқа – мусаффо ҳаволи, дўстлик ришталари мустаҳкам боғланган юксак тараққиётли эукарионсом дунёсига сочаётгандир?

Мен танҳо эдим. Кейин менга тўрт нафар ҳамроҳ бўлди. Беш нафар одам бир жойга йиғилганимизда, ҳаммамиз саккиз миллиардга етиб, ҚУЁШни йўқотиб қўйдик! Бу қайғули дунёда бир ўзим қолдим! Ё Аллоҳ! Бу қандай даҳшат! Улуғ ҚУЁШни йўқотмаслик учун доимо ўзлигини унутма, ОДАМ БОЛАСИ!!

МУНДАРИЖА

Ҳикоялар

Аман Саспаев. « <i>Бир тотим туз</i> ».....	3
Аман Саспаев. « <i>Сарала ит</i> ».....	13
Мурза Гапаров. « <i>Бойчечак</i> ».....	18
Мурза Гапаров. « <i>Икки маҳал гуллайдиган олмалар</i> ».....	26
Бейшенбай Усубалиев. « <i>Минг</i> ».....	33
Абдиламит Матисаков. « <i>Тоглик қиз</i> ».....	47
Жумакан Сариев. « <i>Кампир ва урчуқ</i> ».....	52
Абдикерим Муратов. « <i>Қуёш опа</i> ».....	58
Мэри Гордон. « <i>Делия</i> ».....	63

Қисса

Нууман Саади. « <i>Ўзлигингни унутма, Одам боласи!</i> ».....	71
---	----

Адабий-бадший нашр

**ИККИ МАҲАЛ ГУЛЛАЙДИГАН
ОЛМАЛАР**

Ҳикоялар ва қисса

*Таржимон
Авлиёхон Эшон*

**Адабий маслаҳатчи Атакул Жақипов
Муҳаррир Бойиржон Шеронов
Тех. муҳаррир Мансур Раҳимов
Мусахҳих Мавзунахон Шукруллаева**

Босишга рухсат этилди 15.01.2018. Қоғоз бичими 60x84 1/16.

Офсет босма. Шартли босма табоғи 8,5

Times New Roman гарнитураси. Адади 300 нусха.

Буюртма № 48 Баҳоси келишилган нарҳда.

ISBN 978-99975-57-13-8

*«Чашмаи умед» нашриёти
735700. Хужанд шаҳри,
29-маҳалла, 1-уй, 7-хона*